

LUND UNIVERSITY

Historia och historiker

Om Lunds universitet genom 350 år

Edgren, Lars

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Edgren, L. (Red.) (2018). *Historia och historiker: Om Lunds universitet genom 350 år*. (Studia Historica Lundensia; Vol. 29). Historiska institutionen, Lunds Universitet.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY-NC-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Historia och historiker

OM LUNDS UNIVERSITET GENOM 350 ÅR

Lars Edgren (red.)

Lunds universitet invigdes i januari 1668 och ända sedan dess har det funnits verksamma historiker vid lärosätet. I denna bok, som samlar bidrag från Historiska institutionens jubileumsföreläsningar under 2017, skriver lundahistoriker av idag om universitetets äldsta historia och om tidigare lundahistoriker.

Här erbjuds nya perspektiv på universitetets grundande. Här presenteras de dansmästare som långt fram i tiden tillhörde lärarkåren. Bland lundahistoriker presenteras färgstarka och stridbara äldre historiker som Sven Lagerbring, Martin och Lauritz Weibull – far och son – och Sture Bolin, men också lärare till dagens historikergeneration: Birgitta Odén, Göran Rystad, Sven Tägil och Carl-Axel Gemzell.

Historiker är alltid bundna av sin samtid och beroende av det samhälle de lever i. Bokens bidrag ger en levande bild av de föränderliga villkor under vilka universitetet har fyllt sin samhällsuppgift och av de personligheter som format studiet av det förflutna i Lund.

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA
HISTORISKA INSTITUTIONEN
ISBN 978-91-88473-91-2
ISSN 1650-755X

HISTORIA OCH HISTORIKER

Historia och historiker

Om Lunds universitet genom 350 år

LARS EDGREN (RED.)

LUNDS
UNIVERSITET

Studia Historia Lundensia kan beställas via Lunds universitet:

www.ht.lu.se/serie/shl

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell Licens. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons, som medger ickekommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Omslagsbilder:

Övre: Stiftelsbrevet för Lunds universitet av den 19 december 1666. (Lunds universitetsarkiv).

Fotograf: Kenneth Ruona. (Sektionen Kommunikation, Lunds universitet).

Nedre: Sandgatan i Lund, 1820. Arfwidsson, Andreas, 1786-1831.

Från Lunds universitetsbibliotekets samlingar.

Studia Historica Lundensia, volym 29

Historiska institutionen

Lunds universitet

ISBN 978-91-88473-91-2 (tryck)

978-91-88473-92-9 (pdf)

ISSN 1650-755X

Omslagsdesign och sättning Gunilla Albertén

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2018

 Svanenmärkt trycksak, 3041 0903

Innehållsförteckning

Inledning	
LARS EDGREN	7
Lunds universitet, Skåne och Sverige i 1660-talets Europa	
HARALD GUSTAFSSON	11
Lunds universitet och Skånes övergång till Sverige	
HANNE SANDERS	25
Adliga övningar. Dansmästarna vid Lunds universitet. Ett nytt bildningsideal formas	
EVA HELEN ULVROS	39
Lundahistorikern Lagerbring och 1700-talets forskarsamhälle	
ANNA WALLETTE	55
”Weibullarna” – lundahistoriker i takt med tiden	
YVONNE MARIA WERNER	69
Kvinnliga historiestudenter	
EVA HELEN ULVROS	85
Sture Bolin. Historia och politik i en ödesmättad tid	
LARS EDGREN	101
Kreativitet och öppenhet. Birgitta Odén – mitt i forskarvärlden	
EVA ÖSTERBERG	117

Lundahistoriker i världen.

Internationell historia som lundensiskt forskningsfält

KLAS-GÖRAN KARLSSON

133

Författarpresentationer

149

Inledning

Lars Edgren

Jämna årtal verkar ha en närmast magisk innebörd. Naturens årliga kretslopp fångar vår fantasi. Med exakt ett års mellanrum firar vi våra födelsedagar och extra betydelsefulla blir de vart tionde år, med femtioårsfesten som höjdpunkt. Det som gäller i det privata gäller också på en samhällsnivå. När det gått ett jämt antal hundra år sedan en berömd person föddes eller avled eller sedan någon historisk händelse inträffade, sätter det samhälleliga minnesmaskineriet igång. Som om Debussys musik av någon anledning vore mer betydelsefull 2018 än vid något annat tillfälle eller som om utvidgandet av rösträtten i Sverige är angelägnare att reflektera över just 2018. Men fångade som vi är av talens mystik förtätas det historiska minnet just runt jämna år.

Detta gäller också företag och organisationer. För dessa ger jubiléer tillfälle att stärka gemenskapen och sprida sitt varumärke. Behovet av detta har uppenbarligen inte minskat. Så när Lunds universitet skulle fylla 350 år blev det ett firande i stor skala. Gynnade av det förhållandet att det gick mer än ett år mellan stiftelseurkundens undertecknande den 19 december 1666 och universitetets högtidliga invigning den 28 januari 1668, såg universitets ledning en möjlighet till ett firande som pågick i mer än ett år, från slutet av 2016 till början av 2018.

Vad det än är som gör fixeringen vid siffror, så skapas möjlighet för tillbakablick och reflektion. Så var det också när universitetet skulle fira sitt 350-årsjubileum. Det blev ett tillfälle att i stor skala ägna sig åt popularisering av forskningen och bjuda in allmänheten till en överväldigande mängd av arrangemang. Det officiella programmet blev till en bok på inte mindre än 180 sidor! För Historiska institutionen, vars forskare även under udda år ägnar sig åt att blicka bakåt, gav jubileet ett osökt tillfälle att erbjuda två offentliga föreläsningsserier.

Under våren 2017 presenterades en serie föreläsningar där *historia* runt universitetet stod i centrum. Tanken var att belysa det samhälle i vilket universitetet skapades och hade sin tidiga verksamhet, och samspelet mellan akademi och samhälle. På hösten skulle temat i stället vara *historiker* vid lärosätet placerade i sitt tidssammanhang. När föreläsningarna nu ges ut i bokform har titeln därför blivit *Historia och*

historiker. Om Lunds universitet genom 350 år.

Vårens föreläsningsserie hade som rubrik ”Lunds universitet i det sena 1600-talets Europa”. Av olika omständigheterna har tyvärr inte alla de planerade föredragen kommit att ingå i denna bok. Först ut bland bokens bidrag är *Harald Gustafssons* som sätter universitetets grundande i samband med det europeiska statssystemets utformning efter den westfaliska freden 1648. Konkurrensen mellan staterna tog sig bland annat uttryck i etablerandet av nya universitet. *Hanne Sanders* tar därefter vid och diskuterar betydelsen av Skånes övergång från Danmark till Sverige före grundandet. Hon menar att processen inledningsvis snarare handlade om förskånskning än om försvenskning.

Universitetet hade från början ambitionen att också locka adelns söner till akademiska studier. För att göra detta möjligt måste det därför också erbjuda utbildning i särskilda adliga färdigheter och anställde därför så kallade exercitiemästare, för att lära ut fäktning, ridning och dans. Detta för nutiden märkliga inslag i universitetsmiljön behandlas av *Eva Helen Ulvros*.

Föreläsningsserien under hösten 2017, med rubriken ”Lundahistoriker i samhället”, inleddes av *Anna Walette* med ett föredrag om 1700-talshistorikern Sven Lagerbring. I den långa raden av professorer under universitetets första 200 år, är det i stort sett bara han som fortfarande är ett bland historiker välkänt namn. Av dagens lundahistoriker används han närmast som ett varumärke. Walette presenterar honom inom ramarna för 1700-talets akademiska liv, men kan också visa att det finns en del likheter mellan då och nu.

Från 1800-talet förändrades historieämnet under influens framförallt från Tyskland. Den tyska historismen slog igenom och med den följde nya vetenskapliga krav på ämnet, inte minst ett systematiskt bruk av källkritisk metod. I Lund var Martin Weibull och hans son Lauritz av stor betydelse. *Yvonne Maria Werner* behandlar far och son Weibull i sitt bidrag. Särskilt intresse ägnas åt den senares roll som inspiratör för den så kallade Weibullskolan som präglat svensk historisk forskning under 1900-talet i allmänhet, lundahistorikerna i synnerhet.

Att skriva historia om historiker i äldre tid innebär att skriva om män. Det dröjde tills 1931 innan den första kvinnan disputerade i historia i Lund – hennes namn var Toni Schmid. Kvinnor hade fått möjlighet att ta studentexamen 1870 och fick börja läsa vid universitet 1873, men ännu vid 1900-talets början var de få. De kvinnor som var pionjärer som historiestudenter ägnas en studie av *Eva Helen Ulvros* där vi också får veta vad som hände efter studierna. Många blev lärare och flera förblev ogifta. Ingen följde en akademisk bana.

Lauritz Weibulls efterträdare som professor i Lund var Sture Bolin, en forskare med bred utblick och internationellt genomslag, men också kontroversiell för sina politiska ställningstaganden. *Lars Edgeren* diskuterar honom både som politiker och

historiker, särskilt mot bakgrund av mellankrigstidens politiska brytningar.

Bolin efterträddes av Birgitta Odén. Hon var inte bara Lunds universitets första kvinnliga professor utan också Sveriges första kvinnliga historieprofessor. Hon karaktäriseras, både som person och som historiker, av sin efterträdare i ämbetet, *Eva Österberg*. Odén var förankrad i den weibullska traditionen men bidrog till en förnyelse genom sin förmåga att ställa nya problem utifrån det samhälle hon själv levde i.

Denna volym avslutas med en uppsats om historisk forskning med internationell riktning vid Lunds universitet. Historieskrivningen är ofta nationell. Inte sällan stöder den och ger legitimitet åt olika nationella projekt, men också när så inte är fallet, utgör statsgränserna i allmänhet ramen för undersökningarna. Detta gäller inte minst i Sverige, men *Klas-Göran Karlsson* kan visa att internationell historia har stått starkare i Lund än vid andra svenska lärosäten. Han belyser och diskuterar detta forskningsintresse utifrån tre lundahistoriker: Göran Rystad, Sven Tägil och Carl-Axel Gemzell.

Historiker har funnits vid Lunds universitet ända sedan starten för nu mer än 350 år sedan. I denna bok får läsaren lära känna några av de många lundahistorikerna genom seklerna men lundahistoriker är också närvarande som författare i boken. Universitetets jubileum har varit ett välkommet tillfälle för oss att reflektera över vårt lärosätes förflutna och hur dess historia och dess historiker har stått i relation till ett föränderligt samhälle. Den magi vi förenar med de jämna årtalen har sina fördelar!

Lunds universitet, Skåne och Sverige i 1660-talets Europa

Harald Gustafsson

Hur många stater fanns det i Europa på medeltiden? Det är på flera sätt en dum fråga; vad menas med medeltiden, hur avgränsas Europa, och vad menar man med en stat? Men om vi rör oss med medeltidens konventionella slutpunkt, kring år 1500, ett konventionellt geografiskt europabegrepp (från Ural och västerut) och söker efter politiska enheter som i någon rimlig mening kunde föra en egen politik mot andra enheter, vilket kan vara en användbar arbetsdefinition av en stat, var landar vi då?

Olika forskare gör olika uppskattningar, men få ligger under 80 och få över 500 (om vi inte räknar de tyska riksriddarna, då kommer vi upp i kanske närmare 2000). Det här säger oss två saker: det fanns väldigt många statslika enheter, och det är svårt att definiera dem och sätta klara gränser.

Om vi går fram till 1815, efter franska revolutionen och Napoleonkrigen, kan antalet stater i Europa räknas ganska exakt. De var 56 stycken. Det är några få tveksamma fall, till exempel om Norge och Sverige ska räknas som en eller två stater, men det var undantag. Europa bestod av distinkta politiska enheter med fastlagda, erkända gränser, och det fanns också en informell men mycket tydlig indelning i stormakter och småstater, med Ryssland, Preussen, Österrike, Frankrike och Storbritannien som de stormakter som allianssystemen kretsade kring.

Det som jag har skildrat med två ögonblicksbilder är en av de viktigaste processerna i Europas historia, som kan beskrivas som en *statsbildningsprocess*: enheterna blev tydligare och de kom att sitta ihop i ett system. Det kan synas som en fråga som ligger långt bort i en bok som ska handla om Lunds universitet och dess historiker. Men jag vill visa att statsbildningsprocessen var en av förutsättningarna för att det grundades ett universitet i Lund. Jag vill skissa de sammanhang i europeisk historia som gjorde att det grundades universitet vid den här tiden. För att göra det måste vi komma in på staten och dess utveckling.

Visserligen hade de första medeltida universiteten ofta varit mer spontant fram-

växta organisationer genom att lärare och lärdomstörstiga hade slagit sig samman i en universell gemenskap (därav ordet universitet), som Parisuniversitetet, och de hade varit starkt knutna till kyrkan; det kom snart att krävas påvens tillstånd för att få grunda ett universitet. Men med tiden blev det framför allt en angelägenhet för kungar och andra furstar att grunda högre läroanstalter; det gäller särskilt i det protestantiska Europa efter reformationen, där påvens roll naturligtvis försvunnit. Universitetet kom att upplevas som statliga institutioner, och så har det i stort sett förblivit i vår del av världen.

De nygrundade svenska universiteten under 1600-talet, i Åbo, Dorpat (Tartu) och Lund, är exempel på det. Min fråga är därför vad det var som gjorde att statsmakterna ville grunda universitet. Det svar jag kommer att argumentera för är att orsaken finns i tre med varandra förbundna historiska processer: den kyrkliga och politiska utveckling som kallats konfessionaliseringen; makt- och prestigekampen mellan staterna; och behovet av personal i de växande statsapparaterna. Jag kommer därför att ge en snabbskiss av den europeiska statsbildningsprocessen, men jag kommer även att gå in på hur den europeiska politiken skapade den konkreta situation som gjorde att det för drygt 350 år sedan grundades ett universitet just i Lund.

Europa – ett system av stater i kamp

Som nämnts var det svårt att hitta en egentlig statsmakt i medeltidens Europa. Här fanns mer eller mindre mäktiga furstar och adelsmän, som ofta var förbundna med varandra i stegar av beroendeförhållanden, det som kallats den feodala pyramiden, här fanns mer eller mindre självständiga städer och här fanns inte minst kyrkan, den organisation som kanske mest påminde om en stat, med en relativt centraliserad hierarki centrerad på påven i Rom. Påven och den tyskromerska kejsaren betraktades som de högsta auktoriteterna i kristenheten, även om alla inte alltid lydde dem. Men under senmedeltiden, 13- och 1400-talen, började det hända saker. För att kraftigt förenkla kan vi här fokusera på ett viktigt område som på sätt och vis visade Europa vägen mot framtiden: Italien.

Senmedeltiden var en orolig tid i Italien. Den italienska halvön bestod av ett antal stater, ofta ledda inte av en furste utan av rika handelsstäder som Genua, Milano eller Venedig. Här fanns det pengar – handeln med varor från Östern gick genom Italien och här producerade man också egna lyxvaror för den europeiska marknaden. Det är bakgrunden till renässanskulturen och också för de italienska staternas maktkamp. Dessa stater försökte efter bästa förmåga lägga under sig varandra men ingen lyckades ta hela makten. Resultatet blev i stället att det utvecklades ett system av relativ maktbalans, formaliserat med den allitalienska fredskonferensen i Lodi år 1454. Här kom de regionala stormakterna, som Venedig, Milano, Neapel

och Påvestaten, att balansera varandra med sina allianssystem som gav småstaterna skydd. Något som liknar vårt moderna statssystem hade uppstått i Italien.

1494 är ett viktigt år. Då invaderade kungen av Frankrike Italien. Det blev en varningsklocka för det spanska kungahuset, som hade intressen i södra Italien, och för den tysk-romerska kejsaren, av huset Habsburg, som hade intressen i norra Italien. De italienska staterna blev nu reducerade till objekt för starkare makters kamp. Men deras sätt att föra politik skulle tvärtom erövra Europa. Med de italienska krigerna kom de gamla maktkamperna mellan europeiska furstehus – kungar av Frankrike, tyska kejsare och allt vad det var – att förbindas med det nya, italienska sättet att föra internationell politik. Stora delar av Europa kom att sitta ihop i ett statssystem, där man förhandlade, slöt allianser, krigade, konfererade och slöt freder med varandra kors och tvärs över kontinenten (fast det kanske ännu inte sträckte sig helt till Norden, som jag återkommer till).

Denna utveckling gynnade vissa enheter och missgynnade andra. Det behövdes en viss storlek på en stat för att få fram pengar och manskap och kunna hänga med i kapprustningen. De som halkade efter fick finna sig i att söka andras beskydd, i allianssystem, med subsidier eller helt enkelt genom att underkasta sig – eller bli erövrade. Diplomatin satte vissa standarder för hur en stat skulle uppträda. Denna process hyfsade kartan och gjorde de politiska enheterna tydligare och mer lika stater i vår tids mening. Europa började framträda som ett system av suveräna stater.

Det kan kanske vara svårt för oss, som lever i ett sådant system, att förstå hur speciellt det var. Det hade faktiskt knappast funnits sådana system, täckande en stor kulturkrets, tidigare. Visserligen finns till exempel i Kinas historia perioder där det fanns flera parallella stater som slogs med varandra, men där återställdes alltid ordningen efter några hundra år och en ny kejsardynasti etablerades. Så hade det kanske också kunnat gå i Europa, som ju också varit ett slags enhet, kristenheten, med kejsaren och påven som överhuvuden. Men i stället utvecklades ett system av suveräna stater som erkände varandra som i princip likaberättigade; senare har detta system spritt sig till hela världen och för de flesta av oss framstår det antagligen som självklart att världen är organiserad på detta sätt. Jag återkommer snart till vilken signifikans det europeiska statssystemet hade för grundandet av Lunds universitet.

Universiteten i den konfessionella staten

En faktor som kraftigt bidrog till att idén om en enad kristenhet avlöstes av idén om ett splittrat Europa brukar traditionellt anses ha tagit sin början för nästan exakt 500 år sedan. Martin Luther offentliggjorde 1517 sin kritik av en rad företeelser inom kyrkan. Utan att det var Luthers avsikt ledde det till en process av sektbildning och sönderfall inom kyrkan och Europa kom snart att stå med flera olika kyrkor och

Reformationen och de kristna konfessionernas kamp var ett viktigt incitament till universitetsgrundande. Här ett sentida hjälteporträtt av Luther som 1518 spikar upp sina teser. Målning av Ferdinand Pauwels (1830–1904). (Wikimedia Commons).

flera olika varianter av kristendomen. Det är det här komplexet vi brukar kalla ”reformationen”.

Reformationen var naturligtvis först och främst en religiös händelse, en ändring hur folk tänkte om de yttersta tingen, men den fick viktiga politiska konsekvenser. Här i Lund kan man tänka på den danska reformationen 1536, när kung Christian III tog över ledningen för kyrkan, ärkebiskopen i Lund degraderades till en vanlig biskop och 23 av stadens 26 kyrkor stängdes och revs; sedan hospitalskyrkan rivits i början av 1800-talet står idag bara domkyrkan och Klosterkyrkan kvar. Kyrkans omfattande egendomar drogs in till staten. Liknande saker hände i hela Europa; statsmakten blev ansvarig för religionen och kyrkan fick en underordnad ställning. Det gäller inte bara de protestantiska länderna, också härskarna i katolska länder skaffade sig grepp över kyrkan genom så kallade konkordat med påven. I Frankrike hade kungen med konkordatet i Bologna 1516 nått denna ställning, alltså redan före Luthers framträdande.

Historiker har kallat den här processen *konfessionalisering*. I det ligger både att varianterna av kristendomen blev ideologiskt avgränsade konfessioner, med dogmer och bekännelseskriterier som skilde dem från varandra och som det krävdes att vanliga människor kände till och förstod – och att det var staten som var ansvarig för detta. I konfessionaliseringens Europa sågs staten som garant för den rätta tron, och det blev en anledning till att grunda universitet. Teologin ansågs som det viktigaste

ämnet som stod över alla andra, en duktig professor i historia kunde bli ”befordrad” till professor i teologi. De teologiska professorerna utgjorde statens religiösa expertis och universiteten var långt fram i tiden, om man ser till mängden studenter, framför allt prästutbildningsanstalter.

Några exempel på sådana religiöst betingade nygrundningar kan nämnas. Universitetet i Pont à Mousson grundades 1571 av hertigen av Lothringen och drevs av jesuiterna. De franska protestanterna, hugenotterna, försökte under religionskrigen i Frankrike grunda flera egna universitet. I Portugal grundades Évora 1558, också som jesuituniversitet. I det protestantiska Nederländerna, som gjorde uppror mot Spanien, grundades Leiden (1572), Groningen (1612) och Utrecht (1632) med tydlig kalvinistisk inriktning.

Konfessionaliseringen märktes tydligt också i Sverige under den lutherska ortodoxins 1600-tal. Gustav II Adolfs ingripande i trettioåriga kriget och sedan Sveriges nyvunna ställning på den europeiska arenan motiverades ju med ett försvar för den rätta – det vill säga den lutheranska – tron. Svenskarna drev mission bland samerna i norr och urinvånarna i Nya Sverige. Det behövdes gedigen teologisk utbildning i den rätta läran och det var en drivkraft bakom de svenska universitetsgrundandena under 1600-talet.

Men det gällde också att visa upp sig som en ansvarsfull kristen stat på den internationella arenan. Inom det framväxande statssystemet med den allt hårdare konkurrensen mellan staterna konkurrerade man också om att vara mest kristen; ”roi très chrétien” eller ”rex christianissimus”, den mest kristne kungen, var en av de franska kungarnas officiella titlar, ”rex catholicissimus”, den mest katolske kungen, hette de spanska kungarna. Att driva mission och grunda rätttroga universitet var en del av denna konkurrens.

Universiteten och statssystemet

Man konkurrerade dock dessvärre inte bara med så fredliga medel som titlar; och här kommer jag in på den andra faktorn bakom universitetsgrundandena, den internationella maktkampen. 1500- och 1600-talets Europa utmärktes av ständiga krig där det nya statssystemet utsattes för påfrestningar. Samtiden talade om risken för ”universalmonarki” och allianser bildades för att hindra en stat att bli mäktigare än alla andra. Längre var det furstehuset Habsburg, som bland annat behärskade Spanien, Nederländerna, stora delar av Italien, Österrike och Ungern samt den tyskromerska kejsarkronan med mera, som sågs som hotet, och Frankrike som anförde allianser mot habsburgarna.

Norden var på 1500-talet ännu inte riktigt inne i det här statssystemet. Här var danskar och svenskar upptagna av att slåss med varandra och att konkurrera med

Polen-Litauen och Ryssland om den sönderfallande Tyska Ordensstaten i Baltikum. Kontinentens makter såg länge heller inga stora fördelar i att dra in de nordiska staterna i sitt spel.

Det var trettioåriga kriget, den stora uppgörelsen som rasade i Centraleuropa 1618–1648, som på allvar drog in Norden i den europeiska storpolitiken och kanske över huvud taget skapade ett Europa. Särskilt fredskongressen, som samlades i de westfaliska städerna Osnabrück och Münster 1644 och resulterade i westfaliska freden 1648, var viktig. Man kan se den som ett slags alleuropeisk fortsättning på den italienska kongressen i Lodi nästan tvåhundra år tidigare. Statsvetare talar ibland om det moderna statssystemet som ”det westfaliska systemet”. Visserligen är termen också kritiserad, men om man bara inte tror att det var något som skapades ur tomma intet och var fixt och färdigt 1648 tycker jag termen kan duga som beteckning på det statssystem som växt fram under 1500-talet och kom att fortsätta utvecklas in i vår tid.

Westfaliska kongressen och freden knäsatte principer för modern diplomati, för staternas suveränitet och för hur man betedde sig för att kongressa och sluta fred, något som Europa skulle excellera i under århundraden. Det var ingen som längre menade att kejsaren eller påven var härskare över hela kristenheten, utan den bestod av suveräna stater som respekterade varandras suveränitet även om de ibland gjorde sitt bästa för att slå ihjäl varandra. Just det här, att maktkampen ändå försiggick efter vissa regler, är också något som utmärker det europeiska statssystemet och som lade grunden till vårt nuvarande system av internationell rätt.

Nederländaren Hugo Grotius hade 1625 publicerat en bok om krigets och fredens rätt, där han diskuterade när ett krig är rättfärdigt och med vilka medel man fick föra krig. Alla följde förstås inte hans rekommendationer men han var en del av en rörelse i tiden att få ordning på hur suveräna stater skulle uppföra sig mot varandra i ett system där det inte fanns någon högre auktoritet. Grotius hade för övrigt sin del i hur Sverige drogs in i det europeiska statssystemet. Han fördrevs från Nederländerna för att han inte ansågs kalvinistisk nog och gick i svensk tjänst. 1634 blev han Sveriges första fasta ambassadör i Paris och 1645 dog han på väg hem efter ett besök i Stockholm och blev därmed ännu en av de berömda européer som Sverige lyckades ta livet av under 1600-talet, som Descartes och Pufendorf; den senare återkommer jag snart till.

Den här världen av konkurrerande stater är en direkt förutsättning för universitetet i Lund på ett mycket konkret sätt: Sveriges erövring av Skåne ingick i ett större europeiskt maktspel. Just på 1650-talet var de traditionella stormakterna i en vågdal. Frankrike och Spanien hade inte deltagit i freden 1648 utan fortsatte sitt krig och var upptagna av det till 1659. I England rådde Cromwells diktatur efter engelska revolutionen och England stod på ett sidospår i den europeiska diplomatin. Den

Den internationella maktkampen var en viktig anledning till att statsmakterna ville grunda universitet. Den westfaliska freden 1648 illustrerar det system av självständiga stater i kamp, men kamp efter vissa regler, som växt fram i Europa. Målning av Gerard ter Borch, 1648. (Wikimedia Commons).

österrikiska härskaren, tillika tysk kejsare, dog 1657 och det dröjde ett helt år innan hans efterträdare var på plats. Dessa omständigheter gav plats för två andra makter att en kortare tid kring 1600-talets mitt spela en ledande roll: Nederländerna och Sverige.

Sverige riktade sin aggressiva politik mot Polen, men den svenska armén körde fast där och i Danmark trodde man det var ett bra tillfälle att få revansch för nederlaget 1645. I allians med Polen-Litauen och Brandenburg angrep Danmark-Norge Sverige 1657. Det här ingick i ett större spel med förhandlingar i Tyskland, med Frankrike och England, där Sverige hade bäst stöd och Danmark förlorade både på slagfältet och i diplomatin. Resultatet blev i första omgången att danskarna 1658 fick avträda allt gammalt danskt land öster om Öresund: Skåne, Blekinge och det redan för en viss period svenska Halland. Ute i Europa tyckte man detta var bra för maktbalansen, Öresund var en viktig internationell handelspassage och särskilt de västliga sjömakterna, England och Nederländerna, såg gärna att Danmark inte längre

ensamt behärskade den.

Men när Sverige strax efter gick till anfall för att helt göra slut på Danmark trädde den europeiska maktbalansen in. Supermakten i väst just då var, som nämnts, Nederländerna, som hade sin *gouden eeuw*, ”gyllene tid”, genom att vara den dominerande makten i världshandeln och ha Europas effektivaste flotta. Den holländska flottan skickades ut, besegrade tämligen enkelt den svenska och undsatte det belägrade Köpenhamn. Också Frankrike tyckte att det fick vara nog med Sveriges framgångar. Sverige fick nöja sig med att behålla Skåne, Halland och Blekinge.

Det var alltså dessa maktpolitiska förhållanden i Europa som gjorde att Sverige kunde erövra och behålla Skåne, och därmed att Lund alls kunde bli aktuellt för ett universitet. Som dansk provinsstad nära det gamla universitetet i Köpenhamn hade något sådant antagligen aldrig kommit på tal i Lund om Skåne hade förblivit danskt, knappast i Skåne över huvud taget eftersom Danmark aldrig har spritt ut sin högre utbildning på samma sätt som Sverige. I den svenska statsledningen hade man länge diskuterat att anlägga ett nytt universitet. Jönköping eller Göteborg hade, bland andra orter, nämnts, men Lund hade en fördel som blev utslagsgivande: här fanns ekonomiska resurser i form av det så kallade domkapitelgodset, en mängd bondgårdar som kronan hade dragit in från kyrkan vid reformationen, och det kunde användas som finansiering.

Många furstar och stater ville ha ett universitet att visa upp för världen. Det grundades 24 nya universitet bara i Tysk-romerska riket samt Nederländerna och Schweiz under 1600-talet. Några exempel i närheten av Sverige är universitetet i Kiel, som grundades 1655 av hertigen av Holstein-Gottorp, en småstat som med svensk hjälp ville hävda sig mot Danmark. Kurfursten av Brandenburg, den stat som snart skulle bli den nya stormakten Preussen, grundade 1693 universitetet i Halle. Kurfursten av Hannover, tillika kungen av Storbritannien, Georg II, grundade 1733 Göttingen, ett prestigeprojekt med berömda lärare som avsåg att dra till sig adliga studenter från många länder; hela staden fick en ansiktslyftning med nya promenader där studenterna skulle kunna flanera, och man tryckte upp lockande prospekt som spreds internationellt.

Också för Lund hade man från början höga ambitioner och ville bygga ett prestigeuniversitet som kunde locka till sig studenter från utlandet. Det blev ett stort universitet, det fick lika många professorer som Uppsala – 17 stycken – och man brukar möta uppgiften att man rekryterade internationellt kända lärde. Det senare är dock en överdrift, visserligen var två tredjedelar av de första professorerna danskar och tyskar, men den enda som verkligen var känd var Samuel von Pufendorf, en yngre tysk rättslärare som gjort sig bemärkt i Heidelberg med provocerande åsikter om det tyska rikets tillstånd och behövde komma i skydd för kritiken.

Pufendorf är för övrigt intressant i den ram som jag här har satt in universitets-

Lunds universitets kanske namnkunnigaste lärare Samuel von Pufendorf småler belåtet – kanske tänker han på vilken försäljningssuccé *De officio hominis et civis*, tryckt i Lund 1673, har blivit? Kopparstick av Joachim von Sandrart (1606–1688). (Wikimedia Commons).

grundandet i; framväxten av ett system av rivaliserande, suveräna stater. Han var en av de första som försökte beskriva politiken på ett sekulariserat sätt och över huvud taget en viktig tänkare vad gäller politik i modern mening. Hans tyngst vägande verk på det här området skrev han och gav ut just här i Lund, *De jure naturae et gentium*, ”Om natur- och folkrätten”, som kom 1672. Han argumenterar där för att det måste finnas en suverän vilja inom varje stat, en statsmakt obunden av inre och yttre skrankor; det låter diktatoriskt i våra öron men han menade i och för sig att denna statsmakt kunde utformas på många olika sätt och kunde delas av många personer. Det centrala var suveräniteten, både inåt och utåt. På så sätt tänkte han sig ett statssystem där suveräna stater tänkte på sitt eget bästa men interagerade med varandra efter vissa normer.

När det gäller den internationella rätten följde Pufendorf nära Grotius och hans regelverk, men hans viktigaste insats här är kanske att han populariserade dessa regler i en kortversion han 1673 gav ut för sina studenter här i Lund, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem* (”Om människans och medborgarens plikt enligt naturrätten”). Studenterna drog sig måhända för att läsa hela *De jure naturae* men det korta kompendiet blev populärt i ett århundrade eller mer runtom vid europeiska universitet. Här kan man faktiskt säga att Lunds universitet var en aktiv part i uppbyggandet av den moderna världen, för första och kanske enda gången.

Universiteten i den fiskal-militära staten

Men det var inte bara prestigehänsyn som fick staterna att grunda universitet. Hela den moderna statsapparaten krävde ämbetsmän. Den fiskal-militära staten, som den kallats i forskningen – en stat som tog in skatter och omsatte dem till militära muskler – krävde en förvaltning som höll ordning på undersåtarna och särskilt på att de betalade skatter och att skatterna gick till det de skulle. Behovet att utbilda ämbetsmän är den tredje anledningen till universitetsgrundandena.

Den svenska förvaltningen expanderade starkt under 1600-talet; rikskanslern Axel Oxenstierna brukar med rätta ses som portalfigur för detta. Nya centrala ämbetsverk inrättades, de fick instruktioner och sköttes mer professionellt, en ny regional förvaltning kom till med landshövdingar och länsstyrelser, den lokala förvaltningen och rättskipningen professionaliserades, nya specialiserade förvaltningsgrenar, som posten eller lotsväsendet, kom till. Att vara ämbetsman under svenskt 1600-tal var inte längre en bisyssla en adelsman kunde sköta vid sidan av att driva sin herrgård. I kollegierna i Stockholm skulle man arbeta heltid och ute på landet blev det till exempel slut med att utbildade lagläsare skötte häradshövdingens sysslor, nu skulle skolade jurister arbeta som domare.

Det här krävde utbildat folk. I början av 1600-talet reformerades de lägre skolorna och det skulle inrättas moderna gymnasier i varje stiftsstad. Uppsala universitet togs fram ur malpåsen – i praktiken hade det varit nedlagt sedan reformationen – och sedan grundades, som nämnts, flera universitet. Rekryteringen behövde breddas och här i Lund var ungefär 10 % av studenterna bondsöner under universitetets första decennier. Det gavs dock inte någon direkt praktisk utbildning i en ämbets-

En tredje anledning till att grunda universitet var den växande förvaltningen och professionaliseringen av ämbetsmän. Göta hovrätt i Jönköping grundades 1634 och de universitetsutbildade juristerna kunde flytta in i den nuvarande byggnaden 1650. Foto: Fredrik Bruno (RAÄ). (Wikimedia Commons).

mans göromål; betydelserna av utbildningen var nog mer en allmän inskolning och socialisation till att tänka i, som man sa, ”statsnyttiga” termer, en allmän juridisk kompetens, man tränade sitt latin – som var en tydlig markör som skilde de bildade från andra – och fick en fostran till att bli en del av överheten. Längre undervisade man också i fäktning och dans, det skulle en herreman kunna, något som Eva Helen Ulvros skriver mer om i ett annat bidrag till denna bok.

Även om många läste juridik för att bli ämbetsmän ansågs ändå teologi som den viktigaste fakulteten och de flesta europeiska universitetsstudenter blev långt fram i tiden präster (som ju också var ett slags ämbetsmän). För Uppsala universitet gällde det till exempel 57 % av studenterna på 1690-talet; av de lundastudenter som efter utbildningen blev ämbetsmän blev 80 % präster.

Prästen var inte bara en kyrklig utan också en världslig ämbetsman. Han – det var alltid en han på den tiden – skulle sköta folkbokföringen och den kunde i sin tur ligga till grund både för beskattning och soldatutskrivning, och kommunikationen med undersåtarna gick i hög grad genom prästen. Varje söndag efter predikan skulle prästen läsa upp nya lagar och andra påbud, inte bara från Stockholm utan också från myndigheter som länsstyrelsen och den lokala kronofogden; även vanliga människor kunde till exempel annonsera efter bortsprungna kreatur genom kyrkans kungörelseväsen. På 1700-talet hade denna meddelandefunktion svällt ut till att kunna ta en timme eller mer. Kungörelserna från predikstolen har med rätta kallats vårt första massmedium. Prästen behövdes alltså till mycket, och det var universiteten som utbildade prästerna.

Från prestigeuniversitet till provinsuniversitet

Här har jag velat skissa den europeiska kontext som fanns kring grundandet av Lunds universitet för mer än 350 år sedan. Den tidens staters vilja att bevara det man upplevde som den rätta tron och staternas behov av ämbetsmän var viktiga vid grundandet och fortsatte att vara det i århundraden. Vad gäller den internationella prestigekampen, prioriterade man däremot snart ner den faktorn vad Lund beträffar. Lund blev ett litet provinsuniversitet. Det berodde återigen på den europeiska maktbalansen.

1675 hade danskarna satsat allt på att återerövra de östdanska provinserna. Danmark var allierat med bland annat Brandenburg och Nederländerna och Sverige var hårt pressat. Ännu vid fredsuppgörelsen 1679 behärskade danskarna Landskrona och Helsingborg och ville ha något för det. Men nu var Sverige allierat med Frankrike, som hade seglat upp som kontinentens starkaste makt. Danska huvudförhandlaren propåer om att i varje fall få någon liten landvinst möttes av den franske medlaren

med orden ”mon pauvre monsieur, pas un village”, ” min stackars herre, inte en by”. Skåne, Halland och Blekinge förblev svenska.

Universitetet hade varit stängt under kriget och det diskuterades att helt lägga ner det eller flytta det. Men resultatet blev en omstart som ”minsta tänkbara universitet” (som Jerker Rosén uttrycker det i jubileumshistoriken från 1968). Nu blev det Sveriges minsta universitet med bara åtta professorer. I början hade universitetet lockat till sig i alla fall en handfull studenter från kontinenten och även några danskar, efter omstarten blev det både till lärare och studenter ett svenskt universitet, ett ganska anspråkslöst provinsuniversitet i det Lund som Esaias Tegnér drygt hundra år senare kallade ”den akademiska bondbyn”.

Det jag har velat visa i denna artikel är, om man ska koka ner det, att denna akademiska bondby dock alltid har legat i Europa – att det alltid har funnits ett större sammanhang kring den än bara den skånska och den dansk-svenska historien. För att förstå varför den svenska kronan gav sig på universitetsgrundanden på 1600-talet måste vi förstå den internationella situationen, statsmaktens tillväxt, konfessionaliseringen, byråkratiseringen, den internationella maktkampen, vi måste förstå det system för samlevnad mellan stater som har kallats det westfaliska systemet och som kanske är Europas originellaste bidrag till världshistorien. Det var därför jag började med sifferexercisen som visar på statsbildningsprocessen.

Hur beslutet att grunda ett universitet just i Lund kom till diskuteras av Hanne Sanders i en uppsats i denna bok. Där står de lokala förhållandena i Sverige i fokus. Men även dessa har förbindelse med den stora historien. Skåne blev svenskt när Danmark i ett avgörande ögonblick saknade internationellt stöd i maktkampen eftersom andra makter gärna såg att danskarna miste kontrollen över Öresund, men Sverige tappade också sitt stöd och Nederländerna och Frankrike såg till att gränsen förblev i Öresund. Hade Själland blivit svenskt hade det inte behövts ett nytt universitet, då hade svenskarna fått Köpenhamns universitet på köpet. Och den största anledningen till att det blev just Lund har också att göra med stora europeiska processer, nämligen reformationen, 150 år tidigare, som gjorde att kronan kom att disponera det gamla kapitelgodset.

Genom att teckna dessa processer har jag velat placera händelserna här i Lund för 350 år sedan i ett europeiskt perspektiv och visa hur det lilla och det stora hänger ihop i historien. Det gör det nämligen alltid.

Referenser

Harald Gustafsson, *Makt och människor. Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen*, Göteborg 2010

A History of the University in Europe, vol. II. *Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, (Hilde De Ridder-Symoens, red.), Cambridge 1996

Jerker Rosén, *Lunds universitet historia*, 1. 1668-1709, Lund 1968

Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*, Cambridge, Mass. 1992

Lunds universitet och Skånes övergång till Sverige

Hanne Sanders

Lunds universitet skapades 19 december 1666 genom ett stiftelsebrev och invigdes 28 januari 1668. Den vanliga förklaringen till att Lund fick ett universitet hänger samman med att Skånelandskapen åtta år tidigare vid Roskildefreden 26 februari 1658 gick från att vara en del av Danmark till att bli en del av Sverige. Universitetet beskrivs därför ofta som upprättat för att försvenska dessa nya svenska områden.

Denna karakteristik av universitetet som en försvenskningståtgärd kan knytas till en bredare berättelse om Skånes övergång till Sverige. Den handlar om den våghalsiga Karl X Gustav och om tåget över Bält, om snapphanar och en hård försvenskning, om just ett universitet som är upprättat för att försvenska och om ett folk som inte ville försvenskas. Det handlar alltså om en motsättning mellan danskt och svenskt och om en förändring genomförd med våld av svenskarna; en förändring som inte var önskad i Skåne.

Det har i forskarvärlden under en längre tid funnits en kritik av denna förståelse av försvenskningen och i samband med Roskildefredens 350-årsjubileum 2008 skrev jag mot bakgrund av andras och egen forskning en ny syntes över denna viktiga händelse i skånsk och svensk historia, *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*. Med tolkningen från denna bok i bakhuvudet kommer jag här att beskriva och diskutera universitetets första händelserika år. Universitetets upprättande var visserligen beroende av att Skåne blev svenskt, men inte på det sätt som det vanligtvis har berättats.

Före 1658 var Skåne en del av Danmark, och Danmarks enda universitet låg i Köpenhamn. På den tiden var det normalt för skåningar att ta sig över Öresund. Det gjorde bland andra de skånska adelsmännen när de tillsammans med sin kung, den danska kungen, skulle göra politik i det danska riksrådet. Med ett universitet så nära hade Lund inte fått ett eget universitet 1658 om inte Skåne hade blivit svenskt. Det hade kanske skett under 1900-talet där både Danmark och Sverige upprättade flera nya universitet. Redan under medeltiden, 1479, hade man i Danmark bestämt

sig för att det danska universitetet skulle ligga i Köpenhamn och alltså inte i det danska ärkestiftets centrum Lund. I Sverige hade man gjort den motsatta bedömningen när man två år tidigare placerade det svenska universitetet i Uppsala, centrum för det svenska ärkestiftet, och inte i Stockholm. I Danmark valde man den nya centrala staden, Köpenhamn, som så småningom skulle bli landets huvudstad.

Men inte bara på detta sätt var övergången från Danmark till Sverige avgörande för att Lund skulle få sitt universitet och för universitetets tidiga historia. För att förstå detta måste historien om vad som skedde i Skåne efter Roskildefreden 1658 stå klar och få kasta ljus på den lundensiska historien.

Skånelandskapen efter Roskildefreden 1658

Roskildefreden, som undertecknades 26 februari 1658 i just Roskilde på Själland, innebar att Skånelandskapen (Skåne, Halland och Blekinge) och dessutom Bohuslän och Trondheims län blev svenska och att nya gränser skapades, bland annat gränsen i Öresund. Genom att genast bryta freden 1658 med belägringen av Köpenhamn 11 augusti 1658 försökte svenskarna flytta gränsen längre mot väst och därmed ta över hela Danmark, och danskarna försökte med skånska kriget 1675–79 åter lägga gränsen i skogarna mellan Skåne/Blekinge/Halland och Småland. Inget av dessa försök ändrade nämnvärt på gränsen mot Danmark. För den sydsvenska regionen var det enda nya med freden i Köpenhamn 1660 att Bornholm skildes från Skåne och åter blev danskt.

Vad skedde då med Skånelandskapen 1658? I enlighet med Roskildefredens ord skulle området *inte* integreras i det svenska *riket*, utan bli en egen *provins*. Detta var nytt i och med att landskapen under den danska tiden hade varit en integrerad del av Danmark. Man ser det på att vissa områden i fredstexten fick löfte om att få behålla egna lagar och privilegier om de inte stred mot de så kallade fundamentallagarna. Detta var ett begrepp utan helt klar definition i samtiden och det fanns säkert plats för diskussion och tolkning. Det viktiga här är dock att man föreställde sig att mycket i Skåne *inte* skulle vara svenskt. Det var planen – det var alltså inte bara så att man ville försvenska, men inte kunde. Man *ville inte* försvenska. Och allt det danska som blev kvar i Skåne blev så att säga skånskt i sitt nya svenska sammanhang. Detta är viktigt för att förstå den skånska historien och därmed också den svenska historien.

Dessa löften skrevs senare in i vad man kunde kalla den skånska grundlagen, *Malmö recess*, från 1662, ett avtal mellan svenska staten och representanter för adel, präster och borgare från Skåne, Blekinge och Halland, vilket ingicks vid ett möte i Malmö, en så kallad lantdag. Efter freden hade svenskar skickats till Skåne för att komma i dialog med de nya undersåtarna, få en överblick över det nya området och

för att avtala hur provinsen skulle styras och fungera framöver. År 1662 kom en kommission till Skåne för att förhandla fram recessen. Det är därför klart bättre att kalla perioden från 1658 och fram till 1681 för en *förskånskning* av Skåne, och inte en försvenskning. Och det var just under denna förskånskningsperiod som universitetet upprättades.

Att göra militära erövringar till provinser var vanligt på 1600-talet, även för Sverige. Bland de svenska provinserna kan nämnas Estland, Livland och svenska Pommern. Sverige var vad Harald Gustafsson har kallat en konglomeratstat. Det centrala här är att det fanns en avgörande skillnad mellan rike och provins. Provinsen blev underlagd den svenska kronan, men behöll egna lagar, privilegier och politiska institutioner, och Skåne blev alltså inte en del av det svenska riket, utan en sådan provins i den svenska staten. Resultatet av detta är att man inte ska förvänta sig att det skedde så mycket i Skåne efter Roskildefreden. De intressanta frågorna är därför vad som skedde och varför just detta ändrades, men också vad som inte ändrades och hur det hela fungerade tillsammans.

År 1658 ansåg man att tull, skatt och soldater tillhörde det en kung hade rätt att ta ut av sina undersåtar. Den danska kungen hade gjort det i Skåne och det skulle självfallet även den svenska kungen göra. Det är svårt att veta hur skatteuttaget ändrades, men den svenska staten var bra organiserad och hade behov av resurser. Och det kom protester mot förändringar. En del av militären finansierades genom inkvartering av ryttare hos bönderna och dessa soldater kom från början från det gamla Sverige. Man litade inte på skåningarna. Detta mötte mycket kritik och efter skånska kriget fick de skånska bönderna mer kontroll över ryttarna, nu som rusthållare. Det upprättades två skånska kavalleriregementen, och från omkring 1700 kunde även skåningar bli ryttare.

Även om tull inte var nytt i Skåne så var exporttull mellan Skåne och Danmark nytt och kom med den nya gränsen. Därtill kom att tullen mot utlandet var högre i Sverige än i Danmark. Återigen klagade man i Skåne och svenska statens representanter såg även i detta fall problemet och ändrade sig. Resultatet blev 1669 en lägre skånsk exporttull jämfört med Sverige – dock fortfarande högre än den tidigare varit.

Skånelandskapen blev representerade vid den svenska riksdagen. Detta var speciellt. Riksdagen skulle bestå av representanter från svenska riket och Skåne var inte en del av detta. Jag föreställer mig att denna representation var viktig för den tidigare mycket inflytelserika skånska adeln, och kanske också för både den kyrkliga och borgerliga eliten. Man ville kunna framföra sina krav centralt i Sverige. Man fick i Skåne även rätt att använda svensk lag, men det var en möjlighet att använda den lag som framstod som mest fördelaktig. Det går att hitta flera exempel på att skåningar utnyttjade detta för att främja egna intressen antingen i förhållande till äm-

betsmän eller på tinget. Både riksdagsrepresentationen och användningen av svensk lag ser jag som en försvenskning, men en försvenskning nerifrån, utifrån skåningarnas egna intressen.

När man lyssnar på hur skåningarna beskrev sin situation i förhållande till den nya svenska staten handlade det sällan om att de var danskar som hade tvingats att bli svenskar. De talade ofta utifrån gamla rättigheter som de fortfarande ansåg sig ha. Den skånska adeln kämpade till exempel för att ha kvar danska privilegier därför att de gav dem möjlighet att ta ut mer hoveriarbete av en stor del av sina frälsebönder, mot att dessa bönder slapp i stort sett alla statliga skatter. Detta kallades veckodagsfrihet och ingick inte i de svenska adelsprivilegierna.

Skåne skulle alltså vara en egen skånsk provins med egna lagar, men en del ändrades, dels därför att svenska kungen gick in och tog över den danska kungens plats, dels därför att skåningar försökte utnyttja den nya situationen för sitt eget bästa, eller i alla fall ändra något på de svenska planerna. Man kunde alltså vara motståndare till den nya svenska statens förändringar/försämringar eller man kunde se dem som möjligheter för att få nya rättigheter.

Efter skånska kriget 1679 och efter att Karl XI hade infört envælde i Sverige 1680 infördes också svenska lagar i Skåne, Halland och Blekinge. Det skedde en långsam förändring 1681–83, därför att ständerna själva skulle acceptera förändringen, eftersom den förändrade de rättigheter de fick i Roskildefreden och Malmö recess. Och faktiskt behöll man flera skånska egenheter även efter 1683. Den skånska adeln fick till exempel i en kunglig resolution från 1683 ha kvar den nämnda veckodagsfriheten och därmed den viktiga rätten till böndernas arbetskraft. Detta fanns också med i de svenska adelsprivilegierna från 1723 som en speciell rättighet för Skånelandskapen och Bohuslän.

Trots att en del danskt/skånskt överlevde gäller dock att det tidigare danska området nu, men först nu, blev en del av det svenska riket. Det fanns ingen provins längre. Och nu kan vi tala om *försvenskning*, en juridisk försvenskning. Den hade inte mycket med nationell försvenskning att göra. Men den var en central förändring.

Skånska kriget 1675–1679 fick som jag skrev inledningsvis inte stor betydelse för gränsen mot syd mellan Danmark och Sverige, men det fick betydelse för landskapets integrering i Sverige. Kriget hade visat att Skånes plats som provins var problematisk, skåningarna hade inte varit tillräckligt lojala. Det gällde självfallet snapphanarna men svenska kungen och hans män uppfattade det som ett mer allmänt problem i Skåne. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att hela Sverige kan sägas ha försvenskats under det karolinska enväldet från 1680. Även inom Sverige fanns det lokala variationer som motarbetades av enväldet.

Detta betydde att den skånska kyrkan nu blev en del av den svenska kyrkan. Det

infördes svenska kyrkliga böcker och svensk prästdräkt. Tidigare hade man haft danska böcker och dansk prästdräkt, prästerna predikade på danska och alla kyrkliga ceremonier var danska. Man hade haft en dansk/skånsk kyrka. Efter 1681 blev kyrkan representant och en viktig symbol för det rike man nu tillhörde, och det svenska kyrkospråket blev viktigt. Redan i det svenska militärläget i Ljungby vid Kristianstad kom kungen och hans rådgivare överens om att kyrkan skulle användas för att förbättra lojaliteten och lösa de problem som skånska kriget hade påvisat. Viktigast i kyrkan var dock fortfarande den lutherska tron, men man skulle läsa den lutherska katekesen på svenska.

En annan viktig del av den klassiska försvenskningshistorien som också måste diskuteras innan vi återgår till Lunds universitet är tanken om att de dansksinnade skåningarna flydde eller slängdes ut av den svenska staten, och ersattes av svenskar, samtidigt med att gränsen stängdes. För att ge moderna människor en förståelse av detta har historiker under 1900-talet använt två viktiga begrepp som knyter an till viktiga 1900-talshändelser: gränsen blev en järnridå (kalla krigets tid) och skåningarna utsattes för en etnisk rensning (upplösningen av det gamla Jugoslavien på 1990-talet). Detta har dock inte kunnat beläggas i forskningen. De som flydde gjorde det ofta för att undkomma krig. Detta handlar särskilt om skånska kriget och särskilt i Landskronatrakten, där kriget mellan Danmark och Sverige märktes tydligast. De flydde alltså inte från Sverige därför att de var dansksinnade, och många återvände hem när det blev fred 1679.

Lunds universitet under förskånskningsperioden 1658–1679

Det är nu dags att återvända till Lunds universitet och dess historia från 1658 till slutet av 1680-talet, alltså genom hela den period som kort har presenterats här. Hur kan universitetets historia ses i relation till den större skånska historien och kan den bidra med nya insikter?

Lunds universitet upprättades 1666 och invigdes 1668 under förskånskningsperioden. Efter Roskildefreden hade Sverige växt både arealmässigt och befolkningsmässigt. Man hade övertagit ett rikt och välorganiserat område och svenskarna såg gärna att det förblev så. I det som är det nuvarande Sverige fanns bara ett universitet, nämligen i Uppsala, därutöver fanns det i Sverige ett universitet i Åbo i nuvarande Finland, ett i Greifswald i Nordtyskland (Svenska Pommern) och ett i Dorpat, som idag är Tartu i nuvarande Estland. Det fanns alltså fyra universitet i Sverige, två i svenska riket och två i provinserna.

Jämfört med dessa fyra universitet låg Köpenhamns universitet mycket nära Lund och Skåne, men från svensk sida förbjöd man snabbt studenter i det nya

svenska området att läsa i Köpenhamn. Flera reste därför till Greifswald för att läsa och några tog sig därifrån vidare till Köpenhamn. Detta var knappast hållbart. Det kunde alltså finnas ett behov av ett nytt universitet i den sydliga delen av Sverige.

De upprepade överträdelserna av förbudet att studera i Köpenhamn gjorde det tydligt för kungen att det fanns ett utbildningsbehov i syd, men frågan var om man skulle stödja ett nytt gymnasium eller ett nytt universitet, och sedan om denna utbildning skulle ligga i det gamla Sverige eller i det nya svenska området. Och hela tiden var det också en ekonomisk fråga. Högre utbildning var då som nu kostsam. Detta skapade vad man med moderna ord kunde kalla en regionalpolitisk kamp mellan olika städer i södra Sverige: Jönköping, Linköping, Vänersborg, Göteborg och Lund.

Den tidigare danska biskopen i Lunds stift, Peder Winstrup, var tidigt aktiv i den skånska kampen för ett universitet. Trots att han var dansk stannade han kvar i Lunds stift efter Roskildefreden. Han var som biskop sitt stift trogen och han blev därmed svensk biskop och förblev så till sin död 1679. Han blev med andra ord inte utslängd ur landet av svenskarna. Detta gällde emellertid inte bara Winstrup utan nästan alla skånska präster, som alla var tidigare danska präster. Det var bara några få som lämnade Lunds stift. Resten stannade. De var goda lutherska präster, och den skånska kyrkan var ju, som jag skrev, fortfarande dansk. Det var vid nytillsättningar man kunde ta in svenskar som präster, men det gjorde man i stort sett inte heller före 1680. De nya prästerna var i huvudsak födda i stiftet (alltså i Skåne och Blekinge).

Peder Winstrup var en politiskt stark och viktig man i samband med Skånes övergång till Sverige. Kort efter Roskildefreden avsåg han sig sin trohetsed till den danska kungen och gav därefter samma ed och löfte om trohet till den svenska kungen. Just trohetseden till kungen var det som höll ihop de nya svenska landskapen med resten av Sverige. Kungens roll som sammanbindande i en stat var viktig, särskilt mellan rike och provinser i konglomeratstaterna.

Karl X Gustav landsteg i Helsingborg 5 mars 1658, en vecka efter Roskildefredens undertecknande. Peder Winstrup fick kort därefter i uppdrag att undersöka vad som krävdes för att skapa ett utbyggt och mer akademiskt gymnasium, ett gymnasium illustre, i Lund. Han skrev två betänkanden och använde dem till att också diskutera vad som skulle krävas för att upprätta ett universitet.

Tidigt fick han idén om att köpa Lundagårdshuset eller Kungshuset för detta nya universitet, eller akademi, som man kallade det. Huset hade byggts 1578–1584 som residens för den danska kungens länsherre och för kungen när han var i Lund. Kungen hade gett huset till historiografen Vitus Pedersen Bering 1655 och Winstrup fick Bering att resa till Karl X Gustav i Göteborg för att lämna ett av sina betänkanden och förhandla om försäljning av Kungshuset för ett nytt universitet. Kungen

Kungshuset eller Lundagårdshuset byggt 1578–1584 från början bostad för den danska kungens läns-herre, sedan för biskop Peder Winstrup och från 1680-talet Lunds universitets byggnad. (Wikimedia Commons).

visade nu mindre intresse för att upprätta vare sig gymnasium eller universitet i Lund, vilket kanske kan förklaras med hans planer på att återuppta kriget mot Danmark. Winstrup köpte huset till sig själv och debatten och kampen kring en högre utbildning i den sydliga delen av Sverige fortsatte.

Förslaget om en akademi i Lund diskuterades senare vid den omtalade lantdagen i Malmö 1662 och var en viktig fråga för de skånska ständerna, särskilt borgerskapet och adeln. Sedan uttryckte även representanter för den skånska adeln och de skånska prästerna en önskan om att få ett universitet när de första gången deltog i ett möte i den svenska riksdagen 1664. I Stockholm var man dock länge osäker på hur man skulle lösa utbildningsfrågan, men i december 1666 kom stiftelsebrevet för en akademi i Lund.

Det starka lokala intresset och den ambivalenta hållningen från Stockholms sida är det första belägget för att universitetet inte skapades för att förtrycka skåningar eller under skåniskt motstånd. Att Lund vann kan kanske förklaras med att man ville gå skåningarna till mötes eller att de hade arbetat starkt och bra för sin sak. Detta gällde inte minst Bernhard Oelreich. Han var av tyskt/holsteinskt ursprung och född i Itzehoe och han hade varit lärare på danska Sorö akademi. Han blev prästvigd i Lunds stift 1651 men var också akademiskt aktiv och blev teologie doktor

i Greifswald 1665. Även bland prästerna i stiftet spelade han en viktig roll bland annat som representant vid riksdagen 1664 och han var kanske den som arbetade mest intensivt för att få ett universitet till Lund. Han hade goda kontakter i Stockholm, bland andra med rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie och änkedrottningen, som han var hovpredikant hos. Under alla år från 1658 till 1666 var ett gymnasium ett alternativ som hade många förespråkare i och utanför Stockholm. Till sist blev det ändå en akademi i Lund. Den viktigaste förklaringen till detta menar jag dock vara att Lund kunde erbjuda säkert kapital, vilket de andra städerna inte kunde, och dessutom i tillräckligt stor mängd för att upprätta ett universitet. Detta var också ett viktigt argument i rådet under sommaren och hösten 1666, alltså kort innan stiftelsebrevet färdigställdes.

Det handlade om de jordegendomar som Lunds stifts domkapitel administrerade. Det var kyrkojord, som hade samlats från Knut den Heliges gåvobrev (1085) och framåt, genom donationer och gåvor från privatpersoner, inte minst i utbyte mot själamässor. I Danmark som i Sverige hade allt kyrkogods tagits över av kungen vid reformationen, men i Danmark hade man hållit Lunds domkapitels gods samlat och låtit domkapitlet fortsätta administrera det för kungens räkning. Man kallade detta prebendegods. Av jordeböcker från tiden före 1658 framgår att detta gods uppgick till kring 1 425 gårdar. Det var en mycket stor godsmängd, som i huvudsak låg i Skåne och ofta i närheten av Lund, bara 37 gårdar låg utanför landskapet, närmare bestämt i Blekinge, Bornholm och Halland. Detta var mycket mer än det gods som 1624 hade donerats av Gustav II Adolf till Uppsala universitet som 1595 hade återupprättats efter en inaktiv period efter reformationen. Denna donation bestod av 313 gårdar, alltså mindre än en fjärdedel av Lunds domkapitelgods. Denna jord, som förvaltades av Lunds domkapitel, hade förlänats på livstid till ämbetsmän som betalning för deras arbete i kronans tjänst. Den användes bland annat för att avlöna katedralskolans lärare i Lund, men också många utanför kyrkan som av en eller annan anledning skulle betalas av kungen.

Samtidigt med stiftandet övertog universitetet genom en donation de gårdar som ingick i domkapitlets prebenden. Problemet var att 1666 var bara 137 av de omkring 1 425 gårdarna disponibla, resten var förlänade till andra och dessa avtal ansåg man sig inte kunna ändra på. Om man hade slagit till direkt efter 1658, som Winstrup föreslagit, hade det funnits fler lediga gårdar i och med att flera danskar vid övergången till Sverige inte längre fick förläningar i Skåne därför att den tjänst de hade betalats för avslutades eller hade utförts för den danska kungen och därför nu fick honoreras på annat sätt. Domkapitlet upphörde till exempel med att ge prebenden till Köpenhamns universitet. Många av dessa fria gårdar förlänades dock 1658 till nya svenska ämbetsmän i Skåne, bland andra kungens man i Skåne, generalguvernör Gustaf Otto Stenbock. Ett talande exempel kan tas från domkapitelprotokollet 20

Donationsbrevet för Lunds universitet av den 19 december 1666. Med denna donation överfördes domkapitlets gods till universitetet. (Lunds universitetsarkiv). Fotograf: Kenneth Ruona. (Sektionen Kommunikation, Lunds universitet).

augusti 1658 då Jonas Gyldenkrantz, som tjänstgjorde på Själland 1658–1659 och senare blev hovråd 1672 och landshövding i Halland 1677, fick prebendegods som hade varit förlänat till en ”fyrbøder” i Köpenhamn, vilken hade ansvar för det danska fyrväsendet, en ”slotsfoged” på Fredriksborg, en ”rådmand” och en student i Köpenhamn. Universitetets ekonomi blev därför ansträngd de första åren, men planen var att det skulle bli bättre för varje gång en gård blev ledig.

Akademien i Lund kallades Göta Rikes Akademi, vilket tydligt visar vad syftet var, nämligen att etablera ett universitet i den sydliga delen av Sverige, i Götaland. Och man kallade det Regia Academia Carolina, efter den avlidne kungen, Karl X Gustav. Detta understryker hur viktigt det var att kungen syntes i Skåne. Akademien invigdes på kungens namnsdag, 28 januari, vilket för övrigt fortfarande är dagen för universitetets årsfest.

Generalguvernören blev som kungens högste man i Skåne också ledare för universitetet, kansler, men i praktiken skulle universitetet ledas av en prokansler som enligt stiftelsebrevet skulle vara biskopen. Bernhard Oelreich, som 1666 blev medlem domkapitel som den första professorn i teologi vid det planerade universitet, var dock prokansler tills han lämnade stiftet 1671. Därefter övertog biskopen rollen som prokansler och därmed knöt man an till en klassisk struktur i Lund, där domkapitlet med biskopen som ordförande hade administrerat prebendegodset, och

biskopen hade dessutom också tidigare haft det högsta ansvaret för stiftets gamla högre utbildning, katedralskolan.

Ett universitet vid denna tid var en del av en större bildningsstruktur i hela Europa och från svensk sida ville man med det nya universitetet ha ett intellektuellt och internationellt universitet, som kunde ingå i denna struktur. I statuterna från december 1666 framgick att universitetet skulle ha fyra fakulteter: den teologiska, den juridiska, den medicinska och den filosofiska, och 17 lärare fördelade på 4 i teologi, 2 i juridik, 2 i medicin och 9 i filosofiska ämnen. Ämnena var av allmän karaktär: Gamla och Nya Testamentet, kyrkohistoria, den augsburgska trosbekännelsen, romersk rätt, svensk rätt, praktisk medicin, annan medicin (fysik, anatomi, botanik och kemi), 2 professorer i matematik (där den ene skulle undervisa i astronomi, navigation och geografi), hebreiska, grekiska, praktisk filosofi, historia, vältalighet, poesi och logik. Om man jämför med lärarna från 1668, enligt en sammanställning av Jerker Rosén, finns vissa skillnader. Då var det bara 16 professorer och den viktigaste skillnaden är kanske att det just då bara var två teologer, medan juristgruppen har fått en tredje professor i naturrätt. Dessutom hade fysik fått en egen professor. Hebreiska hade blivit till österländska språk och den senare biskopen Canutus Hahn professor i logik och metafysik.

Först bestämde man sig för att flytta lärarna från katedralskolan till universitetet och katedralskolan stängdes. Det var sex lärare, varav en tysk och en svensk. Därefter hittade man lärare från det tyska området och från Sverige, 1668 fem från varje område. Den mest kända nya läraren var Samuel Pufendorf från Sachsen, som blev professor i natur- och folkrätt. Det är alltså tydligt att man byggde vidare på lärdom som fanns i Lund och kompletterade med duktiga lärare utifrån. Inte heller här kan man se en etnisk utrensning eller en klar försvenskning, utan snarare läggs vikten på kompetens.

Det fanns många diskussioner om den ansträngda ekonomin, och akademien fick en del av kronotiondet. Samtidigt sparade man genom att ge lärarna lägre lön och inte investera i lokaler, böcker etc. Den första tiden använde man koret i domkyrkan, Liberiet, och kanske något annat rum i staden, eller var hemma hos professorerna. Och 1672 fanns det bara 14 lärare.

Universitetet fick studenter från det sydsvenska området men hade också internationella studenter. Det riktade sig inte bara mot Skåne. Och det kom snabbt många studenter. I en översikt hos Jerker Rosén framgår det att under perioden 1667–76 fanns det 842 inskrivna studenter, av dem kom 298 från Skåne och Blekinge, 40 från Halland, en från Gotland och 18 från Göteborgs och Bohus län, alltså drygt 40 % från gammalt danskt och norskt land, 63 kom från utlandet (Danmark-Norge, Tyskland och England), kring 8 %, och 8 % av studenterna var av obekant härkomst. Det betyder att 357 kom från det gamla Sverige (inklusive Fin-

land), alltså också drygt 40 %. Det var således en mycket blandad grupp, och en ganska jämn fördelning mellan gammalt danskt-norskt och gammalt svenskt. Och det sista är ett mönster som gäller för hela den period 1667–1709, som Rosén undersöker.

Lunds universitet under försvenskningstiden 1679–1688

Skånska kriget fick stor betydelse för Skåne och i hög grad också för universitetet i Lund. När danskarna hade gått i land söder om Helsingborg bestämde sig ett par av universitetets män för att packa universitetets dokument, protokoll, böcker m.m. och flytta allt till det befästa Malmö för att skydda det. De flesta professorerna försvann från staden och universitetet. Samuel Pufendorf blev historiograf i Stockholm och Anders Spole professor i matematik och fysik i Uppsala. Professor Christian Papke fortsatte dock undervisningen i Malmö. Kriget gick hårt åt Lund. Det blodiga slaget vid Lund 1676 är välkänt, och den danska armén brände staden 1678 i samband med reträtten till Danmark. Resultatet blev att kring hälften av husen brann ned. Efter freden 1679 var frågan vad som skulle ske med universitetet och om det överhuvudtaget skulle fortsätta existera. Det var långt ifrån säkert.

Akademin hade nämligen förlorat sitt kapital. Kungen hade tagit över domkapitlets gamla prebendegods, som nu i stället skulle ge möjlighet för att etablera ett indelningsverk för de två nya ryttarregementen i Skåne. Många talade om behovet av en högre utbildning i Lunds stift, men det fanns tankar om att flytta utbildningen till Landskrona, som 1679 funnits med i diskussioner om en ny svensk residensstad, eller till Kristianstad, Karlshamn eller den nya örlogsstaden, Karlskrona, ja, det talades rentav om att placera utbildningen utanför Skåne, kanske i Växjö. Återigen kom frågan upp om inte ett gymnasium skulle räcka. Och återigen vann Lund och universitetet överlevde.

Den nya biskopen Canutus Hahn, som tog över efter Winstrups död 1679, försökte knyta ihop en högre skånsk utbildning med Karl XI:s önskan om uniformitet i kyrkolivet. Hans argument var att en utbildning i Skåne skulle säkra att skåningarna gick på ett svenskt universitet och dessutom skulle den erbjuda möjlighet för svenskar att komma till Skånelandskapen och söka tjänst där. Han skrev också att stiftet hade behov av ett ställe där det utbildades i teologi för stiftets ledning. Hahns önskan var dock att flytta universitetet till Kristianstad, närmare Småland och hans egen socken Ronneby.

Två skånska präster reste till riksdagen 1680 och talade om akademien. Fyra gamla lärare från universitetet, Christian Papke (teologi), Nils Hyltenius (juridik), Martin Nordeman (matematik) och Andreas Stobæus (värtalighet), började i Lund

agera utifrån att universitetet fanns så länge det inte var formellt stängt. De började undervisa och planera för det akademiska livet. De uppvaktade också kungen och talade varmt för det gamla universitetet i Lund. Och även generalguvernören Rutger von Ascheberg, som tog över från Johan Gyllenstierna 1680, var positiv till att placera utbildningen i Lund även om han kunde tänka sig både ett gymnasium illustre och en mindre akademi. Och till sist verkar kungen ha gått med på en akademi i Lund, först i brev från 8 mars 1682 och sedan vid återinvigningen 17 juni 1682.

Varför överlevde akademien i Lund? Viktigast var kanske Hahns beskrivning av universitetets betydelse för uniformiteten – försvenskningen av den skånska kyrkan – och att han lyckades få de skånska prästerna att i maj 1681 inkomma med en petition om denna. Men för att förstå att universitetet blev kvar i Lund är det nog av stor betydelse att det redan fanns ett universitet med starka och aktiva professorer i staden, och dessutom en tradition av högre utbildning, knuten till domkyrkan. Det blev med andra ord viktigt för framtiden att ett universitet upprättats 1666. Aschebergs stöd till Lund måste också ha haft betydelse. En konsekvens av argumentet att det var viktigt att utveckla teologiskt vetande i närheten av en domkyrka skulle ha varit att flyttade man universitetet skulle också biskopen och hans kyrka flytta. Och när visionen om att göra Landskrona till en ny svensk residensstad dog, så var Lund kanske den enklaste lösningen. Det fanns ju ett universitet och professorerna undervisade redan. Om nu inte det viktigaste argumentet var det de gamla professorerna framförde, nämligen att Gud hade visat sitt stöd till den lundensiska akademien genom att skydda professorernas gårdar i staden under kriget. I förhållande till den här aktuella diskussionen om universitetet och den hårda försvenskningen är det viktigt att understryka att huvudaktörerna för ett lundensiskt universitet och de mest intresserade befann sig just i Lund.

Det nya universitetet fick en sämre ekonomi än det gamla, nu i huvudsak med inkomster från tionde och några enstaka gårdar, samt färre lärare. Åtta professorer skulle fördelas på fyra fakulteter: två teologer, en jurist, en medicinare och fyra filosofer (matematik, värtalighet och poesi, teoretisk filosofi och historia). Många av de gamla professorerna var borta och det kom fyra nya lärare från Sverige, två av dem var släkt med Hahn och en kom från hans ursprungsstift Växjö. Universitetet fick lite färre studenter per år och ett nytt syfte. Nu skulle det utbilda ämbetsmän och präster. Båda var viktiga när Skåne skulle ha svenska lagar, men också efter enväldets införande. En internationell och intellektuell miljö var mindre viktig nu, men universitetet låg kvar i Lund. Det var i hög grad med utgångspunkt från Lund, kyrkan och universitetet den skånska provinsen skulle göras till en del av det svenska riket.

Avslutning

Aktörer i Lund ville alltså ha ett universitet, och de ekonomiska möjligheter som hade sin grund i Lunds danska förflutna är kanske den viktigaste delen av förklaringen till varför det lades just där, och kanske också till att det blev ett stort och starkt universitet. Lunds universitet hade aldrig upprättats om inte Skåne blivit svenskt och inte heller om det inte hade varit danskt. Samtidigt blev universitetet ett vanligt europeiskt universitet som genom en tredjedel av sina lärare knöt an till kyrklig och utbildningsmässig praxis i Danmark. Mycket av detta försvann vid återupprättandet, men universitetet fick finnas kvar och fick en plats i det nya enväldiga Sverige, som också inkluderade Skåne. 1688 tog man över Kungshuset, och uppfyllde Peder Winstrups vision i detta avseende. Och i detta den danska kungens gamla hus utvecklades universitetet under 1700-talet.

En del av den klassiska berättelsen är att universitetet redan 1666 var tänkt att bidra till en försvenskning genom att utbilda svenska präster. Angående detta kan man först påpeka att det då knappast fanns behov av svenska präster i och med att kyrkan till sitt innehåll var dansk. Samtidigt visar den stora ämnesbredden att det skulle utbildas brett och inte svenskt. Det enda som var uttalat svenskt var professuren i svensk rätt. Och en av de två professorer i teologi som fanns 1668 var dansk, den andra tysk. Inom en svensk tradition var det inte heller nödvändigt att gå på universitet för att kunna bli präst. Man kunde utbilda sig på gymnasier och katedralskolor och sedan examineras av biskopen, varför tanken om att inrätta ett gymnasium passade fint in i en svensk praxis. Däremot ville man ju självfallet att teologisk kunskap utvecklades akademiskt på ett universitet, därav det ursprungliga målet om fyra professorer.

Det visar sig emellertid att universitetet fick stor betydelse för stiftets rekrytering av kyrkoherdar. I en i skrivande stund ännu opublicerad undersökning följer jag med hjälp av det skånska herdaminnet präster i den skånska delen av Lunds stift 1658–1700. Jag har sammanräknat alla präster som hade kyrkoherdetjänst i området 1658 och följer nytillsättningar i områdets 206 aktiva pastorat fram till år 1700. Sammantaget blir det 645 gamla och nya präster. I mitt material är det också tydligt att det var få svenskfödda präster som kom till Lunds stift 1658–1700. Bara vid 88 av dessa 440 prästbyten blev en svensk präst anställd. Några av dessa präster byte pastorat flera gånger, vilket betyder att det mellan 1658 och 1700 kom 77 svenskar till Skåne för att bli kyrkoherdar. Hälften (40) av dessa började sin karriär i Skåne med att vara student på Lunds universitet. De blev på detta sätt inkluderade i stiftet och använde det sätt som också skåningarna använde för att bli präst i stiftet. Universitetet blev alltså redan från 1668, men inte minst under åren fram till 1700 ett sätt att hålla kontroll på och förskånska de präster som kom utifrån. De blev en del av det

skånska stiftet. Lunds universitet stärkte alltså stiftet och det som i denna artikel har kallats det skånska också efter försvenskningens år 1681.

Det är också värt att understryka att universitetsutbildningen i Lund förblev en kyrklig angelägenhet. Lunds biskop var universitetets prokansler ända fram till 1946. Och fram till 1877 var domkyrkan universitetets högtidssal, där man bland annat höll promotioner. Härefter använde man förutom kyrkorummet också aulan i universitetsbyggnaden och Akademiska Föreningens stora sal, men under 1900-talet blev domkyrkan igen den självklara platsen för promotioner för hela universitetet.

Hela den dramatiska skånska historien över förskånskning till krig och försvenskning hade avgörande betydelse för Lunds universitets historia. Den måste med men *inte* för att berätta en historia om förtryck, utan snarare en succéhistoria om de danska rötternas betydelse också efter 1658 och om den speciella situation och de speciella möjligheter som en ny stat kunde ge och som representanterna från den nya provinsen tog tillvara. Man fick ett universitet som sedan 1666 har gett Lund en stark position i Sverige. När vi i vår historieskrivning ofta fokuserar på enhetsstater och nationella identiteter och motsättningar mellan olika enhetsstater eller mellan olika nationella identiteter ser vi inte de många olikheter och intressen som karakteriserade det gamla samhället och hur dessa långsamt ändrades. Och det är just vad den tidiga historien om Lunds universitet visar.

Referenser

- Gustafsson, Harald, "Att göra svenskar av danskar? Den svenska integrationspolitikens föreställningsvärld 1658–1693", *Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet*, (K.-E. Frandsen & J. Chr. V. Johansen, red.), Lund 2003
- "Historisk översikt", *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid*. Ser. II, bd 1, (G. Carlquist, utg.), Lund 1980
- Larsson, Göran, "Domkyrkan och universitetet", *Ale* 1992:1
- Magnusson Staaf, Björn och Fredrik Tersmeden, *Lunds universitet under 350 år. Historia och historier*, Lund 2016
- Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia*, 1. 1668–1709, Lund 1968
- Sanders, Hanne, *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*, Göteborg 2008
- Sanders, Hanne, *En verden med Gud. Lunds stift fra Danmark til Sverige 1650–1720*, under publicering
- Skansjö, Sten, "Lunds universitet och domkapitelgodsen", *Ale* 2016:4
- Weibull, Martin, *Lunds universitets historia 1668–1868*, 1, Lund 1868

Adliga övningar. Dansmästarna vid Lunds universitet. Ett nytt bildningsideal formas

Eva Helen Ulvros

Lunds universitet välkomnade en dansmästare redan samma år som universitetet invigdes 1668, Louis de Creaux från Paris. De första exercitiemästarna som anställdes i Lund var dansmästaren samt en språkmästare i italienska, franska och latin. Lunds universitets första kansler, Gustaf Otto Stenbock, framhöll i ett brev från invigningsåret vikten av att till det nya universitetet rekrytera ”nödige exercitiimästare”. I ett brev till kanslern från kurator Durell prisades dansmästaren som ”öfvermåttan driftig och alert”, då han fick avlägga prov inför några danskunniga Lunda-professorer innan han anställdes. Att man omedelbart lät inrätta en exercitieiinstitution tyder på en medveten strävan att grunda ett universitet av samma rang som det i Uppsala. År 1672 beslöt Stenbock att en fäktmästare skulle anställas, och strax därefter en stallmästare. Men skånska kriget kom emellan.

Exercitier, vilket är latin för adliga övningar, infördes på svenska universitet i mitten av 1600-talet. Anledningen var att man ville erbjuda undervisning åt en ny målgrupp: adelsmän. Universitetet hade fram till dess företrädesvis inriktat sig på utbildning för blivande präster. Men låt oss börja med framväxten av de ideal som kom att betecknas som exercitier.

Renässansen såg nya idéer födas om människan och hennes utveckling, som även knöts till kroppen och dess uttrycksmöjligheter. Exempelvis dansen troddes ha potential att förädla människan och låta henne nå ”andlig vighet”. Dansskicklighet prioriterades högt i den personliga utvecklingen. Den som kunde dansa väl och behärska sin kropp ansågs bildad och betraktades som en god samhällsmedlem.

Ett epokgörande verk i den europeiska bildningstraditionen blev Erasmus av Rotterdams år 1530 utgivna *De civilitate morum puerilium*, i svensk översättning 1620, *En gylden Book om unga personers Sedhers Höffewlighheet*. Här diskuteras hur man borde uppföra sig i sällskapslivet. Hållning, gester, ansiktsuttryck, klädsel, allt det yttre förklaras även vara en avspegling av det inre. Det var av högsta vikt att tillägna

sig rätt yttre med en god hållning, rak rygg, behärskade rörelser och avmått blick. En polerad, förfinad yta reflekterade en moraliskt högstående själ, det var utgångspunkten. Erasmus bok blev oerhört populär, sammanlagt kom den ut i mer än 130 upplagor. Den översattes raskt till flera språk och infördes som lärobok för undervisning av pojkar. Avsikten var att utbilda gentlemän och uppmaningarna avsåg män inom företrädesvis adeln, men även söner till rika köpmän och underförstått innefattades även kvinnor inom dessa skikt i bildningsidealen. Boken följdes av en mängd efterapningar och blev normbildande i höviskt uppförande.

Regler för hur man borde uppföra sig i bildade kretsar återkommer i en mängd skrifter. Erasmus var inte först även om hans verk fick större genomslag än de flesta andra. Redan två år tidigare gav Baldassarre Castiglione ut *Il libro del cortegiano*, på svenska *Hovmannens bok*. Den bygger på minnen av hovlivet i Urbino och där poängteras vikten av ett elegant uppträdande, en god hållning och allsidig bildning. Även detta verk fick stor spridning.

Furstehoven, som fick en ny utformning under renässansen och utvecklades till centra för bildning och kultur, blev också fora för en mer utvecklad danskonst från och med 1400-talet. Dansmästarna fick en respekterad ställning hos de italienska furstarna. Det förväntades att alla vid hovet skulle kunna dansa, och hovmännen tog danslektioner flera timmar om dagen. Danskunskaperna gjorde dem vigare och smidigare och bidrog till att de kunde öka sin färdighet inom fåktkonsten. I dansen fick man lära sig måttfullhet och balans och övade upp sinnet för skönhet och behag, dygder som bevarade människan för laster som korrupsion och girighet, sades det. Denna hovkultur spreds snart över Europa.

Under 1600-talet kom kroppen och dess uttrycksätt att bli centrala i hovkulturen. Geometrisk renhet i formerna blev en ledstjärna. Inom ridkonsten strävade man efter dressyr och ridning i geometriska cirklar, och i fåktningen var det viktigare att kunna inta de olika ställningarna korrekt än att träffa motståndaren. Även i dansen var det korrekta positioner och steg som var det väsentliga. Både hästens, händernas och fötternas rörelser följde en matematisk idealmodell, elegans var viktigare än styrka.

Det var i Frankrike under 1600-talet som den tongivande hovkulturen uppstod i sin mest formfulländade tappning. Från Paris spreds samma stilideal, umgängesformer, vett och etikett till hela Europa, och franskan efterträdde italienskan som de bildades språk. Frankrike hade under 1600-talet efterträtt Spanien som Europas mäktigaste land. Den franske monarken Ludvig XIV, "Solkonungen", (regent 1661–1715) utarbetade ett invecklat och praktfullt hovceremoniel i sitt slott Versailles, och han var mycket intresserad av dans. Kungen tog danslektioner dagligen och medverkade i baletter vid hovet. Under hans beskydd grundades 1661 *Académie Royale de Danse*, och det var hans dansmästare Pierre Beauchamp som utarbetade den dansteknik som kom att bli den klassiska baletten.

Hovidealen söker sig utåt

De nya idealen kan knytas samman med samhällsutvecklingen i ett vidare sammanhang. I takt med att staterna i Europa utvecklade sin diplomatiska verksamhet under 1500- och 1600-talen växte behovet fram inom adeln av en organiserad utbildning, som även innefattade dans, ridning och fäktning för statstjänstemän, officerare och diplomater. Efterfrågan på dansundervisning ökade även utanför hovkretsarna, eftersom skicklighet i dans blivit ett tecken på hövisk uppfostran. Dessutom räknade man som nämnts med att den disciplinering och träning av kroppen som dansundervisningen förde med sig, var till nytta i fält. Humanismens idéer fick fäste vid universiteten och i de adliga riddarakademierna under 1500-talet och kroppsövningarna ingick i detta program som en självklar del. De färdigheter som en adelsman förväntades behärska kallades med ett gemensamt namn för exercitier. Ridning, fäktning, dans och voltige ansågs vara det mest väsentliga, men även simning, bollspel och jakt kunde innefattas i det företrädesvis adliga bildningskonceptet. Kunskaper i levande språk var också viktiga. Riddarakademier började inrättas i slutet av 1500-talet i Tyskland, en av de första var Collegium Illustre som grundades 1589 i Tübingen. Akademin var knuten till universitetet på det sättet att dess elever även bevistade universitetsföreläsningar, och professorerna undervisade också vid kollegiet. Akademin i Tübingen blev en förebild för liknande inrättningar i Norden.

Inspirerad av strömningarna från kontinenten lät riksrådet Johan Skytte inrätta en adelsakademi i Sverige där exercitier ingick, Collegium Skytteanum, som påbörjade sin verksamhet 1626. Förutom de kroppsliga övningarna borde ynglingarna öva sig i latin, grekiska, franska, fysik och matematik. Men redan efter några år fick undervisningen ställas in på grund av pest och krig, och 1632 upplöstes Collegium Skytteanum.

Men de kontinentala tankarna hade fått fäste. Rikskansler Axel Oxenstierna inresserade sig för de nya bildningsidéerna, och 1636 framförde han i riksrådskammaren önskemål om att adelsynglingarna borde beredas undervisning i ridning, dans och fäktning, så att de inte skulle ”draga uth före än dee äre wällfunderade”. Förslaget mottogs väl, men medel till de önskade inrättningarna fanns inte. Även vid militära utbildningar visades ett intresse för exercitieövningar. År 1649 ordnade drottning Kristina bidrag till grundandet av en exercitieakademi för unga adelsmän i Sverige, och vid denna riddarakademi på herrgården Rörstrand anställdes sju lärare, bland dem en dansmästare. Även Sverige ville ha liknande undervisning i hövisk kultur som de ledande staterna i Europa. Drottning Kristina brann som bekant för kulturlivet och hennes mor, Maria Eleonora hade bjudit in dansmästaren Antoine de Beaulieu för att lära hovet dansa. Kristina fick under sin uppväxt ta del av teater och dansundervisning, och under sin regeringstid lät hon sätta upp flera baletter vid hovet.

Exercitieiinstitutionen vid Uppsala universitet

Det nya bildningsidealet initierades vid universiteten under 1600-talet, när prästutbildningen började få konkurrens av utbildning av statliga ämbetsmän. Den expanderande stormakten Sverige krävde sådana i allt högre grad. En fransk språkmästartjänst inrättades vid Uppsala universitet 1637 och en dansmästartjänst 1638, och under drottning Kristinas tid anställdes en italiensk samt en spansk språkmästare. Kanslern vid Uppsala universitet, Magnus Gabriel de la Gardie samt Olof Rudbeck, professor i medicin, var de främsta förespråkarna för en exercitieiinstitution i Uppsala, liksom drottning Kristina och Axel Oxenstierna.

I och med bildandet av exercitieiinstitutionen tillkom regelbunden undervisning i de "ridderliga idrotterna", som skulle komma "i synnerhet adeln till gagn och godo". Flera lärare hade anställts vid den nya inrättningen: förutom språkmästarna och dansmästaren anställdes en fäktmästare och en voltigemästare. Två år senare kompletterades lärarstaben med en stallmästare och därefter tillkom en ritmästare, den senare tjänsten var emellertid oavlönad. Under 1700-talet tog en mer organiserad musikalisk verksamhet inom universitetets ram form, som till en början leddes av en av de ordinarie professorerna. Vid Åbo akademi introducerades också under 1600-talet undervisning i dans, fäktning och levande språk, och 1708 inrättades där också en ritmästartjänst. Exercitieiinstitutionen tillkom för adelns behov, men lektionerna i dessa ämnen var även öppna för studenter från andra samhällsklasser.

Nu fanns det inte längre någon anledning för adelsynglingarna att resa utomlands för att studera, en god utbildning för blivande ämbetsmän av adlig börd hade inrättats i riket. Alla högre poster, både civila och militära, var förbehållna adeln. Det hade funnits en rädsla att de unga männen om de studerade utomlands kunde vilseledas i religiöst avseende, snärjas av papister och andra villolärare, framhöll exempelvis Olof Rudbeck. Huvudargumentet för exercitieiinstitutionen var hela tiden detta: om man ville behålla adeln inom rikets gränser fick man se till att de fick tillgång till sådana exercitier som fanns vid andra akademier. Adelns vistande vid universitetet hade som följd att studenter från andra samhällsskikt kunde fungera som informatorer för adelsynglingarna, och de fick då också tillfälle att studera vid akademien. De flesta av professorerna hade fått råd att studera just genom att de i yngre år varit informatorer för unga adelsmän. Inackorderingen av de adliga studenterna i professorsfamiljer innebar också ett välkommet tillskott till kassan. Att hålla kvar adeln i landet var ekonomiskt nödvändigt för Sverige. Reformerna fick också till följd att adeln i större utsträckning än tidigare började sända sina söner till universitetet.

Excertiteinstitutionen och dansmästarna vid Lunds universitet

Av förklarliga skäl låg det nyinrättade universitetets verksamhet nere under kriget med Danmark 1676–1679, men undervisningen kom snart igång efter krigsavbrottet. Det återuppståndna universitetet hade snävare ramar att röra sig inom än det tidigare. Antalet befattningar hade minskat och lönerna sänktes för de flesta. Trots de bistra tiderna bibehölls språk- och dansmästarposterna, och 1684 anställdes Lunds universitets förste fäktmästare, Christoffer Porath. Han skulle bli den förste av tre med samma namn på denna post, och stamfar till en dynasti av fäktmästare.

Att man även i besparingstider behöll excertitiemästarna säger en hel del om den vikt man fäste vid dem. Bortsett från ett kort besök av en fransk dansmästare 1684, Charles Berroyer, var dansmästartjänsten vakant under 1680-talet, men var sedan besatt konstant från och med 1691. I universitetets handlingar kan man läsa att excertitiemästarna ansågs nödvändiga för akademien, och att danskonsten betraktades som så oundgänglig i den akademiska uppfostran att när en dansmästare fått tjänstledigt av kanslern, en ny strax fick träda i hans ställe, ”såsom akademien intet väl kan vara en dansemästare någon lång tid förutan”. En ritmästartjänst inrättades 1722 och en ”director musices” 1748.

Under 1600- och en stor del av 1700-talet uppgick excertitiemästarnas lön till 300 daler silvermynt, vilket var hälften av den lön professorerna fick. Excertiteimästarnas löner utbetalades i kontanter vilket innebar att de gradvis urholkades av inflationen, medan däremot professorerna fick sin lön i jordbruksprodukter, exempelvis spannmål, som kunde säljas vidare. Det var inte ovanligt att dålig ekonomi ledde till att excertitiemästarna inte fick ut sin lön alls, exempelvis var ritmästaren utan lön i flera decennier.

Vid Lunds universitet skrev i genomsnitt 84 personer om året in sig mellan 1667 och 1676, men här ingår också personer som registrerade sig i samband med universitetets invigning och som redan hade avslutat sina studier. Efter kriget sjönk antalet något, för att i början av 1700-talet åter öka. Under 1700-talet ökade studentantalet för att i början av 1800-talet närma sig femhundra. Uppgifter om det adliga inslaget i studentskaran är inte lätt att beräkna, men historikern Sten Carlsson menar att det sannolikt var mindre än i Uppsala, omkring sex procent under 1600-talet, därefter något lägre.

Även i Lund var excertitiemästarnas lektioner öppna för alla studenter, och också i Lund ålades de att gratis undervisa allmänheten några timmar i veckan. Dansmästarna förväntades också undervisa i professorernas hem så att även hustrur och döttrar kunde ta del av dansundervisningen. Eftersom alla studenter var män, fick ynglingarna dansa med varandra på dansmästarnas lektioner i universitetets regi.

Utanför ordinarie terminstid reste dansmästarna runt på skånska herrgårdar och slott och undervisade privat, en extra inkomstkälla, och där undervisade de både kvinnor och män.

Akademidansmästarna i Lund

I denna artikel kommer fokus att ligga på dansmästarna. Lunds universitets förste dansmästare, Louis de Creaux, beskrevs som nämnts som ”övermåttan driftig och alert”. Han var son till en dansmästare i Paris och kom från en gammal adlig släkt. Den släktgren han härstammade från var protestantisk, vilken är en viktig förklaring till att dansmästaren lämnat Frankrike. De franska protestanterna, hugenotterna, fick det allt svårare under 1600-talet. Den garanterade religionsfriheten i ediktet i Nantes 1598 inskränktes allt mer under Ludvig XIV:s envælde, då monarken strävade efter enhetlighet även på det religiösa området. En systematisk omvändelseaktion sattes igång bland hugenotterna vilket ledde till att många av dem lämnade Frankrike.

Louis de Creaux beskrivs som en utmärkt lärare, men också som en bråkstake. Han figurerar i universitetets förhørsprotokoll och deltog bland annat i ett blodigt slagsmål midsommarhelgen 1670, där han stötte värjan i en av stadens vaktkarlar, och därför dömdes av rektor till böter. de Creaux lierade sig gärna med bråkiga studenter och blev känd för att från sitt hemland införa karnevalska upptåg i Lund. Han lär också ha varit expert på att duellera, och en period blev han avskild från sin dansmästartjänst efter att ha suttit i arrest ett tag. Dansmästaren var å sin sida inte heller nöjd med sin arbetsgivare. Efter fyra års tjänst sände han in en klagoskrift över att han inte fått ut sin lön, vilket var ett vanligt problem. Han var gift två gånger med franska kvinnor och hade två söner som var minderåriga när han dog. Änkan lämnade vid mannens död pojkar kvar i Lund i andras vård och flyttade till Köpenhamn.

Dansmästare Paul Wulferhertz har fått en egen avdelning i universitetshandlingarna. Han avsattes 1698 efter sju års tjänstgöring, och ett sådant steg väcker naturligtvis nyfikenhet. Vad hade han gjort sig skyldig till? I handlingarna som är från olika datum året 1699, framgår det att dansmästaren varit otrogen sin hustru Carna Månsdotter, vilket tydliggjordes ”genom de oanständige correspondencer” han upprätthållit med andra kvinnor. Hustrun skrev den 29 april det året ett långt, detaljerat brev till konsistoriet och rektor, där hon redogjorde för situationen. Hennes make hade rymt både från sin dansmästartjänst och sin hustru och tagit sin tillflykt till Köpenhamn. Han hade stulit med sig hennes tillgångar, ”öfwer 2 000 Riksdaler Silfvermynth” och dessutom husgeråd, och lämnat henne i ”ruin och fattigdom”, ansatt av kreditorer. Maken hade dessutom burit sig illa åt mot henne, och nu begärde hon skilsmässa. I december samma år skrev Carna Månsdotter ännu ett brev till konsistoriet där hon utmålade sin belägenhet som mycket svår, hon levde i nöd

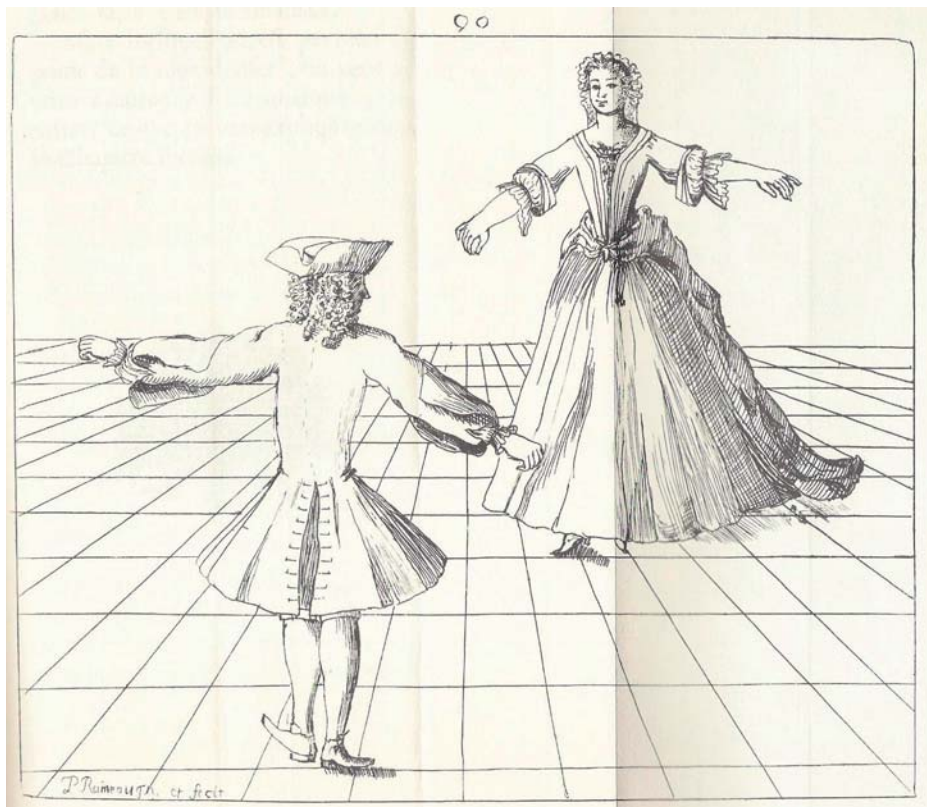
Le maître de danse. Stick efter en målning av Philippe Canot. (Wikimedia Commons)

och armod, hade ingenting till sitt livsuppehälle och bad om två månaders lön som fanns inestående för hennes mans räkning från året innan. När Paul Wulferhertz hade gett sig av, hade monsieur Jean Collmar övertagit dansmästartjänsten. Han hade tidigare tjänstgjort i Uppsala mellan 1696 och 1698. I Lund stannade han endast två år som dansmästare.

Dansmästaren fick själv hålla sig med undervisningslokal i Lund, trots krav om att universitetet borde ordna den saken. Med Caspar och Ludvig de Creaux, far och son, ättlingar till den förste dansmästaren vid Lunds universitet, aktualiserades frågan på nytt. Dessa två stannade livet ut som dansmästare, från år 1700 till 1764 innehade de tjänsten. När det blev brist på vin i Lund under den stora ofredens dagar i början av 1700-talet, vände sig de rådvilla i stadens styrelse till dansmästaren och frågade om inte han, med sina kontakter i det gamla hemlandet, kunde ordna fram vin till Lund. Resultatet blev att Caspar de Creaux även kom att verka som källarmästare. Han var mån om att hålla ett gott sortiment av franska viner, franskt brännvin och tyskt öl. Svenskt brännvin ville han däremot inte sälja. Han blev ganska rik på sin källarmästarsyssla och lät bygga sig ett hus vid Stortorget. När Ludvig de Creaux sökte dansmästartjänsten efter fadern 1739 framhöll han de förbättringar som behövde göras angående undervisningslokal. Om ingen offentlig lokal fanns att uppbringa, lovade han i alla fall, om han fick tjänsten, att "danseboden" som hans far undervisat i skulle rustas upp. Det verkar underligt att inte dansundervisningen fick en bättre och större lokal, eftersom dansmästarens betydelse med jämna mellanrum framhölls i universitetets handlingar. Dessutom var antalet danselever så stort vid denna tid att konsistoriet uppmanade de Creaux att anställa en medhjälpare för undervisningen, i syfte att förekomma klagomål från studenterna över att han inte räckte till för dem. Ludvig de Creaux verkade också som akademiboktryckare fram till 1745, då Carl Gustav Berling övertog tryckeriet medan de Creaux fortsatte med dansen.

På 1760-talet hamnade åter problemet med undervisningslokal på dagordningen. Dansmästare Johan Peter Lindhe, verksam mellan 1764 och 1777, gjorde nya påstötningar i ärendet. År 1766 hänvisades Lindhe till den sal i "domkyrkoladan" där akademiska kapellet, som bildats 1745, brukade öva. Men detta utlöste protester dels från musikerna, dels från professor Christian Wollin, som i rummet ovanför hade sitt kemiska laboratorium och var rädd om sina glasapparater. Dansmästaren hänvisades till ett annat rum i samma byggnad. Det accepterade dock inte Lindhe, och inte heller ville han hålla till i fäktsalen eller i Munckska gården. Slutligen löstes problemet på så vis att Lindhe fick 40 daler silvermynt att hyra rum för, i väntan på att en offentlig lokal kunde ordnas till honom från universitetets sida. I gengäld blev dansmästaren skyldig att undervisa de fattigaste studenterna gratis, och det påbudet kom även att gälla de övriga exercitiemästarna.

Par dansande menuett enligt Pierre Rameaus mycket kända dansbok *Le Maître à danser* (1725). (Wikimedia Commons)

Bland universitetets bouppteckningar finns även Johan Peter Lindhes, upprättad den 20 september 1777. Bland inventarierna nämns inga undervisningsböcker i dans, men däremot ”ett tjog contredantznoter” samt noter till fiol. En kontradans är en gruppdans där olika par uppställda i fyrkant dansar mot varandra. Det framgår också att skulderna översteg tillgångarna i dödsboet med flera hundra riksdaler. Många hade fordringar på dansmästaren: pigan Petronella hade inte fått ut sin lön på drygt tio riksdaler, och inte heller Simon Eriander, som spelat fiol på dansmästarens övningstimmar och som begärde 16 riksdaler. Sammanlagt tretton personer hade pengar att kräva från Lindhes sterbhus.

Lindhe är den ende av dansmästarna som lämnat en skriftlig dokumentation efter sig i den dansbok han utarbetade till baron Rålamb, *Beskrifning På Contradanser för Högwälborne herr Baron Andreas Sigfrid Rålamb* från 1764. Boken omfattar 40 dansbeskrivningar men ingen musik. Här finns tjugosex engelskor och fjorton kadriljer

(contredanse française). En engelska är en omtyckt livlig dans där man dansar mot varandra på linje eller i ring, medan en kadrilj är en dans i form av en fyrkant med par uppställda mittemot varandra. Danserna i Lindhes bok har genomgående franska namn, till exempel *La Bergère* (herdinnan), *Le Prince Fredric*, *La Serpente* (ormen). Det var denna typ av danser som lärdes ut: gruppdanser där man i mer eller mindre komplicerade figurer dansade mot varandra, enskilt och i par, i fyrkant, ring eller på linjer.

Johan Peter Lindhe följdes av Johan Henrik Kröger, som var dansmästare mellan 1777 och 1798. Kröger hade Bengt Esping boende i sitt hushåll, och det blev Esping som efterträdde honom i slutet av århundradet. Förmodligen var det en lärjunge till honom. Man får ett intryck av att varken Lindhe eller Kröger var särskilt välbeställda. Lindhes dödsbo tyngdes av skulder, och i mantalslängderna över Kröger med sina detaljerade formulär där innehav av lyxvaror skulle redovisas, ett resultat av överflödsförordningarna, visar det sig att denne inte var i besittning av några lyxartiklar, förutom ett fickur av guld.

Bengt Esping gifte sig vid fyrtionio års ålder 1816 efter många år som ungtjänst, och dog året därpå. Han förefaller att ha efterlämnat ett tämligen välbärgat hushåll. I hans hem fanns gott om möbler, flera silverföremål och några i guld, samt mycket kläder. Förmodligen krävde hans yrke som dansmästare ett representativt yttre, och han hade kanske råd att leva upp till förväntningarna. Dansmästaren ägde också en fiol med fodral samt två bänkar med räcke, de senare behövdes för dansövningarna där man hållande sig i räcket övade in de rätta fotpositionerna. Uppenbarligen var det dansmästaren själv som ägde det lösöre som fordrades för undervisningen. Det kan konstateras att dansmästarens syskon inte befann sig högt upp i den sociala hierarkin. Espings systrar var gifta med vaktkarlar och vaktmästare, två av dem anställda vid universitetet. Den av systrarna som hade den högsta sociala statusen var Anna, gift med glasmästare Kraak i Ängelholm, som också var rådman. Esping verkar ha haft sin förankring i det lägre skiktet av borgerskapet.

Johan Lang, den siste dansmästaren vid Lunds universitet, i tjänst mellan 1817 och 1853, finns nämnd i ett inventarieprotokoll från den 14 maj 1822, under rubriken *Inventarium öfver Dans Scholans Tillhörigheter*. Dansmästaren hade hävdatt att när han tillträdde befattningen fem år tidigare, fanns inga ”till academien hörande mobilier” i danssalen. Lang framförde sina klagomål inför förrättningsmännen. Enligt Langs beskrivning förefaller inte förhållandena ha förbättrats för dansmästarna. Ännu hade de ingen offentlig undervisningslokal, lönen betalades inte ut som den skulle och de fick själva bekosta bänkar till sina elever. Vi får inte veta något om undervisningen, men upplysningen om att Lang önskade stänger till rummet tyder på att det är de klassiska positionerna och övningarna från den franska skolan som tränades, helt enkelt det vi kallar balettundervisning. När Johan Lang gick ur tjänst 1853 och avled två år senare, ersattes han inte.

Mellan 1804 och 1813 var Per Henrik Ling fäktmästare, vilket kom att sätta sin prägel på universitetet och livet i Lund. Han införde gymnastik vid sidan av fäktövningarna. Ling förespråkade ett manlighetsideal präglat både av idealistisk bildningsfilosofi och modernare soldatideal. Med hjälp av gymnastik skulle en tänkt svunnen manlighetskultur återfödas, och målet var att återuppliva ”de gamle göthers” idrotter. Den nya gymnastiken uppfattades som dynamisk och kraftfull, och sammankopplades inte heller med den sociala bördens på det sätt som exercitioövningarna gjorde, även om också många ofrälse deltog i dem. Den lingska gymnastiken pekade framåt i tiden.

Problem med verksamheten

Det fanns mycket som fungerade mindre tillfredsställande med exercitioinstitutionen, exempelvis var löneskillnaden mellan exercitioinstitutens lärare och övriga universitetslärare stor. Ibland betalades lönerna inte alls ut. Dansmästarna förväntades ge privatlektioner för professorernas familjer samt för högadeln. Dessutom uppmanades de att ge offentliga lektioner gratis två gånger i veckan. De akademiska dansmästarna var också utsatta för konkurrens från privata danslärare, men kanslern satte stopp för det 1744 med att förbjuda studenterna att ”sig af någre andre Exercitio-Mästare betiena, än the, som vid Academien bestådda äro”. Att undervisa gratis och att undervisa privat ledde ibland till konflikter.

Ett annat orosmoment var disciplinproblem på lektionerna. Dansundervisningen, där pojkarna skulle dansa med varandra, ledde inte sällan till slagsmål mellan de dansande pojkarna. En förklaring till svårigheter med ordningen var att många studenter under den här tiden var avsevärt yngre än idag. Ungdomar i nedre tonåren var inskrivna vid universitetet, eftersom universitetet ända fram till 1800-talet tog hand om delar av utbildningsväsendet som senare förlades till läroverk och gymnasier. Ett ytterligare skäl till det stora antalet minderåriga var att adeln ansåg det vara under sin värdighet att sätta sina barn i de vanliga offentliga skolorna. I stället sändes de redan vid tidiga år till universitetet tillsammans med sina informatorer, och inackorderades i professorsfamiljerna.

Problemet med ordning och uppförande blev inte bättre av att adelsynglingarna innehade en särställning vid universitetet. I universitetets stadgar förordades att ynglingar av Riddarhusets första och andra klass skulle placeras närmast efter rektor och före professorerna vid akademiska högtidligheter. Adelsmännen ingick inte heller i någon nation, och man kunde inte vidta samma disciplinära åtgärder mot dem som mot de övriga studenterna. Om professorerna kom i delo med någon adelssläkt kunde det leda till stort obehag för dem och för universitetet i sin helhet. Professorerna var ekonomiskt avhängiga av sina adliga inackorderingar.

I början av 1800-talet förändrades villkoren för universitetsstudier. Precis som tidigare skulle de nyanlända studenterna visa upp intyg om genomgångna gymnasiestudier samt förhöras av filosofiska fakultetens dekanus. 1831 skärptes kraven ytterligare, med följd att många fick ta privatlektioner för att kunna gå vidare till universitetet. Därmed höjdes också den genomsnittliga åldern på studenterna. År 1800 var fortfarande nio procent av alla inskrivna studenter under 15 år, men på 1830-talet var de borta. År 1862 beslutade Kungl. Maj:t att studentexamen skulle förläggas till läroverken.

Dansmästarna – en sammanfattning

Dansmästartjänsterna under universitetets första tid var både i Lund och i Uppsala tillsatta med mindre lämpliga män. Flera av dem söp, slogs, var våldsamma mot kvinnor och allmänt bråkiga. I Lund blev den förste dansmästaren Louis de Creaux inblandad i bråk och fick böta och sitta i arrest, och dansmästare Paul Wulferhertz utsattes för universitetets åtgärder i samband med att han rymt från sin tjänst och hustru, som han dessutom bestulit. Liknande problem fanns med fäktmästarna. Christoffer Porath nummer två hade i dryckesbröders lag 1708 deltagit i ett uppträde på en marknad där han stuckit sin värja i och vält omkull handelsmännens bodar. En tid i universitetets arrest följde. Längre fram på 1700-talet besattes tjänsterna efterhand med mer redbara personer. En förklaring kan vara att när tjänsterna var nya, fanns det få eller inga utbildade dans- eller fäktmästare i Sverige. De utlänningar, mestadels fransmän och tyskar som då sökte platserna, var kanske sådana som inte lyckats få något arbete i hemlandet och som därför fick söka sig till det fjärran Norden. Att dessa då inte hörde hemma bland de mest belevade är en slutsats man kan dra. Louis de Creaux var som hugenott ett specialfall, som för sin tros skull lämnat fäderneslandet. 1600-talet och tidigt 1700-tal var också en tid präglad av krig, och det är möjligt att tidsandans mentalitet av våld påverkade. Att som fäktmästare och adelsyngling dessutom vara beväpnad med värja bidrog säkert också till att den användes. Under 1700- och 1800-talen hade emellertid Sverige hunnit få fram fler skickliga dansmästar- och fäktmästarkandidater som kunde tävla om universitetsposterna, och vi ser att universitetet då fick exercitiemästare som i regel skötte sitt arbete väl, vissa med sådan bravur att de fick inkalla en hjälplärare för att hinna undervisa alla.

Den tilltagande ordningen och skötsamheten bland dem kan också tolkas i linje med den civilisationsprocess som enligt Norbert Elias i allt högre grad präglade Europa under dessa århundraden. Våldsamt och häftigt beteende tolererades allt mindre, av en gentleman fordrades självbehärskning, integrerad i personligheten. Eftersom dansmästarna dessutom hade i uppgift att lära ut ett gott uppförande och höviska manér till andra, förväntades det att de själva skulle föregå med gott exem-

pel. Det som går att få fram om dansmästarnas sociala ursprung, tyder på att flera kom från ganska enkla förhållanden, medan däremot Louis de Creux härstammade från en adlig släkt.

Det förefaller som om det från universitetsledningens sida fanns en ambivalens gentemot exercitierna: de ansågs önskvärda för att utbilda gentlemän, men ändå uppfattades de inte som lika viktiga som de ”riktiga” universitetsämnena. Det gavs inte betyg i de adliga övningarna, och exercitiemästarnas löner var lägre än de andra universitetslärarnas. Denna varierande status återfinns också hos dansmästare vid utländska universitet.

Dansmästartjänsten avskaffas vid universiteten

På 1800-talet hände mycket i samhället och vid universiteten. Befolkningen ökade markant i riket, och likaså tillströmningen av studenter till universiteten. Excertitiestaten började ifrågasättas vid Uppsala universitet redan på 1780-talet, och det hängde bland annat samman med att adelsskapets förpliktelser till staten inte längre var lika självklara som tidigare. Adeln hade börjat få kännbar konkurrens av den framväxande borgerligheten om inflytelserika poster i samhället, och därför kunde det adliga bildningskonceptet med skicklighet i dans, fäktning, ridning, teckning och musicerande av många upplevas som gammalmodigt. En ny tid var i antågande där gränserna mellan frälse och ofrälse var på väg att luckras upp. Excertitiestaten gick mot en gradvis upplösning. Franska revolutionen och dess uppgörelse med gamla aristokratiska normer spelade givetvis en avgörande roll. Det adliga bildningsidealet som vilade på den franska förebilden var inte giltigt längre, en ny tid med nya värderingar hade trätt in.

När dansmästare Jonas Kullenberg i Uppsala avled 1844 och hans kollega i Lund Johan Lang dog 1855, nybesattes inte dansmästartjänsterna. Att exercitieövningarna började upplevas som otidsenliga framkommer exempelvis i ett konsistorieprotokoll från 1812, där det vid en diskussion om möjligheten att förlägga studenternas militära utbildning till universitetet, det med eftertryck framhölls att universiteten inte borde syssla med undervisning i praktiska ämnen. Vid Uppsala universitet kombinerades fäktmästartjänsten med undervisning i gymnastik 1812, och språkmästartjänsterna omvandlades till adjunktstjänster i moderna språk vid 1800-talets mitt i både Lund och Uppsala. Ritmästaren försvann från Lunds universitet 1917. De grenar av den forna verksamheten som levde kvar in på 1900-talet ingick inte längre i den då upplösta exercitieinstitutionen.

Per Henrik Ling introducerade nya idéer. Han utarbetade ett framgångsrikt program för det moderna ämnet gymnastik, som blev obligatoriskt i 1820 års skolord-

ning. År 1813 grundades *Gymnastiska centralinstitutet* (GCI), ett uppdrag som anförtrots Ling av Kungl.Majt. Ling ville med sin gymnastik pånyttföda den gamla nordiska mannakraften och åt fäderneslandet fostra kraftiga, dugliga och rådiga söner. Målet var att "låta hela nationen dricka sundhet och kraft ur gymnastikens hälsobringande källa". Gymnastiken uppfattades som mer manlig än dansen, mer stärkande och fysiskt karaktärsdanande, och också mer i samklang med naturen. Gymnastiken knöts inte heller till individens sociala börd på det sätt som varit fallet med de från början ridderliga exercitierna. Grunden hade lagts till en ny syn på fysisk fostran. Omkring 1820 förefaller det som om gymnastiken seglat fram som huvudämnet för träning av kroppen. Men, titeln fäktmästare finns fortfarande kvar vid Lunds universitet!

Emellertid förelåg inget skarpt brott i utvecklingen, att kunna dansa ansågs viktigt för både kvinnor och män även under 1800-talet, parallellt med att det nya gymnastikidealet växte fram. I Sverige undervisade dansmästare på Krigsskolan på Karlberg, och privata dansskolor var talrikt förekommande med både kvinnliga och manliga elever. Men i och med att det lingska gymnastikidealet betonades som utpräglat manligt, ligger det nära till hands att anta att danskonsten efterhand i större omfattning kom att definieras som kvinnlig, i linje med det ökade särartstänkandet när det gällde könen under århundradet. De gamla återopade nordiska manliga förebilderna av enkelhet och kärvhet fanns också hela tiden parallellt med de importerade franska idéerna av elegans och förfining. Var det därför som dans förlorade i status, när den började uppfattas som feminin? Dansutbildningen privatiserades och förlorade sin koppling till prestigefyllt manlig universitetsutbildning. Även vid Karlberg reducerades antalet danslektioner och danstillfällen successivt under 1800-talet.

Att danserna förenklades på 1800-talet kan eventuellt knytas samman med en allmän demokratisering och en strävan mot enkelhet och naturlighet, och även ett framväxande intresse för folkets danser. Alla hade inte heller den tid som adels- och hovmannen hade haft att lägga på träning av svåra danser och disciplinering av kroppen i utarbetade positioner. Den ökande professionaliseringen inom olika sektorer av samhällslivet krävde sin tribut av de framåtsträvande människors tid och kapacitet, och timmarna som kunde ägnas åt dansträning reducerades avsevärt. Dessutom hade modet ändrats och blivit ledigare. Höviska menuetter och andra komplicerade kontradanser av 1600- och 1700-tals snitt passade väl ihop med peruker och pompösa styvkjortlar, men de kläderna rimmade illa med den ystra polkan eller mazurkan eller den snabba valsen som blev populära på 1800-talet. De dansade man lättare i 1800-talets enklare mode.

Den skolning av kroppen som exercitierna och dansmodet under 1600- och 1700-talet strävade mot avspeglar tidens bildningsideal. Om man lärde sig dansa väl gjorde man ett gott intryck, visade att man var välutbildad och kunde nå fördelar

både yrkesmässigt och socialt bland vänner, kolleger och eventuella äktenskapspartners. Under 1800-talet ändrades spelreglerna och dansskickligheten förlorade efterhand i betydelse. Danskulturen visade också en tendens att feminiseras. En större uppsplattning av professionell dans av särskilda artister och vanlig sällskapsdans av amatörer är tydlig, en utveckling som påbörjats under 1700-talet. Utbildningar blev mer direkt nyttoinriktade och tiden betonades i högre grad som en ändlig resurs att ta vara på, vilket gjorde att undervisning i dans inte prioriterades. Men, dans var fortfarande ett av de allra största sällskapsnjena under hela århundradet, trots att dansmästarna lämnat universiteten.

Referenser

Otryckta

Lunds universitets arkiv (LUA)

- Räntekammaren och kontoret. Inventarium öfver Academiens Mobilier 1764–1846 (E VI a)
 Consistorii majoris manualhandlingar, volym 6, fascikel 2, Dansmästare Paul Wulferhertz (det står Wulfverkertz) 1699 (E VII a)
 Bouppteckningar och andra sterbhushandlingar ingivne till Consistorium Academicum i Lund, 1741–1830, volym 3–7 (XVIII)
 Räntekammaren och kontoret. Mantalslängder öfver Kongl. Akademi Staten i Lund 1745–1845, volym 1–4 (H II)

Kungliga biblioteket (KB)

- Lindhe, Johan Peter, *Beskrifning På Contradanser för Högwälborne herr Baron Andreas Sigfrid Rålamb*, 1764

Tryckta

- Blomqvist, Ragnar, *Lunds historia, 2. Nyare tiden*, Lund 1978
 Carlsson, Sten, *Ståndssambälle och ståndspersoner 1700–1865*, Lund 1973
 Centervall, Senta, *Av hugenotternas stam. Ur en gammal släkts krönika*, Stockholm 1936
 Elias, Norbert, *Civilisationsteori, 1. Sedernas historia*, Stockholm 1989
 Johannesson, Gösta, *Lunds universitets historia, 2. 1709–1789*, Lund 1982
 Ljunggren, Jens, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Stockholm 1999
 Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia, 1. 1668–1709*, Lund 1968
 Ruark, Margo, "Högre studier i dans 1600–1850", *Tanke och känsla. Tidskrift för en ny humanism* 10 (1985)
 Tersmeden, Fredrik, "Exercitiemästarna", *Lunds universitet under 350 år. Historia och historier*, (B. Magnusson Staaf, F. Tersmeden, P. Francke, red.), Lund 2017
 Tersmeden, Fredrik, "Fäktmästarna vid Lunds universitet", *LUGI Fäktförening 100 år. 1912–2012*, (M. Erenius, F. Hanell, A. Lundqvist, red.), Lund 2012
 Ulvros, Eva Helen, *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia*, Lund 2004
 Ulvros, Eva Helen, "Dansmästarna vid universiteten i Uppsala och Lund. Ett nytt bildningsideal formas", *RIG – Kulturhistorisk tidskrift*, 87 (2004)

ADLIGA ÖVNINGAR

Weibull, Martin, *Lunds Universitets historia 1668–1868*, 1, Lund 1868

Weibull, Martin & Tegnér, Elof, *Lunds universitets historia 1668–1868*, 2, Lund 1868

Vigarello, Georges, “The Upward Training of the Body from the Age of Chivalry to Courtly Civility”,
Fragments for a History of the Human Body, 2, (M. Feher, R. Naddaff och N. Tazi, red.), New York
1989

Lundahistorikern Lagerbring och 1700-talets forskarsamhälle

Anna Wallestte

Lagerbringaren

Nyligen firade vi att det var 350 år sedan Lunds universitet grundades. Tio år tidigare firades ett annat jubileum: det var 300 år sedan Sven Lagerbring föddes. Gunnar Wetterberg presenterade honom då i *Dagens Nyheter* som den första svenska historikern i modern mening. En ganska viktig person med andra ord. Han är även viktig för historieämnet vid Lunds universitet. Otaliga studenter har under sin första studiedag fått en liten lathund med information om att vara student hos oss. Denna broschyr kallar vi "Lagerbringaren", utan att reflektera särskilt mycket över att studenterna kanske inte riktigt förstår varför vi slänger oss med detta namn eller varför ett silhuettporträtt av en 1700-talsperson pryder framsidan av detta informationshäfte. I våra tidigare lokaler på Magle Stora Kyrkogata i centrala Lund hängde inte bara ett utan två porträtt av denna man i lärosalen. Numera hänger tavlorna i de nya lokalerna i det nybyggda humanisthuset på Sölvegatan. Nu är det i historikernas sammanträdesrum som denna dubbla Lagerbring presiderar och gör sig påmind. Vem var då denna man och hur var det för honom att verka som historiker och akademiker i universitetsstaden Lund på 1700-talet?

Wetterberg anförde i sin essä i DN att Sven Lagerbring känns mer modern än många av hans samtida kollegor tack vare språkbruket. Till skillnad från kollegornas mer broderande, snirkliga och sirliga språk skrev Lagerbring på ett sätt som påminner mer om vårt sätt att skriva. Han kritiserades visserligen i sin samtid för att han skrev alltför torftigt. Som Wetterberg poängterade föredrar vi idag det torra framför det vidlyftiga. Språkhanteringen har också med Lagerbrings till synes torra humor och ironiska ådra att göra. Trots att det skiljer närmare 250 år mellan skribent och läsare är svårt att undvika att fnissa till lite över beskrivningen av de offer som de hedniska förfäderna i Norden ägnade sig åt:

Intet qwinkön, utan mankön allena ansågs för värdigt at skjänkas åt Gudarna, och troligt är, at fruntimret intet warit mislynt öfwer mansfolkets företräde i denna omständighet. (*Swea rikes historia* [SRH], 1769, s. 491)

Han gav prov på sin sarkasm i relation till hedendomen:

[I]ngen ända war på skräck och käringasagor [...]. Det war hiskeligit, at wara Gudsfruktig i sådana tider [...]. Hur kan då begära någon redigare sammanhang uti Göthiska fablerna, och den därutaf flytande Gudstjensten. Den som kan inbilla sig, at en träklotts är en Gud, kan med samma fog inbilla sig, at han sjelf är en häst. (SRH, 1769, s. 484, 491, 496)

Lika vackert raljerande skrev han om kristnandet:

Grunden til hela Nordiska Christendomen blef fördenskul denne: Prästen har så sagt, derföre bör det tros. (SRH, 1769, s. 515)

Enkla, pregnant och sarkastiska uttalanden som dessa avslöjar mycket av vad Lagerbring tyckte och tänkte om hur saker och ting utförts i historisk tid:

Om ni söker förnuft – sök annat folkslag än götherna. (SRH, 1769, s. 469)

Även om språket givetvis avslöjar att han inte är en nutida författare skrev han på ett sätt som vi kan uppskatta idag. Detta är naturligtvis inte det enda skälet till att han figurerade när Historiska institutionen i Lund under 350-årsjubileet gav en föreläsningsserie om Lunds universitet vid tiden för dess tillkomst, och om Lundahistoriker nu och då. Här finns det inte utrymme att djuplodande analysera varken Lagerbring som person eller som historiker, eller hur en akademiker antogs vara och verka under 1700-talet. Det finns dock plats för några ord om hur han såg på kunskap och vetenskap i stort, vilka intresseområden han hade, samt något litet om vilka svårigheter en historiker kunde möta.

Lagerbrings Lund

Lund var vid denna tid en liten och perifer universitetsstad. Vid mitten av 1700-talet bodde det färre än 3 000 personer i Lund. I dag är vi trettio gånger så många. Lika liten var staden räknat i antal studenter. När det idag finns fler än 40 000 studenter inskrivna vid Lunds universitet var cirka 500 studenter toppnoteringen på 1700-talet, ungefär vid samma tid då Sven Lagerbring skrevs in som student. Lika

Lagerbring visar sig även i dagens Lund. Bysten av Albert von Stockenström placerades i Lundagård 1907, när 200-årsminnet av Lagerbrings födelse firades. Bilden är tagen ytterligare hundra år senare, när jubilearens byst lagerbekransades av Lunds universitetshistoriska sällskap. Till och med framsidan på studenternas informationshäfte "Lagerbringaren" pryds av en välkänd profil. Foto: författaren.

många studenter som på 1720-talet läste vid hela universitet kallas idag enbart till ämnet historia varje termin. Det fanns 13 professorer i Lund när Lagerbring började. Idag (2018) har vi 11 professorer bara inom historia.

Sven Lagerbring kom till Lund under namnet Sven Bring, han adlades LagerBring först 1769. Han föddes på Klinta prästgård i Bosjöklösters socken i Skåne år 1707. Hans far var kyrkoherde, precis som hans far före honom. Svens mor var också hon född och uppvuxen på en prästgård. Den unge gossen undervisades i hemmet tills han som 13-åring skrevs in i Lund. Den nyblivne tonåringen avverkade de för dåtidens studenter sedvanliga ämnena. Hans huvudintresse var juridik, som han läste för professor David Nehrman (Ehrensträhle). Han intresserade sig för den romerska lagen, och för tvistemål. Han tog visserligen inte sina examina, men utsågs 1731 till juris adjunkt. Eftersom lönen inte var den bästa för adjunkter flyttade Sven till Stockholm när greve Hans von Fersen behövde en informator till sönerna Carl Reinhold och Axel. Han presenterade en avhandling vid Uppsala universitet år 1741 i ett försök att få verka där som professor i "Hushållnings- och Handelslagfarehhet". Tjänsten gick dock till någon annan, och han retirerade till Lund för att arbeta som

akademisekreterare. När professorn i historia vid Lunds universitet, Kilian Stobaeus, avled kom den då 35-årige Lagerbring att efterträda honom år 1743. Ett par år senare gifte han sig med Maria Beata Lagercreutz, som då var 16 år gammal. Sven och Maria Beata fick sex barn. Sven överlevde både sin fru och fyra av barnen, och den enda överlevande sonen fick inga barn.

Förutom att arbeta som professor hann Lagerbring med att vara *rector magnificus* för universitetet i tre omgångar innan han fick hederstiteln kansliråd 1770, och tjänstledigt från sina offentliga föreläsningar och andra göromål för universitetet året därpå. Sven Lagerbring dog som en gammal man 1787 och begravdes i Mörarp kyrka i närheten av Helsingborg, där hustrun ärvt Rosenlund säteri.

Det finns inte så mycket privat material bevarat. Några få brev finns i förvar, och en hel del manuskript och anteckningar, liksom föreläsningssanteckningar från hans studenter. Vi vet lite om Lagerbrings unga år trots att han själv gjorde ett försök att sprida sin egen historia genom en påbörjad, men tyvärr aldrig avslutad, självbiografi. Vi vet mer om honom via andra. Han fick, som sig bör i minnesteckningar över offentliga personer, goda vitsord i Vitterhetsakademikollegan Jacob von Engeströms levnadsteckning från 1788. Alla goda dygder hos en akademiker lyftes fram:

Reslig växt med starka lemmar gaf honom ett fördelagtigt utseende, som i yngre åren underholts af en stadig gång och rak städning; men vid annalkande ålderdom började han något luta, hvilket med åren alt mer och mer tilltog. Ett manligt anlete, en glad och munter uppsyn, som på ett behagligt sätt intog, höllo fullkomligen hvad de lofvade af stadga, förstånd, redlighet och vänskap. En het blod underhöll i kroppen en värma, som i unga åren trotsade all köld. Upvärmde rum fördrog han intet, åtminstone var altid kallt uti dess arbetsrum, der han sin mästa tid tillbragte. Det var först mot slutet af dess dagar, som eldstaden i detta rum nyttjades. Starka drycker smakade han icke. Ett glas vin, men icke mera, och det ändå ganska sällan, kunde han någon gång taga. Måttlighet i mat och ordentlighet i lefvernet. (Jacob von Engeström, "Lefvernes-Beskrifning", s. 378.)

Denna reslige, vänlige och omtänksamme, vetgirige och måttfulle man var alltså professor i historia, verksam vid Lunds universitet. Vad ägnade han sin tid åt här?

Historikern Lagerbring

Den viktigaste delen i en professors verksamhet var lärargärningen. Lagerbring började sin bana som adjunkt, vilka ofta levde på stipendier som egentligen var avsedda för studenterna. Tillvaron blev trevligare som professor än som adjunkt. Professorerna var avlönade, men även de behövde ibland förstärka sina inkomster, bland annat genom att ha inneboende studenter och ge privata föreläsningar.

Universitetet som sådant hade haft en tuff start, och fortfarande hundra år efter grundandet fanns det behov av förbättringar. Lagerbring själv kommenterade i ett tal till kronprins Gustaf när denne kom på besök 1766 att i hans livstid: ”har vårt Lärosäte intet haft andra motståndare, än penningebristen.” Vid tiden för det celebra besöket hade antalet studenter minskat sedan Lagerbring själv var student. De flesta prästsönerna studerade för samma yrke som fäderna hade, samtidigt som adels-sönerna sökte sig till kadettskolor något annanstans. Ambitioner för förbättring fanns dock, och under Lagerbrings tid satsades det på nya lärare, Lundagård plane-rades, en botanisk trädgård planterades, och nya lokaler byggdes.

Professor Lagerbring var flitig som lärare och han föreläste mycket. Om allt. Bevarade föreläsningssanteckningar visar vilken bredd han hade. Det var vetenskaps-historia och statsvetenskap i en salig blandning. Både hans privata och offentliga föreläsningar rymmer ämnen om olika europeiska statskicks, ekonomi, religion och kyrkohistoria, och inte minst de olika kungahusens historia. Utöver detta engage-rade han sig i universitetet på andra sätt, till exempel som *inspector musices* för det akademiska kapell som grundats 1745 för att bidra med musikaliska inslag i univer-sitetets ceremonier. Han organiserade ett myntkabinett, och var med i det nystar-tade Fysiografiska sällskapet där han satt som ordförande 1778–1779. Listan kan göras längre.

Även om lärargärningen var det huvudsakliga uppdraget för en professor vid universitetet under 1700-talet fanns det professorer som också forskade. Lagerbring var en av dessa produktiva forskare. Lagerbring var uppskattad för sin medvetna hantering av källskrifter, ”den första svenska historikern i modern mening” som Gunnar Wetterberg sade för 10 år sedan.

Lagerbring förebråddes alltså av sina samtida för att han skrev alltför tråkigt och högstämt. Han försvarade sig mot detta genom att hävda att historia är en vetenskap. Han följde hellre en ”gammal och trovärdig historieskrifware, än nyare gissningar”, och avstod från att införa påhittade, pråliga tal för att öka underhållningsvärdet, då en ”Historia är ingen Roman, och andra gissningar böra intet tålas uti Historien än sådana, som tagas af uppenbar och bestyrkd sanning.” (SRH, 1769, s. 29) Han ville gärna rensa ut det som saknade grund, men också lyfta fram källor som tidigare inte varit kända. Lagerbring var relativt systematisk i sin källkritik. Ju större samtidighet, desto större trovärdighet. Sade flera källor samma sak hade detta betydelse. Samti-digt måste även en historiker vara förnuftig och lita på intuitivt vett och omdöme. Lagerbring menade att problem med källorna skulle lösas med förnuftets hjälp. Det gjorde att han gärna använde en allmän trovärdighetsbedömning som senare tiders striktare källkritiker varit kritiska till.

Historia magistra vitae est

Var det vanligt att sätta sig till doms över sina förfäder så raljerande som Lagerbring gjorde i de inledande citaten? Avsikten med historieundervisningen under denna tid var att förmedla bättre och sämre sätt att styra. 1700-talshistorikern ansåg att historien undervisar genom exempel. Varje regent ansågs ha haft möjlighet att påverka skeendet, och alla historiska personer ställdes i efterhand inför en moralisk domstol. Förändringar i samhället tillskrevs enskilda personer och deras handlingar kunde – och skulle – dömas av historikern. Historievetenskapen kunde på detta sätt ställas i samhällsnyttans tjänst. Historien skulle vara livets läromästare, *historia magistra vitae*. Historieskrivningens yttersta mål var att inspirera läsaren till ärelystnad, till ett dygdigt leverne och till patriotiska känslor. Detta genom att lyfta fram olika kulturer och styrelsesätt, och tydligt markera vilket styrelseskick som var det mest önskvärda, liksom vilka negativa egenskaper hos de styrande som ansågs leda till olycka för samhället. När historievetenskapen professionaliserades under 1800-talet, och det blev praxis att det var specialiserade historiker som ägnade sig åt vetenskaplig forskning, övergavs tanken på att en historiker skulle döma vad som hade varit ett rätt eller fel beteende. Forskaren skulle redogöra för kända fakta, hämtade från trovärdiga källor – inte ägna sig åt moraliska pekpinningar. Detta har i vår tid övergått till att en historiker kan söka förståelse för enskilda skeenden och enskilda individer, vid sidan av att söka förklaringar till historiska problem. Men idag dömer vi inte handlingar i det förflutna utifrån våra mallar. Lagerbring menade att detta var något som kunde låta sig göras, men: ”Man gör tryggast, när man sätter lagom tro til hwad stora herrar säga, men mer till hwad de göra.” (SRH, 1679, s. 58)

Lagerbring räknas som upplysningsman. Upplysningens företrädare ville komma ifrån vidskepelse och en okritisk tro på det auktoriteterna hävdade. Förnuft och samhällsnytta stod som ledord. Eftersom naturvetenskapen gjorde framsteg förändrades även synen på världens uppkomst, utveckling, och framtid. Trots detta var det inte märkligt för den unge Lagerbring att ta avstamp i Bibelns berättelser. När han till exempel redogjorde för idéhistorien i sin bok *Inledning, til wetnskaps historien* (1748) heter de andra till fjärde kapitlen ”Om wetenskapernas tilstånd för Syndfloden”, ”Om wetenskapernas tilstånd från Syndfloden till Moses”, samt ”Om wetenskapernas tilstånd från Moses til Babyloniska Fängelset”. När han så småningom började skriva sina böcker om svensk historia så använde han emellertid en mer modern periodisering i ”fortid”, ”mellantid” och ”nyare tid”. Trots att Bibeln inte längre var lika påtaglig som förklaringsmodell styrdes många människor fortfarande av en kristen övertygelse. Även en historiker kunde återfinna Gud, eller spåren av Honom, i naturlagarna och i människans förnuft. Allt på jorden styrdes av naturvetenskapliga lagar, och kunde därför förklaras. Dessutom kunde både människan och samhället

förändras, och naturen kunde nyttjas mer effektivt. Vetenskapsakademier startades för att utveckla och förbättra handel, teknik och industri, och vetenskapsmän åkte runt land och rike runt för att hitta outnyttjade naturresurser som staten kunde använda sig av.

Lagerbring ville alltså ha säkra upplysningar, och detta ville han åstadkomma genom källkritik. Han ville söka reda på hittills oupptäckta källor till historien, och i hans publikationer trycktes flera urkunder för första gången. *Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodeligen kunna gifwa lius i swänska historien* i tre delar (1749–1758) är en samling av avskrifter som visar just detta. Önskan att presentera och förmedla källmaterial syns också med tydlighet i en annan samling som publicerades mellan 1744 och 1751 i *Monumenta scanensia*. Samlingen består av avhandlingar som rör Skånes historia som studenter disputerade på med Lagerbring som ordförande. Här finns olika redogörelser av lokal historia, och förutom att lyfta fram nya källor ansågs dylika beskrivningar av historisk tid vara viktiga bidrag för samtiden då de kunde vara till hjälp att nyttja landets resurser på bästa sätt. Lagerbring var ju med i det Fysiografiska sällskapet som idag har undertiteln Akademin för naturvetenskap, medicin och teknik. Topografi var en integrerad del i nytotänkandet, och således en del i uppdraget som patriot.

De inledande citaten är alla plockade från det som kom att bli Lagerbrings viktigaste verk: hans *Swea rikets historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande*, som utkom i fyra delar mellan åren 1769 och 1783. Det hade redan tidigare skrivits flera böcker på samma tema, men de var i Lagerbrings tycke alltför flärdfulla, yviga och fulla av fel. Första delen av Lagerbrings verk tog sitt avstamp cirka 400 f.Kr. Nästa del behandlade medeltiden. Den tredje delen kom enbart att behandla 1300-talet, och den fjärde skildrade utvecklingen in på 1400-talet. För att beskriva och förklara tidsperioder som ansågs särskilt betydelsefulla för samtidens läsare eftersträvades en total historia: politisk, kulturell och social. Politisk historia stod i centrum, men även försvar, hantverk och handel, liksom byggnadssätt, begravningsätt och sätten att klä sig, fick sin plats. Lagerbrings *Swea rikets historia* var tänkt som en allomfattande och korrekt studie. Recensionerna var positiva. Det uppskattades att Lagerbring hade hittat nya källor till historien, och hans kritiska inställning värdesattes. Han fick statligt stöd för att fortsätta skriva, och tjänstledighet från sitt arbete som undervisande professor. Lagerbring var över 60 år gammal när hans *Swea rikets historia* började publiceras. Arbetet gick långsamt och trots den utlovade titeln hann han inte fram till sin egen tid. Han skrev därför ett *Sammandrag af Swea rikets historia, ifrån de äldsta til de nyaste tider, til ungdomens tjenst* (1775).

Vi kanske lurats att se Lagerbring som mer modern än vad han egentligen var när vi idag omnämner honom som en av de första källkritiska historikerna. Vi skall förmodligen inte oreflekterat titulera Lagerbring som en modern källkritiker, men

Porträtt av Sven Lagerbring målat av Martin David Roth (Lunds universitets konstsamling).

han var uppenbart mån om att hitta de säkra källorna. Flera upplysningstänkare ansåg att historien skulle presenteras på ett underhållande sätt för att bli en effektiv läromästare. Alltför många detaljer och fakta kunde skymma detta. Men för Lagerbring var det viktigare att hantera historien rätt. Och det innebar att också ta moralisk ställning till det förflutna.

Lagerbrings kontaktnät

Lagerbring ansåg alltså att man måste gå till källorna. Hur gjordes detta? Lund låg inte i centrum av någonting. Universitetets bibliotek var ingenting att skryta med. Dåliga öppettider, synnerligen dålig miljö med drag och fukt, och inte heller var utbudet av böcker särskilt bra. Lagerbring fick verkligen anstränga sig för att finna relevant forskning.

Litteraturen fanns, men ofta i privat ägo. Samlande av vetenskaplig litteratur ansågs vara en meningsfull aktivitet och att ha ett fint bibliotek signalerade kulturell förfining hos ägaren. Det var besök hos dessa privata ägare som krävdes. Lagerbrings danska kollega Jacob Langebek kunde konsten att vara social och trevlig för att få tillgång till önskat material, och han beskriver sin första visit i Stockholm på följande sätt:

[D]e første 8. til 14. Dage ere gaaene bort med at gjøre intet, der er at sige, med at aflegge visiter, gjøre Opvartninger og søge Bekantskaber, Hvad ieg derved har vundet, er at have faaet adgang til det Konglige Biblioteket og til Antiquistets- og Cancellie-Archiverne. (Brev till Terkel Klevenfeldt, 1753)

Även Lagerbring kunde konsten att skriva smidiga tiggARBREV:

Sedan iag nu börjat lägga handen wid andra delen av min swenska historia, behöfwer jag alla kiännares biträde, om den skall få något skick, emedan iag er instängd på en så aflägen ort, hwar hwarken är tilgång til handskrefna eller trykta monumenter, utom de almänt bekante. J detta afseende utbeder ieg mig ödmjukeligen wälborne Herr Hofrådetz gracieusa assistance. [...] På Sahlstad, Skocloster och uti flere gamla familiers förråd finnes oförnekneligen ganska mycket, och om iag intet bedrager mig, lär Herr Hofrådet sielf hawa goda samlingar. (Brev till Carl Gustaf Warmholtz, 1770)

Att fara runt och leta källor till historien kunde också vara ett farligt liv: Jacob Langebek berättar i ett brev att han höll på att bryta näsan och vanställa hela sitt ansikte i jakt på intressanta historier: ”I Visby kirke havde ieg den Ulykke at falde ned af en Stige, og havde paa en Ligesten, som ieg tørnede imod, naer knustet Naesen og skam feret hele Ansigtet.” (Brev till Carl Deichman, 1753) Det var inte alla som klättrade

runt på stegar, men att på den tiden få tag på och att läsa äldre handlingar kan liknas vid en detektivgärning i sig. Förutom att resa runt till olika arkiv och till privatsamlare kunde forskare låna hem böcker eller få kopior gjorda. Lagerbring hade redan som ung fått tillgång till handlingar i olika bibliotek och arkiv i Stockholm, men det kunde finnas känsliga uppgifter och var man kunde inte tillåtas rumstera om bland offentliga handlingar. Saknades dylikt tillstånd – eller om man var utlänning såsom Lagerbrings kollega Langebek – fick en skribent anlitas, någon som hade tillgång och var villig att förmedla kopior mot ersättning. Lagerbring och Langebek skrev flera gånger till varandra och bad om hjälp för att hitta någon som kunde skriva av ”med läselig hand (...) kostnaden betaler iag med all taksamhet.” (Brev till Jacob Langebek, 1771) De beklagade sig ibland i efterhand att avskriften inte var så bra gjorda.

Lagerbring befann sig alltså i denna lilla, perifera, universitetsstad Lund med en lång res- och postväg till allt och alla, bland annat den svenska huvudstaden där många originalkällor fanns. Vilken metod som än användes krävdes speciella tillstånd och kontakter, vilket var tidsödande. Eftersom postbuden färdades till häst eller gick till fots förmedlade de endast paket som vägde upp till 600 gram. 14 gram kostade 8 öre silvermynt att forsla från Stockholm till Malmö år 1767, omkring 20 kr i dag. Detta var dyrt, och kunde det ordnas på annat sätt var det bättre:

Skulle någon resande något snart ärna sig hit neder, skulle iag gierne se, om iag kunde få det [assessor Brocmans testamente] på det sätt til Lund, men i fall något säkert bud intet kan bekommas, blir iag nödsakad at hafva tilflykt til posten. (Brev till Johan Lindén, 1770)

Lagerbring beklagade sig till många bekanta om att han ”är dömd at bo i Lund”, och att det var lättare att få böcker från utlandet än från Stockholm: ”det är skada, at här är så lite kommunikation med Stockholm. Det är lättare att få böcker från Paris och Rom.” (Brev till Erik Mikael Fant, 1786, och Carl Christoffer Gjörwell, 1766.) Korrespondensen fylls med frågor efter material, önskemål om att få byta manuskript och frågor om avskrifter. Ibland är det något speciellt han letar efter, ibland tar han vad som helst: ”Om Herr Magisteren kunde komma öfver några documenter [...] ända til kiöpebref och kiärring sladder vore dyra klenodier.” (Brev till Johan Henrik Lindén, 1770)

Det var inte bara källorna i sig som skulle fram i ljuset. Studenternas anteckningar från hans föreläsningar, och även hans egna anteckningar, visar vilken energi Lagerbring lade ner på att hålla sig à jour med internationell forskning. När Jacob von Engeström skrev sina minnesord om Lagerbring påpekade han att herrn var en god forskare då han hellre satt i ouppvärmda rum och arbetade än ägnade sig åt sociala aktiviteter. Men Lagerbring befann sig i ett Lund som hade ett sämre uni-

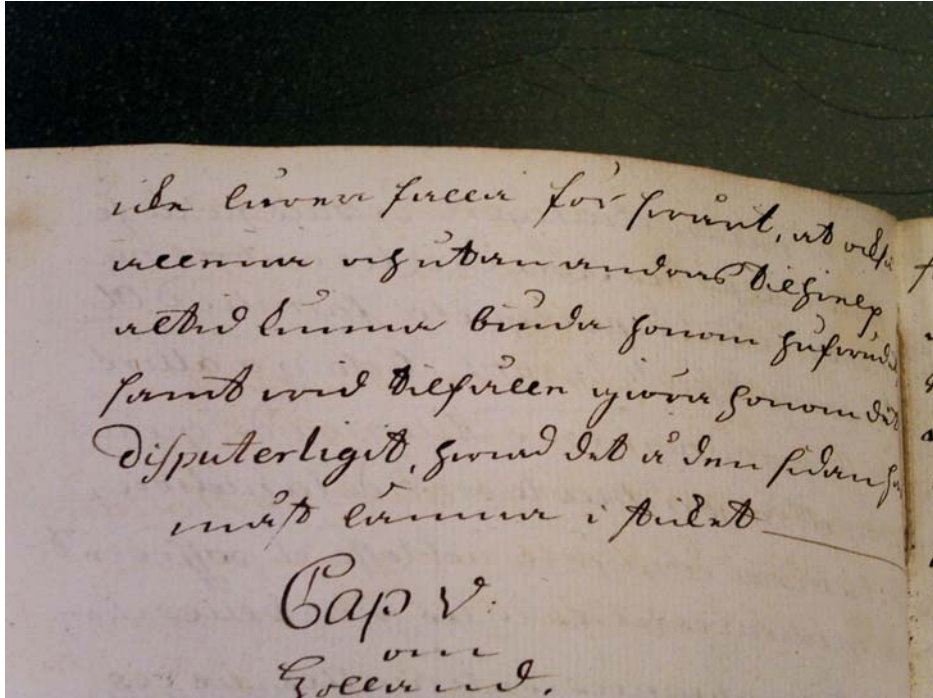
versitetsbibliotek än det i Uppsala, samtidigt som han hade en lång väg till den svenska huvudstaden där många originalkällor till den svenska historien stod att finna. Han fick envisas med besök på annan ort, och att brevlades odla ett nätverk för att underhålla sin ambition att bedriva god historisk forskning. Lagerbring var alltså i en situation liknande den som dagens historiker lever i; trots digitalisering, välutrustade universitetsbibliotek och lättillgängliga arkiv drivs ny forskning ofta framåt genom just kontakter och i mer informella samtal.

Administratören Lagerbring

Livet bestod inte bara av undervisning och forskning. Några avslutande ord måste sägas om vardagen som akademiker. Dagens universitetsanställda beklagar sig ofta och gärna över att de administrativa sysslorna tycks öka hela tiden – detta gällde även för en professor på 1700-talet. En tung uppgift var den som rektor. Rektorskapet roterade bland universitetets professorer, och Lagerbring själv var rektor vid olika tillfällen (1748–49, 1755–56, 1769–70). Det var ett viktigt uppdrag, bland annat skulle en rektor se till att föreläsningarna fungerade, att antagningsproven för nya studenter genomfördes. Han skulle ta hand om den rättskipning som hörde universitetet och dess invånare till. Professorerna drog också ett stort lass i det konsistorium som styrde över universitet i allt från ekonomi och utbildning till tjänstetillsättningar. Lagerbring beklagade sig över att styrelsen inte möttes en gång i månaden som det var sagt utan mycket oftare, och dessutom fick konsistoriet ägna tid åt sådant som skulle kunna skötas av rektorn. Professorerna lade denna myckna mötestid på bästa undervisningstid: ”för mycken tid måtte bliwfa från sielfwa hufwudsaken, som är ungdomens underwisning, borttagen.” (”Projekt till fördelning af de konsistoriella ärendena på divisioner av det akademiska konsistoriet”, 1763, *Skrifter och bref*)

Förutom att en professor skulle hålla offentliga föreläsningar flera gånger i veckan skulle han förhöra studenterna för att kontrollera deras kunskapsnivå. Vid denna tid var det inte ovanligt att det var professorn som skrev stora delar av studenternas avhandlingar, där studentens uppgift var att visa hur skickligt han kunde försvara idéerna. En annan ambulerande syssla var att kontrollera att studenter med stipendium följde sina föreläsningar och deltog i sin examination. När Lagerbring ansökte om tjänstledighet använde han dock argumentet att det var en ”olägenhet at hålla föreläsningar för nakna wäggar, bänkar och tak”, vilket ofta var fallet vid terminens slut. (Brev till Lunds universitets kansler, 1769) Därefter fick han ledigt, och dessutom medel från kungen, för att samla in material och skriva klart sitt verk om Sveriges historia.

I frihetstidens pedagogiska nyttotänkande ingick idén om att läsa sig till kunskap. Trenden under andra halvan av 1700-talet var att trycka böcker i ett mindre och billigare format för att sälja mer. Antalet tidskrifter med recensionsavdelningar öka-

Detalj från manuskript av Lagerbrings hand. Föreläsningskollegier, Sven Lagerbrings arkiv (LUB).
Foto: författaren.

de. Via remisser kan vi ta del av Lagerbrings inställning till undervisning, till studenter och till hur kunskap skulle kunna spridas. I utlåtandet *Om det latinska språkets bruk vid disputationer* (1747, i *Skrifter och bref*) ser vi att diskussionen fördes huruvida vetenskap skulle skrivas på svenska eller som sedvanligt på latin. Lagerbring hade gärna sett att avhandlingar skrevs både på svenska och på latin men insåg att kostnaden skulle bli för stor. Även Lagerbring funderade över detta med tillgängligheten och att sprida kunskap:

Jag hade ock tänkt att pryda de senare delarna [av *Swea rikets historia*] med de regerande herrars och andre förnåma och namnkunniga mäns portraiter [...] men iag fruktar, at en sådan prydnad skulle för mycket öka wärkets pris och i samma mohn förminska antalet af köpare. (Brev till Lunds universitets kansler, 1769.)

Lagerbring gjorde också uttalanden i anslutning till användbarheten av studierna. Det kom önskemål om att studierna skulle koncentreras till färre, mer till fädernes-

landets gagn och nytta användbara, ämnen såsom juridik och ekonomi. Det var den uppfostringskommission som pågick mellan 1745 och 1766 som ville revidera akademien, och anpassa undervisningen mer till de arbeten som studenterna senare skulle komma att ha. Lagerbring författade två svar på kommissionens betänkande vilka framfördes i konsistoriet. I *Påminnelser vid Kungl. uppfostringskommissionens memorial om universitetsväsendets omorganisation (1750–1751, i Skrifter och bref)* menade Lagerbring att det inte går att snäva in utbildningen alltför mycket. Skulle universiteten bara utbilda i de ämnen som utpekades som mer nyttiga, kanske till och med renodlade yrkesutbildningar, leds ungdomen – och därmed hela samhället – fel. Dessutom skulle inte alla vara nöjda med sina val i efterhand. Lagerbring påpekade att det ofta var förmyndare eller föräldrar som styrde barnens utbildningsväg. Om inte de unga får en bred bildning tappas det personen har fallenhet, intresse och motivation för bort. Men Lagerbring tyckte samtidigt att det var alldeles för lätta antagningskrav till universiteten, och att examinationerna i gymnasieskolan var för enkla. Enligt *Om den akademiska ungdomens antagande och examinerande vid universiteten (1744, i Skrifter och bref)*. Det fanns många röster i samtiden som talade om ungdomens förfall och om sjunkande kunskapsnivåer. Lagerbring själv hade en tämligen pessimistisk syn på människan. Hon är en narr. Men en förnuftig människa behövde enligt Lagerbring inte ha läst vid ett universitet, eller förstå en endast rad latin. Alla borde kunna skaffa sig kunskaper och om föräldrar sporras att bilda sig, och om överheten uppmuntrar lärdom, så ser framtiden för deras barn mycket ljusare ut.

En modern man från 1700-talet

Är det någon som känner igen diskussionen ovan från vår tid? Någon som har hört att antagningskraven för högre studier är för låga? Att gymnasieskolorna sätter för höga betyg? Att studier inom humaniora är onödiga och onyttiga? Att studiestödet för de studenter som envisas med att läsa så kallade hobbykurser bör sänkas? Rapporten *Konsten att strula till ett liv*, som Svenskt näringsliv gav ut 2011, pekade just på att svenska studenter har en alltför sen etablering på arbetsmarknaden på grund av sina långa utbildningar, att humanister har en för låg livslön, och inte är produktiva nog i samhället. Vi kanske ska dra oss för att hitta alltför många paralleller mellan utbildningspolitiken under frihetstiden och idag. Men detta leder oss tillbaka där vi började. Att vi kan lära känna dåtidens personligheter både utifrån vad vi tycker är annorlunda och exotiskt, och utifrån vad vi känner igen hos oss själva. Detta är en av historiens styrkor. Poängen är att förstå andra kulturer, och människorna däri – i nutid och i historisk tid. Här kan vi då avsluta, för i många avseenden känns Sven Lagerbring som en ganska modern akademiker trots allt.

Referenser

Otryckta källor

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Sven Lagerbrings arkiv: Föreläsningsskollegier i svensk och utländsk historia, kortare uppsatser m.m.

Tryckta källor och litteratur

- Bring, Samuel E., *Förteckning öfver Sven Lagerbrings tryckta arbeten och manuskript*, Lund 1907
- Engeström, Jacob von, *Lefvernes-beskrifning öfver framledne cantzli-rådet Sven Lagerbring, författad och uppläst i Kongl. Witterhetshistorie- och antiqvitets-academien d. 24 julii 1788*, [Stockholm] 1795
- Eriksson, Nils, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*, Göteborg 1973
- Johannesson, Gösta, *Lunds universitets historia, 2. 1710–1789*, Lund 1982
- Lagerbring, Sven, *Monumenta scanensia: quibus varia ad antiquitates sviogothicas pertinentia capita continentur, academicis antea disputationibus ventilata, nunc in unum collecta fasciculum, edidit notisque illustravit Sven Bring*, Lund 1744–1751
- Lagerbring, Sven, *Historia literaria, eller Inledning, til wetnskaps historien, uti hwilken korteligen anføres wetenskapernas tilstånd ifrån deras första början til närwarande tid*, Lund 1748
- Lagerbring, Sven (red.), *Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodeligen kunna gifwa lius i swänka historien, 1–3*, Lund 1749–58
- Lagerbring, Sven, "Bref från Sven Bring-Lagerbring 1766–1786", *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*, 3, Lund 1875
- Lagerbring, Sven, *Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande, 1–4 (SRH)*, Stockholm 1769–1783
- Lagerbring, Sven, *Sammandrag af Swea rikes historia, ifrån de äldsta til de nyaste tider: til ungdomens tjenst*, Stockholm 1775
- Lagerbring, Sven, *Skrifter och bref utgifna av Lauritz Weibull* [innehåller bland annat *Fragment af en självbiografi* och *Utlåtanden i universitetsärenden*], Lund 1907
- Lagerbring, Sven, *Tal, då Hans Kongl. Höghet Svea rikes cron prins prins Gustaf första gången benådade Kongl. Carolinska academien med sin höga närvaro d. 3. october 1766*, Lund 1995
- Langebek Jacob, *Breve fra Jacob Langebek*, Köpenhamn 1895
- Lunds universitet under 350 år: historia och historier*, (B. Magnusson Staaf & F. Tersmeden, red.), Lund 2017
- Walette, Anna, *Sagans svenskar: synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*, Malmö 2004
- Walette, Anna, "National Histories: Sven Lagerbring and his Channels of Communication", *Negotiating Pasts in the Nordic Countries. Interdisciplinary Studies in History and Memory*, (A. Eriksen & J. V. Sigurdsson, red.), Lund 2009
- Walette, Anna, "Rangordning av relevanta förfäder i Sven Lagerbring historieskrivning", *Tankar om ursprung: forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, (S. Edquist, L. Hermanson & S. Johansson, (red.), Stockholm, 2009
- Walette, Anna, "Sanning är historiens liv", *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, (R. Björk & A. W. Johansson, (red.), Stockholm 2009
- Walette, Anna, "Sweden and Scandinavia: History-writing as an Identity Project in the Early Modern Period", *Scandia* 75 (2009)
- Wetterberg, Gunnar, "En obekväms fredsälkare", *Dagens Nyheter* 24/2 2007

”Weibullarna” – lundahistoriker i takt med tiden

Yvonne Maria Werner

Martin (1835–1902) och sonen Lauritz Weibull (1873–1960) var båda professorer i historia vid Lunds universitet och kom – var och en på sitt sätt – att sätta sin prägel på svensk historieforskning. Båda var lokalhistoriskt intresserade och nordiskt orienterade och vände sig mot den inom svensk historievetenskap förhärskande svensknationella traditionen. Men det är Lauritz som inför eftervärlden kommit att framstå som den mest nydanande och som ett språkrör för en specifikt lundensisk historieskrivning med den stränga källkritiken i fokus. I min artikel kommer jag att presentera dessa båda lundahistoriker, deras nätverk, forskning och betydelse *för nordisk historieskrivning*.

Under 1970-talet fördes en hetsig debatt om Lauritz Weibulls betydelse som historiker och vad som präglat hans utveckling som forskare. Huvudkombattanterna var Birgitta Odén, professor i historia vid Lunds universitet och tillika den första kvinnan på en svensk akademisk lärostol i historia, och litteraturhistorikern Rolf Arvidsson. I boken *Lauritz Weibull och forskarsambället* (1975) betonade Odén Weibulls förankring i tidens progressiva historievetenskap och karakteriserade, i anslutning till vetenskapsteoretikern Thomas Kuhns modell, hans forskning som ett uttryck för ett paradigmskifte. Arvidsson däremot tonade ner Weibulls nydanande betydelse och gjorde gällande att han lånat metoderna från litteraturvetenskapen, främst då från den franske litteraturhistorikern Joseph Bédier. Gemensamt är att båda tar fasta på metodfrågan. Detta speglar det fokus på metod som fortfarande på 1970-talet präglade historievetenskapen. Ja, den historisk-kritiska metoden ansågs som själva sinnebild för historia som vetenskap.

Det var under 1800-talet som historieskrivningen utvecklades till en vetenskaplig disciplin. Det avgörande steget togs av Leopold von Ranke som från 1834 var professor i historia vid universitetet i Berlin. Här kom synen på källorna, alltså det arbetsmaterial som historiker använder, att spela en central roll. Ranke, som så småningom blev preussisk rikshistoriker, utvalde källmaterialet enligt speciella kriterier

och utsatte det för filologisk och kritisk prövning. Han införde vidare metodseminarier för sina studenter i Berlin för att skola dem i den nya metoden.

1800-talets historiker var inriktade på att kartlägga och klassificera; det gällde att upptäcka nya händelser och sammanhang med hjälp av nytt källmaterial och alltmer förfinade metoder för källkritik. Forskningens mål var att åstadkomma en allsidig kartläggning av det förflutna. Även om kulturella, ekonomiska och sociala sammanhang togs upp, låg fokus på den politiska historien. Staten och de ledande politikererna stod i centrum för intresset, och den utrikespolitiska utvecklingen tillmättes stor betydelse. En annan viktig princip var att försöka förstå det förflutna på dess egna villkor och att, som Ranke uttryckte det, redogöra för ”wie es eigentlich gewesen”, alltså vad som egentligen hänt i det förflutna. Detta vetenskapsideal, vilket brukar betecknas som historism och som hänförs till den så kallat historisk-hermeneutiska skolan, spreds över västvärlden och kom att dominera även i Skandinavien. I den tyske historikern Ernst Bernheim *Lehrbuch der historischen Methode*, vars första upplaga utkom 1889, kodifierades denna vetenskapstradition.

I Frankrike fick den vetenskapliga historieskrivningen en något annorlunda inriktning än i Tyskland. Här kom en rad namnkunniga historiker att anknyta till de vetenskapsideal som utformats av filosofen August Comte, den s.k. positivismen. Positivisterna menade att vetenskap var sann kunskap som kunde uppnås med hjälp av en klart utformad metod. Denna riktning, vilken fick sitt programmatiska uttryck i Charles Seignobos och Charles Langlois metodlärobok *Introduction aux études historique*, som kom ut i en första upplaga 1898, ställde mycket stränga krav på den historiska rekonstruktionen. Historikern skulle utifrån säkra fakta förklara orsakerna till det historiska förloppet. Medan Bernheim lade tonvikten vid regelverken för att beskriva det förflutna, fokuserade de franska författarna på kriterier för att få fram sann kunskap.

Dessa båda metodläroböcker, vilka tar sikte på källkritik som ett fundament för historievetenskapliga studier, kom att få ett stort inflytande på historieskrivningen i västvärlden. Även här i Norden användes dessa läroböcker i historieundervisningen långt in på 1900-talet. De utgör därmed en lämplig ram för att fånga in den historiografiska utveckling som Martin och Lauritz Weibull var en del av och även bidrog till.

Martin Weibull – historievetenskap med lokalhistoriska förtecken

Martin Weibull föddes på julafton 1835 i Landskrona, där hans far var postmästare. Han inskrevs som student i Lund 1853 och tog filosofie kandidatexamen 1861. Redan följande år disputerade han i historia på en avhandling om Skåne i mitten av 1600-talet och utnämndes kort därefter till docent i historia. De följande åren äg-

Martin Weibull. Foto: Lina Jonn (Wikimedia commons)

nade han sig åt arkivstudier först i Stockholm och Köpenhamn och, efter det att han fått ett stort resestipendium, också i Dresden och Paris. Dessa studier resulterade i avhandlingen *Sveriges förbund med Frankrike 1672*, som han försvarade 1866 och som ledde till att han anställdes som adjunkt, motsvarande lektor idag, i historia vid Lunds universitet. I detta arbete kunde han genom källkritisk analys visa att den franske residenten i Stockholm Pierre Chanut i sina depescher från Stockholm 1651–1454 refererade till riksdagsbeslut som aldrig fattats och till tal som aldrig hållits samt att han tillmätt enskilda personer en maktställning de inte haft.

Efter några år som adjunkt blev Martin Weibull 1877 vikarierande (extra ordinarie) professor i historia och statskunskap vid Lunds universitet. Ordinarie professor var sedan 1871 den i Uppsala utbildade Clas Theodor Odhner, som främst gjort sig bemärkt genom sina historieläroböcker för folkskolan och sina arbeten om den gustavianska tiden. Odhner och Weibull hade en god relation, och de kom att upprätthålla kontakten även efter det att den förre i december 1887 lämnat Lund för att tillträda posten som riksarkivarie. Följande år utnämndes Weibull till ordinarie professor i historia. Samma år blev han ordförande i Akademiska föreningen i Lund, vars verksamhet han liksom sin företrädare Odhner var mycket engagerad i. På hans

förslag omgestaltades den stora festsalen i Akademiska föreningens hus i riddarstil.

Martin Weibull ägnade sig åt forskning om svensk stormaktstid men också åt skånsk historia, och han var med och grundade De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. Han var medförfattare till ett stort arbete om *Lunds universitets historia* i två band och skrev band 4 i det av Emil Hildebrand utgivna flerbandsverket *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar* (1900); det handlade om Gustav II Adolfs tid. Vidare publicerade han åtskilliga artiklar i olika facktidsskrifter, och han gav ut en rad källpublikationer med kopplingar till Skånes historia, däribland *Carl von Linnés skånska resa* (1874).

Weibull var sedan ungdomen en varm anhängare av skandinavismen, alltså strävan att stärka de kulturella och politiska banden mellan de nordiska folken, och han var en drivande kraft i arbetet på att lyfta fram de skånska landskapens betydelse i Skandinavien historia. Det var han som skapade uttrycket Skåneland för de gamla danska östprovinserna och tillsammans med brodern Mathias lär han ha lanserat den rödgula skånska flaggan. På hans initiativ restes en obelisk till minne av slaget vid Lund, vilken invigdes 1883. Oscar II avböjde att medverka vid invigningen eftersom detta skulle kunna missuppfattas. Således blev Weibull än tydligare invigningens centralfigur. I sitt tal framförde han sin önskan att monumentet, ”detta försoningsminne”, skulle bli ett vallfärdsmål. Han avslutade talet med att utropa ett ”lefve för vårt stora fädernesland, för ett treenigt Norden!”

Samma skandinavistiska syfte hade också hans medverkan vid avtäckningen av ryttsstatyn i Malmö över Karl X Gustav, vilken invigdes i samband med slöjd- och industriutställningen 1896. Weibull hade egentligen önskat en staty över drottning Margareta, men detta lyckades han inte genomdriva. Dagarna före invigningen hade han deltagit i ett dansk-svenskt fredsmöte. Hans medverkan vid avtäckningen av statyn, där han i ett tal framhållit Karl X Gustafs politik som ett uttryck för en skandinavisk enhetspolitik, väckte dock en del missnöje på den danska sidan. Weibull engagerade sig också för att skapa ett skandinaviskt historikermöte, ett projekt som han dock aldrig hann realisera.

Den svenska historikermiljön dominerades vid denna tid av Harald Hjärne, som från 1882 var professor i historia i Uppsala (ordinarie från 1889). Han införde forskarseminarier enligt tysk modell med källkritiska övningar och föreläsningar över skilda ämnen i svensk och internationell historia samt historiografi och arkivkunskap. Under perioden 1890 till 1912 förde han ett sextiotal doktorander till disputation. I Lund utvecklade Martin Weibull en forskarmiljö som nära anslöt till Hjärnes, men den var inte på långt när lika framgångsrik. Han lyckades dock föra elva av sina elever till disputation. Seminarieverksamheten i Lund utvecklades ur Historiska föreningen som Weibull grundat 1869.

Martin Weibull hade en vänskaplig relation till Hjärne och inhämtade råd av

denne i samband med utvecklingen av seminarieverksamheten i Lund. Han höll regelbundna seminarier från våren 1892 med ett tiotal studenter. I sitt arbete hade han hjälp av docenter i ämnet och också av sonen Lauritz, som vid sidan av sina doktorandstudier åtog sig viss undervisning. Birgitta Odén, som undersökt forskarutbildningens utveckling i Sverige, noterar att Weibulls seminarier till skillnad från Hjärnes inte var samlade kring stora teman utan mer liknade de övningar som den danske historikern Kristian Erslev infört för sina studenter vid Köpenhamns universitet. På de första seminarierna behandlades Eriks- och Karlskrönikan, nyutkommen litteratur om Erik XIV och Napoleon samt Norges historia. Under de följande åren kom seminarieverksamheten alltmer att fokusera på källanalys utifrån nordiska källor. Deltagarantalet var dock genomgående litet, och ibland fick seminariet ställas in på grund av brist på deltagare. Från 1899 infördes efter uppsaliensisk förebild historiografiska föreläsningar, och man började också med textventileringar. Det var dock endast få studenter som gick vidare till licentiat- eller doktorandstudier.

Weibull hade många lokala förtroendeuppdrag och var både landstingsman och ledamot i Lunds stadsfullmäktige 1896–1900. Han var också engagerad i *Historielärarnas förening* och intresserade sig för den svenska och danska folkhögskolan. Vid flera tillfällen deltog han som föreläsare på de sommarkurser som anordnades på folkhögskolan Hvilan i Åkarp. I *Svensk lärartidning* 1894 berättas om en sådan föreläsningsserie sommaren 1894, vilken handlade om skandinavismens historia. Weibull föreläste fritt i ”dansk stil”, och det konstateras att det ställdes stora krav på åhöraren men att föredraget trots detta var mycket lärorikt och ”eggande” och ”sporrar till självständig tankeverksamhet hos lärjungen”. I en minnesartikel beskrivs han som en föreläsare med stark personlig utstrålning, och han gällde som sin tids främste vältalare i Lund. Som exempel nämns hans tal vid Lunds universitets minnesfest över Gustaf II Adolf 1882 och hans festtal vid den Nordiska festen 1889. Amelie Posses höga uppskattning av hans föreläsningskonst framgår av Eva Helen Ulvros artikel i denna volym om kvinnliga historiestudenter.

Martin Weibull och hustrun Sophie hade sju barn. Äldst var sonen Lauritz, som föddes 1873. Hemmet på Adelgatan i det som idag kallas kulturkvadranten i Lund, präglades av en liberal anda, och barnen deltog på lika fot med sina föräldrar i diskussioner och andra aktiviteter. Efter faderns oväntade död 1902 fullbordade Lauritz dennes arbeten om Gustav II Adolf och Karl X Gustav i det ovan nämnda flerbandsverket *Sveriges historia*. Lauritz kom på många sätt att gå i faderns fotspår. Han valde liksom fadern historikerbanan och engagerade sig i ungdomen för skandinavisk vetenskaplig samverkan, och han kom att bekläda poster som hans far tidigare haft. Så tillträdde han 1919 faderns professur i historia, och han var liksom denne under en tid ordförande i Akademiska Föreningen i Lund. Tillsammans med fadern var han vidare initiativtagare till *Historisk Tidskrift för Skåneland*, som utkom under

åren 1901 till 1921. Lauritz Weibull bodde kvar i hemmet på Adelgatan efter faderns död, och hans första hustru Märta (född af Petersen) drev under några år en hus-hållsskola i huset.

Lauritz Weibull – den stränga källkritikens banerförare

Under Martin Weibulls tid som historieprofessor vid Lunds universitet var det ingen större skillnad i inriktningen på de historiska studierna mellan Uppsala och Lund. Vid båda universiteten präglades forskning och undervisning av den nationellt inriktade historisk-hermeneutiska traditionen, och forskningstematiken var tämligen likartad. Detta kom att ändra sig under Lauritz Weibulls tid som professor. Det var nu som den starka skiljelinje mellan historiestudierna vid de båda universiteterna utvecklades som gjorde att man kunde tala om en specifik lundensisk tradition i kontrast till uppsalaskolan.

Lauritz Weibull skrevs in som student vid Lunds universitet 1892 och tog filosofie kandidatexamen 1894. Han studerade först konst- och litteraturhistoria och skrev en uppsats om skalden Bengt Lidners lundatid. I detta arbete vederlägger han den då gängse uppfattningen om Lidners supiga leverne som student i Lund genom att visa att den byggde på senare uppteckningar som inte styrks av samtida källor. Han avlade licentiatexamen i april 1899 på en skrift om skalden Thomas Thorilds tid i Lund, vilken han publicerat 1896. I maj samma år disputerade han i historia på avhandlingen *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Danmark 1629–31. Ett bidrag till Gustaf II Adolfs och kardinal Richelieus historia* (1899). Detta arbete, där han presenterar en del nytt källmaterial och nya faktauppgifter baserade på detta, har en traditionell karaktär och präglas av beundran för Gustav II Adolf och hans gärning.

Lauritz Weibulls disputation ägde rum under ovanliga former. Det var svårt att finna bedömare av avhandlingen. Fadern var ju jävig, och de båda extra ordinarie professorerna, docenterna Pontus Fahlbeck och Hugold von Schwerin, vägrade åta sig det känsliga uppdraget att examinera ämnesföreträdarens son. Också Hjärne och Odhner tackade nej till att vara sakkunniga. Till slut ordnades det hela så att Lauritz Weibull fick disputera för docentur med dispens angående en del av examinationen och med Ludvig Stavenow, som sedan 1894 var professor i historia och statskunskap vid Göteborgs högskola, och professor J.A. Fridericia vid Köpenhamns universitet som sakkunniga. Avhandlingen fick betyget *cum laude* (med beröm godkänd), vilket låg i mitten av betygsskalan men som ändå var tillräckligt för docentur.

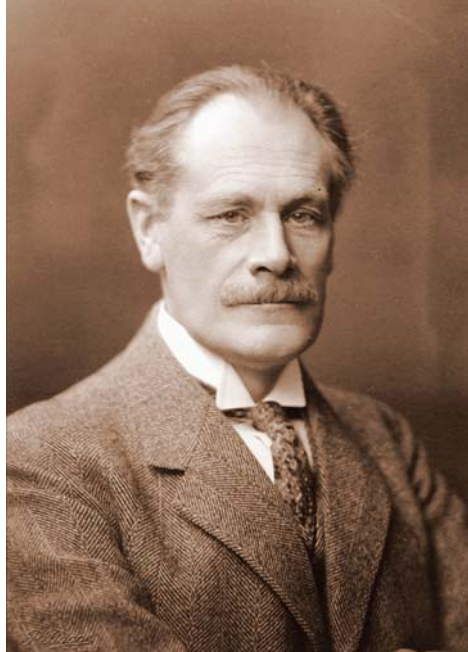
Efter disputationen och promoveringen till filosofie doktor år 1900 fick Lauritz Weibull anställning som amanuens på Riksarkivet och Kammararkivet i Stockholm.

Det var faderns vän Emil Hildebrand, som 1901 efterträtt Odhner som riksarkivarie, som ordnat denna anställning och som också såg till att han fick ett resestipendium för att studera arkivprinciper vid europeiska arkiv. Efter faderns död blev professuren i historia vid Lunds universitet ledig. Lauritz Weibull sökte dock varken den eller den nya extra ordinarie professur i historia vid Lunds universitet som inrättades 1904. Istället sökte och fick han tjänsten som chef för det nyinrättade Landsarkivet i Lund 1903, en tjänst som han kom att inneha i sexton år.

Den ordinarie professuren vid Lunds universitet fick uppsaladocenten Sam Clason, som disputerat 1895 på en avhandling om förhistorien till Karl XI:s reduktion. I sin senare forskning kom han framför allt att ägna sig åt det tidiga 1800-talets politiska historia. Han hade också en bakgrund som arkivman och hade under flera år varit verksam som amanuens vid Riksarkivet. Inspirerad av sin lärare Hjärne införde han forskarseminarier med respondent och opponent i Lund och byggde upp en systematisk forskarutbildning efter tysk modell. Rekryteringen var stark och antalet licentiatstuderande och doktorander ökade. Clason hade många politiska uppdrag, och 1916 blev han riksarkivarie efter Hildebrand. Under perioden 1923–24 var han utbildningsminister i Ernst Tryggers regering.

Till innehavare av den andra professuren i Lund, vilken 1908 blev ordinarie, utsågs Arthur Stille. Han hade studerat historia för Martin Weibull i Lund och hade disputerat i Lund 1889 på en avhandling om Danmarks politik under Karl XII:s ryska krig. Stille kom att profilera sig som krigshistoriker och skrev flera arbeten om krigshändelserna i Skåne under skilda tider. Det var dock främst som Karl XII-forskare som han kom att göra sig känd, och han var en de drivande vid Karolinska förbundets tillkomst 1910. Stille var liksom kollegan Clason starkt påverkad av Hjärne och dennes statsidealistiska historieskrivning och idéer om vikten av att som forskare och lärare arbeta i det nationella intressets tjänst. Som professor i Lund påminde han sina adepter att de arbetade för ett fosterländskt ideal, och tillsammans med Clason var han med och organiserade lundastudenternas kungauppvaktning i samband med borggårdskrisen 1914.

I november 1903 tillträdde alltså Weibull tjänsten som landsarkivarie i Lund med uppdrag att bygga upp verksamheten där från grunden. Som landsarkivarie bedrev han forskning i arkivhistoria och i Skånes historia, och 1897 utkom *Smärre historiska uppsatser med små studier i främst Malmös äldre historia*. Han gav också ut medeltida brev i Lunds ärkestifts urkundsbok (1900–39) i serien *Monumenta Scaniae historica*. I samband med detta utgivningsarbete gjorde han flera studiebesök vid utländska arkiv, bland annat i stadsarkivet i Lübeck 1905 där han fann källmaterial av intresse för svensk historia. Ett problem var de knappa resurser som stod till förfogande för Landsarkivets verksamhet. Detta medförde att personalsituationen var minst sagt otillfredsställande. Förutom en vaktmästare hade landsarkivarien

Lauritz Weibull. Källa: AF:s arkiv (Wikimedia Commons).

endast en amanuens och tillfälligt anställda skrivbiträden till sin hjälp. Under några år hade brodern Carl Gustav Weibull amanuens tjänsten innan han 1911 utnämndes till landsarkivarie i Göteborg.

Som landsarkivarie stod Weibull givetvis i kontakt med historikerkollegerna vid universitetet, och Landsarkivet fungerade på många sätt som en mötesplats för forskare. Tillsammans med Clason och Stille organiserade Weibull ett nordiskt historikermöte i Lund 1905 med Hjärne som huvudtalare. Hans far hade som nämnt engagerat sig för ett sådant möte. Till följd av unionskrisen blev mötet dock inte som planerat, eftersom de norska historikerna och också några av de danska uteblev.

Vårterminen 1909 var Weibull professorsvikarie för Clason som var tjänstledig för politiska uppdrag och 1915 vikarierade han för Stille under dennes sjukskrivning. Han hade redan tidigare sökt sådana vikariat, men då blivit förbigången. Att Weibull trots att han var landsarkivarie tog professorsvikariat vittnar om att han inte uppgett förhoppningen om att återinträda på den akademiska banan. Detta bekräftas också av Stille i ett brev till Hildebrand, som ställde sig frågande till det hela. I brevet uppges att Weibull sagt att han utan sådana professorsförordnanden inte skulle kunna komma ifråga i en framtida akademisk konkurrens. Som professorsvikarie fick han samtidigt mer tid för egen forskning.

Lauritz Weibulls genombrott som forskare kom med arbetet *Kritiska studier i Nordens historia omkring* år 1000, vilket trycktes i Köpenhamn 1911. Han framhåller i förordet att han tillämpat ”modern historisk metod” och att detta lett till en ”omvärdering av hittills fastslagna värden”. I detta arbete på 195 sidor avfärdar han här den rådande bilden av vikingatiden genom att utmönstra såväl de isländska sagorna som de dramatiska berättelserna hos Snorre Sturlason och Saxo Grammaticus som ”sägen och dikt” utan historiskt källvärde. Rekonstruktionen ska, slår han fast, i stället bygga på samtida ”säkra” källor som exempelvis runinskrifter, Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis* samt de ursprungliga fragment av norsk-isländska skaldedikter som Snorre parafraiserat. Resultatet av denna källkritiska granskning blev att gestalter som jomsvikingarna och Sigrid Storråda, som spelade en central roll i dåtida framställningar av vikingatiden, rensades bort, och att det berömda slaget vid Svolder i Östersjön förflyttades till Öresund.

Arbetet framkallade både beundran och skarp kritik och ledde till en hetsig debatt med polemiska inlägg från båda sidor. Kritikerna, bland dem Johannes Steenstrup, Alexander Bugge och Oscar Montelius, riktade sig mot Weibulls som de menade egensinniga metodanvändning; det talades om ”Weibullmetoden”. Själv hävdade han att det handlade om en konsekvent tillämpning av de inom antik- och medeltidsforskningen sedan länge gängse historisk-kritiska principerna. I en rad polemiska debattartiklar anklagade Weibull sina vedersakare för att värdera källorna efter subjektiva uppfattningar i stället för att utgå från objektiva regelverk. I grunden gällde striden frågan om huruvida sentida berättande källor kunde innehålla en identifierbar kärna av historisk sanning eller ej.

I *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning* från 1913 ger sig Weibull i kast med att teoretiskt formulera och motivera sina metodologiska principer. Metoden som presenteras här innebär ett konsekvent utmönstrande av alla sentida berättande källor och en strävan att avslöja tendenser i källorna. Idealet är en objektiv historieskrivning, och en strikt tillämpad källkritisk metod ses som vägen att nå detta mål. Utgångspunkten för all historieforskning skulle vara ”det principiella tvivlet”, vars syfte var att gallra ut fakta som inte höll måttet för en källkritisk prövning. Brodern Curt anslöt till detta ideal i sin doktorsavhandling *Saxo: kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI* från 1915. Själv publicerade Weibull vid denna tid flera arbeten, däribland monografin *Liber census Daniae. Kung Valdemars jordebok*, publicerad i Köpenhamn 1916, och en artikel i dansk *Historisk tidskrift* om de äldsta danska annalerna, där han för första gången tillämpade den komparativa källanalys som kom att präglade hans fortsatta forskning.

Enligt Rolf Torstendahl och Birgitta Odén låg det nya i Weibulls metod inte i de kritiska principerna utan i deras strikta tillämpning. Han tillämpade, menar hon, sina källkritiska principer så skarpt och systematiskt att han kom att framstå som en

förnyare av historievetenskapen. Vetenskapshistorikern Rolf Torstendahl delar denna uppfattning, och de lyfter båda fram Weibulls kontakter och samverkan med den danske historikern som Erik Arup, som tillsammans med den äldre kollegan Erslev företrädde den radikala källkritiska historieforskningen i Danmark. Arup läste och kommenterade exempelvis Weibulls manus till *Kritiska undersökningar* innan det publicerades. Den nära vänskapen mellan de båda historikerna framträder klart i deras korrespondens, vilken analyserats av Inga Floto. Vad gäller Weibull kan man också se tydliga kopplingar till äldre historiker, som influerats av positivismens kunskapsteori som exempelvis de franska historikerna Hyppolite Taine och Numa Denis Fustel de Coulanges. Liksom dessa reste Weibull krav på att historisk vetenskap skulle vara objektiv, ett krav som finns klart uttalat i försvarsskriften från 1913.

Sommaren 1916 lämnade Clason Lund för att tillträda tjänsten som riksarkivarie. Därmed blev hans professur ledig. Weibull hade hoppats att han skulle kallas till den, men så blev det inte. Han fick således söka den på sedvanligt sätt tillsammans med tre andra. Hans främste konkurrent var uppsaladocenten Sven Tunberg. Till sakkunniga utsågs Clason, Stille och uppsalahistorikern Ludvig Stavenow. Professorstillsättningen blev en lång och segdragen process med många turer. Stille förordade Weibull, medan de båda andra satte Tunberg på första plats. Ärendet avgjordes genom att Tunberg tog tillbaka sin ansökan efter att ha fått tjänsten som professor i historia vid den nyinrättade Stockholms högskola. I maj 1919 utnämndes Weibull till professor i historia vid Lunds universitet.

I sin bok om Lauritz Weibull framställer Birgitta Odén professorsstriden som en uppgörelse mellan konservativa och radikala historiker. Hon gör gällande att Weibulls föresats att göra upp med rådande nationella myter utgjorde ett latent hot mot den i Sverige dominerande, konservativt präglade historiesyn som företrädde av Hjärne och hans adepter. I senare arbeten tonar hon ner denna motsättning, som ju motsägs av det faktum att den nationellt orienterade Stille satte Weibull främst i professorskonkurrensen, medan den radikale Erslev, som först var påtänkt som sakkunnig, riktat skarp kritik mot hans arbete om kung Valdemars jordebok.

Historikern Simon Larsson, som i sin doktorsavhandling från 2010 undersökt professorstillsättningar i Sverige under 1900-talets första hälft, visar att föreställningen att motståndet mot Weibull skulle ha varit politiskt betingat härrör från dennes båda besvärsskrifter. Han framställer sig här som ett offer för konservativa historikers strävan att värna det bestående och förhindra nya tolkningar att göra sig gällande. I en skift riktad mot Clason ifrågasätter han dennes kompetens att bedöma historiska arbeten om medeltiden. Den kritik som anförs i sakkunnigutlåtandena tar sikte på snävheten i Weibulls produktion, som ju nästan uteslutande gällde äldre medeltid, och hans kategoriska avvisande av alternativa tolkningar samt hans ringa undervisningserfarenhet.

I sin installationsföreläsning efter tillträdet som professor i historia i Lund 1919 angrep Weibull de nyidealistiska och hermeneutiska strömningar som dominerade inom tysk och uppsaliensisk historieskrivning. Han riktade skarp kritik mot den nationellt orienterade och statscentrerade historieforskningen och presenterade ett program för kulturhistoria som också skulle omfatta naturvetenskapens och teknikens historia. Detta perspektiv, som anknyter till de tendenser som gjorde sig gällande på den europeiska kontinenten, realiserades dock aldrig. I stället kom Weibull att fokusera på problem och ”knäckfrågor” i nordisk historieskrivning. Han kom att företräda en faktaorienterad historieskrivning, präglad av minutiös dokumentation, sträng källkritik och en skarp avgränsning gentemot andra vetenskaper och mot alla former av politiskt historiebruk. Historievetenskapen skulle, menade han, styras av inomvetenskapliga kriterier, inte av dagspolitiska hänsyn eller av personliga värderingar.

Detta innebar dock inte att Weibull avstod från att engagera sig politiskt. Så deltog han i medborgartåget i samband med 250-årsminnet av slaget vid Lund 1926, där liberaler, socialister och radikala studentföreningar samlades till en manifestation för fred och försoning. Tåget gick till det monument, som hans far tagit initiativ till, och det var Lauritz Weibull som höll festtalet. Han engagerade sig också i den skånska frågan och hade ett vänskapligt förhållande till den katolske konvertiten och prästen Bernt David Assarsson, en dotterson till lundabiskopen Vilhelm Flensburg. Assarsson skrev en bok betitlad *Det skånska problemet* (1923) som han dedicerade till Lauritz Weibull.

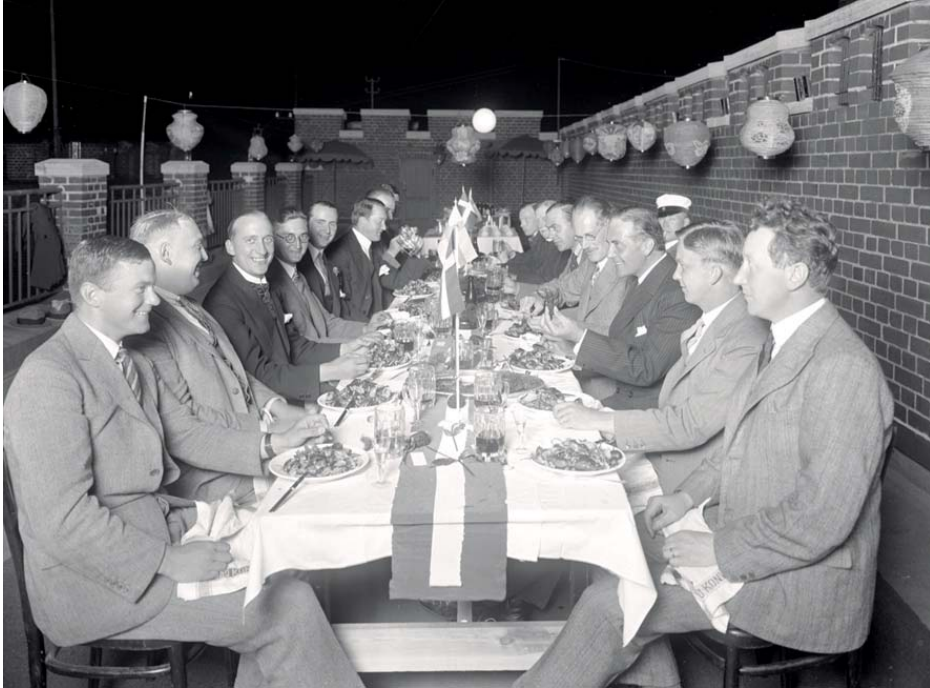
För att nå ut med sin forskning och skapa ett forum för de forskare som delade hans vetenskapsteoretiska ståndpunkter grundade Weibull tillsammans med Arup och brodern Curt, som 1927 blivit professor i historia vid Göteborgs högskola, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. I en programförklaring i det första numret 1928 slår Weibull fast att tidskriftens uppgift var att främja en strängare tillämpning av källkritik och att artiklarna skulle handla om det skandinaviska Nordens historia utifrån kulturella, sociala och politiska förhållanden. *Scandia* skulle vara en skandinavisk tidskrift och samtidigt fungera som en motvikt mot den mer traditionellt inriktade *Historisk Tidskrift* och dess danska motsvarighet.

I sin fortsatta forskargärning kom Weibull att fokusera på att rensa bort vad han uppfattade som myter i nordisk historieskrivning, exempelvis angående Ansgar, Erik den helige, lundaärkebiskoparna Eskil och Absalon, Kalmarunionens tillkomst, Hemming Gadh, Stockholms blodbad, Västerås riksdag 1527, och Karl XII:s död. De flesta av hans arbeten har formen av artiklar, men han publicerade också några monografier som exempelvis *Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274* (1946). Till detta kom ett omfattande källutgivningsarbete av en rad medeltida skånska källsamlingar jämte brev och skrifter av skalden Thomas Thorild, historikern Sven Lagerbring och ärkebiskop Henrik Reuterdaahl.

Weibulls undersökningar präglas av vad vi idag skulle kalla en bevisningspositivistisk ansats, där diskussionen kring några centrala källor utgör ett bärande element och där syftet är att nå sann kunskap om det förflutna. Ett exempel är uppsatsen ”Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo” från 1928. Rent konkret handlar arbetet om maktkampen mellan kyrka och kungamakt i 1100-talets Danmark med fokus på ledande aktörer. Efter en serie källkritiska resonemang och presentation av mängder med fakta resonerar sig Weibull fram till ”sanningen”, presenterad i form av ett antal utsagor. På liknande sätt går han tillväga i monografin om den skånska kyrkan under medeltiden, som också den tar sikte på kampen mellan kyrka och kungamakt och har ett tydligt aktörsperspektiv. Det handlar här om en kamp om makt och inflytande och om ekonomiska resurser, och de i källmaterialet framträdande ideella motiven framställs som kamouflage för materiella intressen. Ett annat utmärkande drag är att Weibull i sina arbeten inte, vilket är gängse i dagens historieforskning, knyter an till forskningsläget på fältet utan endast tar upp de forskare vars resultat han ifrågasätter.

Flera av Weibulls arbeten orsakade mycket debatt. Detta gällde exempelvis artikeln ”Erik den helige” från 1917, där den tidigare huvudkällan till helgonkungens historia, Erikslegenden, helt utmönstrades. Detsamma blev fallet när han i den 1928 publicerade artikeln ”Stockholms blodbad” frantog kung Kristian II ansvaret för massavrättningarna i Stockholm i november 1520 och istället pekade ut den svenske ärkebiskopen Gustav Trolle som den huvudansvarige. Denna typ av kontroversiella teser liksom också hans ofta polemiska stil ledde till konflikter med andra historiker och även med arkeologer runt om i Norden. Särskilt stark var motsättningen till Gottfrid Carlsson, som 1925 efterträtt Stille som innehavare av den andra professuren i historia i Lund. Ett exempel är artikeln ”1397 års unionsbrev och dess rätts giltighet” (1931) där Weibull går till storms mot den tolkning som presenterats av Carlsson i en artikel i *Historisk tidskrift*. På ett tämligen raljant sätt argumenterar han sida upp och sida ner för att den av Carlsson hävdade uppfattningen att unionsbrevet varit ett juridiskt bindande dokument helt saknade ”bevisgrund”.

Carlson, som disputerat i Uppsala 1915 på avhandlingen *Hemming Gadh – en statsman och prelat från Sturetiden*, var starkt präglad av den statsidealistiska tradition som Hjärne företrädde. Under 1920-talet hade Weibull och Carlsson ett gemensamt licentiatseminarium, men i början av 1930-talet delades seminariet som en följd av konflikterna mellan de båda professorerna. Denna konflikt handlade främst om synen på de källkritiska principerna och deras tillämpning men var också politiskt betingad. Från Weibulls utgångspunkt var Carlssons metodologiska ståndpunkter helt enkelt ovetenskapliga, och han tog avstånd från dennes nationellt färgade, tyskorienterade konservatism. Det var emellertid Carlssons seminarium som hade den starkaste dragningskraften. Bland studenterna hade Weibull rykte om sig att

Lauritz Weibull på kräftsiva på AF 1930. Fotograf: Per Bagge (LUB).

vara hård och svår att ha att göra med, medan den konservativa Carlsson betraktades som välvillig. På Weibulls licentiatseminarier diskuterades förutom avhandlingstexter och hans eget forskningsarbete också resultat som presenterats på Carlssons seminarier, vilka utsattes för skarp kritik. En av de mest aktiva på seminariet var Sture Bolin, som kom att efterträda Lauritz Weibull som professor i historia i Lund 1938, och som närmare behandlas av Lars Edgren i en uppsats i denna volym.

Weibull var engagerad i en rad lärda samfund som exempelvis Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet och Vetenskaps societeten i Lund, det danska Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog, samt Vetenskapsakademierna i Norge och Danmark. Han blev också hedersdoktor vid Köpenhamns universitet och teologie hedersdoktor i Lund. Däremot avböjde han att ledamotskap i Svenska Vitterhetskademien. Under åren 1927–1938 var han ordförande i Akademiska föreningen i Lund och även under en period inspektor för Helsingkrona nation. Som seden bjöd vid denna tid ordnade Weibull bjudningar i sitt hem vid Adelgatan i Lund för forskarkolleger, inte minst då från Danmark, och bland gästerna fanns även ”motståndare” som exempelvis Steenstrup.

Weibullskolan som ett segrande paradigm

I läroböcker i historiografi är ”Weibullskolan” ett vedertaget begrepp. Det syftar på de historiker som på olika sätt ska ha inspirerats av Lauritz Weibull och som i mitten av 1900-talet dominerade den svenska historikermiljön. Brodern Curt Weibull besatte lärostolen i Göteborg, och dennes lärjunge Erik Lönnroth blev professor i Uppsala 1942, vilket ses som ett uttryck för att den skola som utgick från Hjärnehamnat på defensiven. I Lund kom Lauritz Weibulls båda adepter Sture Bolin och Jerker Rosén att i efterträda honom respektive Carlsson som professorer i historia. Också Birgitta Odén, som övertog lärostolen i Lund 1965, räknas till Weibullskolans krets liksom Sven A. Nilsson, som tillträdde som professor i Uppsala 1955.

Idén om en ”Weibullskola” som ett särskilt paradigm i svensk historisk forskning lanserades av Odén i artikeln ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”, tryckt i *Scandia* 1975. Enligt Torstendahl hölls denna skolbildning samman av en empiristisk vetenskapssyn med källkritiken och objektivitetskrav i fokus och en gemensam front mot den hermeneutiskt orienterad historism, som Hjärneskolan ansågs representera. Skillnaden mellan de båda skolbildningarna fick ett programmatiskt uttryck i en debatt i *Historisk tidskrift* 1950/51 mellan Lönnroth och uppsalahistorikern Bertil Boëthius om historievetenskapens principer. Här argumenterar Lönnroth för en objektiv historievetenskap, medan Boëthius understryker historikernas bundenhet av sin tid och att det är omöjligt att frigöra sig från subjektiva värderingar. Båda är dock överens om källkritiken som ett självklart fundament för historisk forskning; oenigheten gäller tillämpningen och räckvidden. På det stora hela var de då verksamma svenska historierna tämligen överens, och vad gäller inriktning är det den politiska historien som är den självklara utgångspunkten. Men föreställningen om att det handlade om klart avgränsade skolor var levande in på 1980-talet.

Ser man litet närmare på den grupp historiker som representerade den så kallade Weibullskolan framträder dock betydande skillnader. Efter det att han etablerat sig som professor i Göteborg, kom Curt Weibull att utveckla en egen forskningsprofil, som på många punkter skilde sig från broderns. I sin biografi om drottning Kristina från 1931 frångår han de stränga källkritiska principerna och ger sig i kast med en socialpsykologisk analys av orsakerna till drottningens konversion till den katolska kyrkan. Detta arbete har vissa likheter med den franske Annales-historikern Lucien Febvres studie om Martin Luther. Hans elev Lönnroth kom att inrikta sig på enskilda personen och deras relation till makten, till politiken och till samhället men framför allt på analys av grundläggande samhällsliga strukturer. I hans breda syntetiserande arbeten som exempelvis *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige* (1940) är det inte resonemangen kring källornas bevisvärde som står i fokus utan

strävan att ge en övergripande bild av sambandet mellan ekonomi och politik.

Historikerna i Lund kom länge att i högre utsträckning präglas av den weibullska ”bevisningspositivismen” där granskningen av källornas bevisvärde och inbördes relationer spelar en central roll. Denna metod, vilken fungerade som en slags övergripande analytiskt ramverk, tillämpades i avhandling efter avhandling, och i uppsatser på olika nivåer långt in å 1960-talet. Ett sentida exempel är Carl Axel Gemzells avhandling *Hitler, Rader und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan* (1965), där det görs en beroendekritisk analys av anfallsplaner i den tyska marinstaben med syfte att bevisa att ursprunget till det tyska anfallet mot Norge och Danmark finns i en skrift författad av en tysk amiral redan i mitten av 1920-talet. Opponenten Sven Tägil, som sedermera kom att bli professor i historia i Lund, riktade skarp kritik mot denna typ av bevisföring och ifrågasatte dess relevans. Gemzell och Tägil kom senare att bidra till ett ökat intresse för internationell historia i Lund, något som Klas-Göran Karlsson skriver om i denna volym.

Från slutet av 1960-talet började den källkritiska metodens dominerande ställning allt mer ifrågasättas. Historiker började använda samhällsvetenskapliga teorier som analytiska ramverk samtidigt som temavalen breddades och de gamla gränserna för vad som kunde anses vara historievetenskapligt relevant sprängdes. Intressant nog var det just i detta läge som Birgitta Odén inledde sin forskning om Lauritz Weibull och introducerade idén om ”Weibullskolan” som företrädare för ett segrande paradigm, vars principer blivit till en del av svensk historievetenskaplig normalvetenskap.

Referenser

- Arvidsson, Rolf & Hans Aarsleff, *Kritiska undersökningar i Weibull-mytens historia*, Lund 2000
- Arvidsson, Rolf, ”Källkritisk radikalism och litteraturhistorisk forskning. Lauritz Weibull, Henrik Schück och Joseph Bédier”: *Scandia* 1971:2
- Boëthius, Bertil, ”Principfrågor”, *Historisk tidskrift* 1951
- Floto, Inga, ”Venskab. Korrespondancen mellem Erik Arup og Lauritz Weibull”: (dansk) *Historisk Tidsskrift* 1995:4
- Gemzell, Carl Axel, *Hitler, Rader und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan*, Lund 1965
- Larsson, Simon, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, Hedemora 2010
- Lönnroth, Erik, ”Är Sveriges historia oföränderlig?”, *Historisk tidskrift* 1950
- Odén, Birgitta, ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning.”. *Scandia* 1975:1
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, Lund 1991
- Odén, Birgitta, *Lauritz Weibull och forskarsambället*, Lund 1975
- Perti Haapala, Marja Jalava, Simon Larsson (red.), *Making Nordic Historiography: Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*, Berghahn Books 2017
- Svenstrup, Thyge, ”Lauritz Weibull”: Ragnar Björk och Alf W. Johansson (red), *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009

- Svenstrup, Thyge, *Arup. En biografi om den radikale historiker Erik Arup, hans tid og hans miljø*, København 2016
- Torstedahl, Rolf, ”Minimikrav och optimumnormer i svensk historisk forskning 1920–1960: Rolf Torstedahl & Thorsten Nybom (red.), *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi*, Stockholm 1988
- Torstedahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, Uppsala 1964
- Weibull, Curt, *Saxo: kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI*, Lund 1915
- Weibull, Lauritz (utg.), *Diplomatarium civitatis Malmogiensis. Malmö stads urkundsbok*, Lund 1901–17
- Weibull, Lauritz (utg.), *Diplomatarium dioecesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok*, Lund 1900–1939
- Weibull, Lauritz, ”1397 års unionsbrev och dess rättsgiltighet”, *Scandia* 4 (1931)
- Weibull, Lauritz, ”Annalerne og Kalendariet fra Colbaz”, (dansk) *Historisk tidskrift* 1909
- Weibull, Lauritz, ”Diplomatium danicum”, *Scandia* 7 (1934)
- Weibull, Lauritz, ”En samtida berättelse från Clairvaux om ärkebiskop Eskil av Lund”, *Scandia* 4 (1931)
- Weibull, Lauritz, ”Gustaf II Adolf och kardinal Richelieu”, *Scandia* 6 (1933)
- Weibull, Lauritz, ”Stockholms blodbad”, *Scandia* 1 (1928)
- Weibull, Lauritz, *Bengt Lidner i Lund. Studenten och skalden*, Lund 1895
- Weibull, Lauritz, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629–1631. Ett bidrag till Gustaf II Adolfs och kardinal Richelieus historia*, Lund 1899
- Weibull, Lauritz, *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning*, Lund 1913
- Weibull, Lauritz, *Kristian Erslev och Stockholms blodbad*, Lund 1930
- Weibull, Lauritz, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911
- Weibull, Lauritz, *Liber census Danio. Kung Valdemars jordabok*, Lund 1916
- Weibull, Lauritz, *Lunds domkyrkas nekrologium*, Lund 1923
- Weibull, Lauritz, *Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. Grunddrag i Danmarks historia under det 12 århundradet*, Lund 1928
- Weibull, Lauritz, *Nordisk historia. Forskningar och undersökningar*, 3 band, Stockholm 1948–1949
- Weibull, Lauritz, ”Carl XII:s död”, *Scandia* 2 (1929)
- Weibull, Lauritz, ”Nekrologerna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo”, *Scandia* 1 (1928)
- Weibull, Lauritz, ”S:t Knut i Österled”, *Scandia* 16 (1946)
- Weibull, Lauritz, ”Saxo inför nutida textkritik”, *Scandia* 8 (1935)
- Weibull, Lauritz, ”Vesterås riksdag 1527”, *Scandia* 10 (1937)
- Weibull, Martin, *Från Lund och Lundagård*, Stockholm 1902
- Weibull, Martin, *Gustaf II Adolf*, Stockholm 1882
- Weibull, Martin, *Lunds och Lundagårds minnen*, Lund 1884
- Weibull, Martin, *Lunds universitets historia 1668–1686*, 2 band (band 2 tillsammans med Elof Tegner), Lund 1868–1876
- Weibull, Martin, *Om Skåne vid medlet af 17:de århundradet*, I. Lund, Lund 1862
- Weibull, Martin, *Samlingar till Skånes historia etc.*, 6 vol., Lund 1869–1873
- Weibull, Martin, *Skånska samlingar*, Lund 1891–1897
- Weibull, Martin, *Sveriges förbund med Frankrike 1672*, Lund 1865

Kvinnliga historiestudenter

Eva Helen Ulvros

”Blott ett par rader med adjunkten Weibulls aktrade namn under göra tillfyllest, det vet jag, och bygger derpå mitt hopp om framgång i denna sak. Motseende godhetsfullt svar tecknar med utmärkt högaktning ödmjukeligen Concordia Löfving.” Detta citat är ett utdrag ur ett brev från Concordia Löfving skrivet 28 maj 1876 till Martin Weibull, då adjunkt i historia vid Lunds universitet. Hon hade med stort intresse lyssnat på Martin Weibulls allmänna föreläsningar i historia för allmänheten. Nu hade *Tidskrift för hemmet* utlovat ett anslag till ”något fruntimmer” med intresse för kulturhistoria som ville göra en framställning om kvinnans historia i Sverige under äldre tid. Concordia Löfving berättar i sitt brev att hon skrivit flera historiska uppsatser för sin lärare doktor Schück, och önskar nu få detta nya uppdrag med hjälp av adjunkt Weibulls rekommendation. Hon längtade efter att på ett mera ”uteslutande och självständigt sätt” få ägna sig åt historiska studier. Huruvida Concordia Löfving fick uppdraget vet vi inte, men vi vet att hon inte tillhörde de tidiga kvinnorna som läste vid Lunds universitet. I själva verket fanns det inte en enda kvinnlig student vid Lunds universitet under 1870-talet.

Att Martin Weibull var en populär föreläsare har många vittnat om. Amelie Posse, senare gift Bråzdovå, bodde i Lund runt sekelskiftet 1900 och tillhörde Martin Weibulls beundrarskara. Hon skriver i sina minnen från Lundatiden, *Kunskapens träd i blom*:

Jag följde under åtskilliga år Weibulls föreläsningar i historia – det var som de mest dramatiska och spännande teaterföreställningar. För det första visste man aldrig när eller ens om han skulle infinna sig – tiden tycktes för honom vara ett ytterst tänjbart och relativt begrepp. Men när han väl kommit uppstörtande i katedern, stod han där de första minuterna och vred på sig, under de besynnerligaste grimaser, nervösa åtbörder och harklande läten. Rätt som det var greps han emellertid av det ämne han skulle till att fördjupa sig i och kastade sig inspirerad upp på sin vidvingade Pegasus. Och sen barkade det iväg i högtflygande fantasifyllda krumsprång och snillrikt lärdomsöverflöd – det verkade obeskrivligt elektriserande. Han ryckte oss alla med sig – lät oss i blixtnabba visioner se både historiska personer, enstaka händelser och

stora sammanhang dra förbi. Man fick ideligen ta sig ur villfarelsen att han själv hade varit med och på närmaste håll upplevt det han så glödande skildrade.

Denna artikel handlar om kvinnliga historiestudenter under tidigt 1900-tal vid Lunds universitet. Universitetet var fram till slutet av 1800-talet en renodlat manlig värld, och det är viktigt att lyfta fram de kvinnor som var pionjärer i en så påtagligt patriarkal miljö.

Kvinnor vid universitetet

År 1873 öppnades universiteten i Uppsala och Lund för kvinnliga studenter, utom teologiska fakulteten samt de utbildningar som ledde fram till juris licentiatexamen. Det var 1865 som Carl Johan Svensén, riksdagsman i bondeståndet, som vid den sista ståndsriksdagen lade fram en motion om att ge kvinnor tillträde till de svenska universiteten. Han åberopade tre auktoriteter för detta förslag: Thomas Thorild, Carl Adolph Agardh och Carl Jonas Love Almqvist, tre förespråkare för kvinnors rättigheter. Motionen förorsakade en livlig debatt som resulterade i ett beslut 1870 som innebar att kvinnor tilläts avlägga studentexamen, och tre år senare släpptes alltså kvinnorna in vid de flesta av universitetens utbildningar. Särskilt medicinstudier och läkaryrket ansågs passa kvinnans natur. Den inriktningen låg i linje med de vårdande egenskaper som tillskrevs kvinnan. Johan Lang, professor i medicinsk kemi vid Lunds universitet sa till och med att ”kvinnans förmåga att inom vetandets värld höja sig till jämbredd med mannen är genom historiens vittnesbörd satt utom allt tvivel”, ett ovanligt fördomsfritt yttrande för den tiden. Givetvis fanns det också många som tvivlade på kvinnornas förmåga till intellektuella studier.

Redan på 1870-talet började några kvinnor studera vid Uppsala universitet, men först 1880 skrevs de första studentskorna in vid Lunds universitet. Hildegard Björck och Hedda Andersson var pionjärerna. Hildegard Björck hade redan studerat medicin i Uppsala och avlagt en kandidatexamen och ville i Lund avlägga en licentiatexamen för att bli legitimerad läkare. Emellertid tvingade sjukdom henne att avbryta studierna i Lund efter endast ett par månader. Hedda Andersson har däremot kommit ihåg som ”Lunds första studentska”. Hon kom från Malmö, från en släkt som var känd för sina ”kloka gummor” flera generationer bakåt. Hedda Andersson blev privatpraktiserande läkare efter sin licentiatexamen 1892.

Att Lund fick kvinnliga studenter senare än Uppsala kanske hängde samman med att det först 1880 framfördes ett förslag att Lund borde inrätta ett högre offentligt elementarläroverk för flickor. Det fanns en skola, Rönströmska skolan grundad 1871, som bedrev högre undervisning för flickor i privat regi. Det var Martin Weibull, som då blivit professor i historia, som utfärdade ett upprop i frågan om ett offentligt

läroverk för flickor. En läroverksförening för flickor bildades, och den köpte den redan existerande privata Eggertska skolan vid Mårtenstorget och flyttade verksamheten till korsningen Bytaregatan/Sankt Petri Kyrkogata. Men inte förrän 1912 blev det möjligt för flickor att avlägga studentexamen vid det nya elementarläroverket för flickor, och 1916 fick flickläroverket nya lokaler i korsningen Karl XI-gatan/Laurentiigatan, med namnet Lindebergska skolan, efter föreståndaren Elisabeth Lindeberg. Tidigare fick de flickor som önskade avlägga studentexamen göra det som privatister, och det medförde också en kostnad. Skolor med examensrätt för flickor (dimissionsrätt) redan på 1870- och 1880-talet låg i Stockholm, och därifrån var det inte så långt till Uppsala. Dessa förhållanden kan förklara att det fanns fler kvinnliga studenter i Uppsala de första decennierna efter det att universitetsstudier öppnats för kvinnor. När Tekla Åbergs högre allmänna läroverk för flickor i Malmö gavs dimissionsrätt 1898, utökades också möjligheterna för flickor i södra Sverige att avlägga studentexamen. Det var den första flickskolan utanför Stockholm som gavs den rätten.

I Lund fanns år 1890 endast 10 kvinnor bland 817 studenter, medan Uppsala hade något fler. Mellan år 1900 och 1914 ökade antalet studentskor i Lund från 57 till 239, och det innebar att andelen kvinnor i procent ökade från 2 till 6 procent, eftersom antalet studenter ökade överlag. De kvinnliga studenterna hälsades välkomna på ett artigt men mestadels avmätt sätt, och de förväntades inte delta i studentlivet. Om de var med på fester borde de ha äldre kvinnor med sig som ”förkläden”. Hilma Borelius, en av de kvinnliga pionjärerna i Lund berättar 1893 att ”Lund är så ytterligt konservativt, som de flesta småstäder, och det oundgängliga villkoret för att de ska tåla qvinliga studenter är att de icke tillåta sig någon som helst frihet”. Hilma Borelius har också bittert skildrat hur hon efter sin studentexamen 1891 inte fick sätta den vita mössan på huvudet, utan fick gömma undan den. Det ansågs alltför provocerande att bära ett vid den tiden fortfarande så manligt attribut på en kvinnas huvud. Hon minns även åtskiljandet av könen: ”Avståndet var långt mellan kvinnliga och manliga studenter. I föreläsningssalen satt flickorna längst fram och ’herrarna’ på långt avstånd.” Men Hilma Borelius blev den första kvinnan som disputeerade vid Lunds universitet år 1909 och ämnet var estetik med litteratur och konst-historia. Följande år blev hon Lunds första kvinnliga docent i litteraturhistoria, och hon blev också en av kvinnorörelsens ledande gestalter.

De kvinnliga historiestudenterna

Det är inte helt lätt att klarlägga vilka kvinnor som först började studera historia vid Lunds universitet, eftersom källmaterialet har vissa brister från den första tiden. Sammanlagt 21 kvinnor avlade filosofie kandidatexamen under 1800-talets sista de-

cennier vid Lunds universitet men det är inte helt enkelt att få fram vilka som hade historia i sin examen. Däremot finns det protokoll från och med höstterminen 1904, då man började hålla regelbundna seminarier vid historiska institutionen. Följande undersökning bygger på protokollen från den första seminarieboken, som redovisar historiska institutionens seminarier från hösten 1904 till våren 1913.

Höstterminen 1904 var 18 ordinarie studenter inskrivna, 17 män och en kvinna, Lajla Hoppe. Här nämns också 14 auskulterande studenter varav två kvinnor, Signe Bosson och Asra Smedberg. Förmodligen kan "auskulterande studenter" betyda att de var åhörare men inte aktivt förväntades bidra till seminarieverksamheten. Professor Sam Clason var föreståndare för seminariet. Den 27 oktober 1904 höll fröken Lajla Hoppe föredrag om "Arvföreningens tillkomst", och kandidat Fredrik Lagerroth opponerade. Vårterminen 1905 finns inga kvinnor antecknade i seminarieprotokollen. På hösten däremot hittar vi tre kvinnor, Gertud Strandberg, Anna Ljunghoff och Ala (Anna Amalia) Rasmusson.

Vårterminen 1906 var Gertrud Strandberg och Ala Rasmusson kvar. Den 23 april höll fröken Ala Rasmusson föredrag om biskopsvälen i Sverige före 1350. I seminarieprotokollet kan vi läsa: "Föredraget underkastades kritik af utsedda opponenter fröken Gertrud Strandberg. Seminariets föreståndare professor Clason tillade upplysande anmärkningar." Mycket mer än så här får vi inte veta, protokollsanteckningarna är kortfattade och ger inte många upplysningar om vad opposition, kritik eller diskussionerna handlade om mer konkret.

När vi kommit till höstterminen 1907 följde elva studenter seminariet, varav fem kvinnor, Signe Malmquist, Ingeborg Sylvén, Ester Möllerstedt, Elsa Löwenadler och Agnes Jacobsson.

Den 22 oktober höll fröken Olova Nilsson föredraget "Skjöldebrand och 1809 års revolution" och Ebbe Kock var sekreterare. Terminen därpå kunde studenterna den 13 mars lyssna till filosofie studerande Ester Möllerstedts anförande "Svensk-danska gränsmöten efter freden i Knäred" och på hösten, den 20 oktober till filosofie studerande Ingeborg Sylvén som talade om "Tvisterna om interrimsregeringen 1594". Lite senare den hösten, den 7 november 1908, talade filosofie studerande Agnes Jacobsson om "Förhandlingarna om ständernas sammankallande 1595" och den 26 november föreläste filosofie studerande Signe Malmquist om "Riksdagen i Söderköping från och med samtliga ständers krav på hertig Carls första proposition". Denna höst hade alltså inte mindre än tre kvinnliga historiestudenter hållit föredrag på seminariet. Vid denna tid fick uppsatserna läsas upp.

Vårterminen 1909 fanns inga kvinnor bland studenterna på seminariet, däremot på hösten då filosofie studerande Dagny Flaum höll föredrag om Adlersparres brevväxling med Norge år 1809. Våren 1910 talade filosofie studerande Hedvig Feuk om "De svenska krigsfångarna i Ryssland under det stora nordiska kriget" den 1 mars,

och filosofie studerande Dagny Flaum var opponent på filosofie studerande Axel Johanssons föredrag om styrelseformerna under Karl XII:s regering, vilket ägde rum den 15 mars. Filosofie magister Anna Linder höll föredraget ”Den historiska traditionens uppkomst och utveckling” den 22 april 1911, och vi läser: ”Föredraget underkastades kritik af professor Stille.” Professor Sam Clason var den terminen tjänstledig och professor Arthur Stille var föreståndare för seminariet. Här presenterades alltså en kvinna som redan hade avlagt en akademisk examen och var filosofie magister. Den hösten lyste åter kvinnorna med sin frånvaro, medan däremot protokollet våren 1911 presenterar 16 ordinarie studenter, varav två kvinnor.

Höstterminen 1912 räknar seminarieprotokollet upp fyra kvinnor som deltagare, Nora Svensson, Anna Rehnberg, Karin Redin och Olga Creutz. Här framgår också att en av dem deltog i diskussionerna, nämligen fröken Nora Svensson som ”framställde diverse anmärkningar mot filosofie studerande Allan Welins föredrag ”Oroligheterna i Västergötland och Småland 1529”. Vårterminen 1913 höll fröken Nora Svensson föredraget ”Per Brahes krönika om Gustav Vasa”, och opponent var filosofie studerande Ivar Gustafsson. Vi läser också: ”Seminariets ledare, docent Sörenson kritiserade föredraget.” Som vi ser handlade föredragen om klassiska ämnen i äldre politisk svensk historia. Historieämnet hade i Sverige den inriktningen överlag i början av 1900-talet, vilket syns i seminarieprotokollen. Vissa terminer fanns inga kvinnor alls som följde seminarierna, medan de andra terminer kunde utgöra nästa hälften av studenterna, som höstterminen 1907 då fem av elva studenter var kvinnor. Det vanligaste var dock att de var två eller tre kvinnor bland de aktiva studenterna, som totalt kunde vara mellan ungefär sju och tretton. Det var alltså små grupper. Det framgår att kvinnorna var lika aktiva som männen när det gällde att hålla föredrag och att opponera. Det är faktiskt ungefär samma könsfördelning som vi har idag vid historiska institutionen, med en ganska jämn balans mellan kvinnor och män vissa terminer, och total mansdominans andra.

Hur upplevde då de kvinnliga historiestudenterna sina studier? Det är svårt att veta. Både Sam Clason och Arthur Stille var kända för sin konservativa inställning rent allmänt. Sam Clason utnämndes till riksantikvarie 1916 och verkade som riksdagsman för högern, och Arthur Stille blev känd som Karl XII forskare, och tillhörde dem som hade en positiv inställning till krigarkonungen. Hur professorernas relation var till de kvinnliga studenterna framgår inte av seminarieprotokollen, men Sam Clason agerade i riksdagen mot kvinnors rätt till högre ämbeten. Han menade att kvinnornas uthållighet var sämre än männens och framhöll att det vore skadligt för samhället om kvinnorna släpptes in på högre poster. Om de dessutom gifte sig kunde de omöjligt sköta sitt ämbete, ansåg han. Det är möjligt att professor Clasons åsikter påverkade hans bedömning av de kvinnliga historiestudenterna, även om det inte framgår av detta källmaterial.

Hildur Sandberg, inskriven som student 1899, grundade Kvinnliga studentföreningen och en förening för kvinnlig rösträtt. Hon var också medlem i den radikala föreningen D.Y.G (den yngre gubben), Malmö kvinnliga diskussionsförening och i Malmö socialdemokratiska ungdomsklubb. Förutom föreningsengagemanget studerade hon flitigt och levde också i ett "samvetsäktenskap" med en studiekamrat, vilket väckte uppeende i det konservativa Lund. (AF:s arkiv; Wikimedia Commons)

Filosofie studerande Agnes Jacobsson, som nämns som en av föredragshållarna hösten 1908, har berättat en del om sin tid som student i Lund i en artikel i *Idun* 1924, "Studentskan på excellensposten". Hon hade gift sig med utrikesminister Östen Undén, och framträder i artikeln under namnet Agnes Undén. Hon hade växt upp i Kristianstad där hon gick i skola och i Åhus, där hon tillbringade somrarna i moderns hem. Agnes Undéns mor kom från en gammal bondesläkt från Önnestad. Från skoltiden framhöll Agnes Undén särskilt sin historielärlarinna, fröken Flygare, som hon tyckte undervisade så utmärkt. Agnes Undén berättar att det endast var hon själv samt en kvinnlig kamrat som gick upp som privatister i studentexamen vid Kristianstads läroverk. "Vi voro de första studentskorna där i staden, och lärarna, som voro lite ovana vid situationen, hade nog ett visst huvudbry att klara av den, men det gick ju, och sedan kom jag till Lund."

I Lund följde en härlig tid, där hon delade bostad med sin bror. Hon träffade sin blivande man under studietiden, och både Östen Undén och Agnes bror, Malte Jacobsson, var med i studentföreningen D.U.G. (De unga gubbarna). Agnes ägnade sig mycket åt att gå på konserter under sin tid i Lund, och minns: "Man blir bort-

skämd i Lund med en okonventionell naturlighet, en vana att göra vad som faller en in, som man så gärna vill behålla, men det får man förstås inte.” I artikeln framgår att studierna resulterade i filosofie magistergraden, men Agnes Undéns studier i historia vid universitetet berörs inte. I en annan text om Agnes Undén framkommer det att hennes far var vaktmästare, således var hennes bakgrund enkel. Agnes mor hade i sin ungdom varit engagerad i Önnestads folkhögskola och båda föräldrarna var engagerade i EFS (Evangeliska Fosterlandsstiftelsen). För modern var det mycket viktigt att alla barnen fick studera, både Agnes och hennes bror och syster. De högre studierna i Lund, som krävde inkvartering och kosthåll bekostades av en farbror, Ola Jacobsson, som var lokal brännvinskung.

Livet efter historiestudierna

Hur gick det då för kvinnorna som läste historia i början av 1900-talet och som följde seminarierna någon eller flera terminer från höstterminen 1904 till vårterminen 1913? I tablå 1 följer en förteckning över dem, i bokstavsordning.

Här finns 21 kvinnor som deltagit som ordinarie medlemmar i historiska institutionens seminarier i Lund under nio år, från hösten 1904 till våren 1913. De namn som saknar vidare uppgifter är personer som inte avlagt någon akademisk examen senast 1914. Av de 21 kvinnorna har 16 avlagt en akademisk examen, vilket får anses vara ett gott resultat. Det är ungefär tre fjärdedelar av alla kvinnorna. Det resultatet för de kvinnliga historiestudenterna i Lund 1904–1914 stämmer överens med andelen kvinnliga studenter generellt som avlade akademisk examen vid både Lunds och Uppsala universitet under perioden 1880–1915. Dessutom kan en del av kvinnorna ha avlagt examen senare.

Förmodligen var det mycket studiemotiverade kvinnor som sökte sig till högre akademisk utbildning vid denna tid, inställda på att avlägga en examen. Av dessa 16 har dessutom sju stycken även avlagt en filosofie magisterexamen: Dagny Flaum, Agnes Jacobsson, Anna Linder, Karin Melander, Signe Malmqvist, Olova Nilsson och Ingeborg Sylvén. Från och med 1908 hade kvinnor rätt att avlägga en filosofie magisterexamen, vilket krävdes för att kunna bli adjunkt på realskole- eller läroverksnivå.

Nästan alla dessa 16 kvinnor har fortsatt sin verksamhet som lärarinnor i olika skolformer i hela landet. Några av dem har först avlagt examen vid Högre Lärarinneseminariet i Stockholm, som Hedvig Feuk och Anna Linder, och senare avlagt en akademisk examen. Hedvig Feuk en filosofie kandidatexamen och Anna Linder en filosofie magisterexamen. Anna Linder hade undervisat i flickskola i nio år i Linköping och avlade senare sin examen vid Lunds universitet vid 43 års ålder. Hedvig Feuk hade undervisat i flickskolor i Karlshamn och Lund i många år och blev filosofie kandidat vid fyrtio års ålder. Det var alltså inte alla som påbörjade den akade-

miska karriären direkt efter studentexamen.

En del av de kvinnliga historiestudenterna arbetade som privatlärarinnor innan de avlade sina akademiska examina. Exempelvis undervisade Signe Bosson fem år privat samtidigt med universitetsstudierna 1904–1908, och Hedvig Feuk och Olova Nilsson tjänstgjorde också på den privata undervisningsmarknaden. Under 1800-talet och förra delen av 1900-talet förekom privat undervisning parallellt med statlig och kommunal, och det var vanligare när det gällde undervisning av flickor.

Fem av kvinnorna har gift sig, men det är möjligt att fler gifte sig senare än vad dessa uppgifter anger. Det är troligt att de flesta lärarinnorna förblev ogifta, åtminstone de som innehade tjänster vid läroverk eller flickskolor med kursinnehåll syftande till studentexamen. Giftna kvinnor tilläts inte inneha ordinarie högre lärartjänst förrän 1918. Det fanns en stark ideologi kring giftna kvinnors kall: de borde ägna sig åt sin familj som goda makor och mödrar, och inte konkurrera med männen ute i yrkeslivet. Många hade svårt att föreställa sig att en gift kvinna kunde vara *både* en god maka och moder och samtidigt tjänstgöra som exempelvis lärarinna. Louise Petrén, som skrivits in vid Lunds universitet 1899 och som den första kvinnan i Sverige disputerat i matematik 1911, gifte sig med professor Ernest Overton. På grund av sitt äktenskap kunde hon därför inte få ordinarie lärartjänst, trots sin doktorsexamen, utan fick nöja sig med en timtjänst i matematik vid Lunds elementarläroverk för flickor. Här blev det alltså en förändring i och med lagändringen 1918, men det dröjde innan det blev vanligt att giftna kvinnor med högre utbildning var yrkesverksamma. Det är troligt att de flesta av de kvinnliga historiestudenterna som gifte sig lämnade sin lärartjänst i och med äktenskapet. Så gjorde Agnes Jacobsson, som dock får sägas hamnade i en speciell situation som hustru till utrikesministern. Det hade nog varit socialt omöjligt för henne att fortsätta undervisa inom skolväsendet.

Trots att kvinnorna släppts in på universitetet 1873, dröjde det till 1918 innan de kunde få ordinarie högre lärartjänst som adjunkt, lektor eller rektorsbefattning vid ett seminarium. Först 1923 avskaffades behörighetslagen, vars paragraf 28 föreskrev att endast ”swenske män” kunde inneha högre statlig tjänst. Detta förhållande ledde till att de universitetsutbildade kvinnorna i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet hamnade inom den privata undervisningssektorn, eller på lägre poster i statliga och kommunala skolor. Många av de välutbildade kvinnorna grundade privata flickskolor, och flera av dessa kom att ha en högt kvalificerad lärarkår med fler akademiskt utbildade kvinnor än många pojkskolor hade. De kvinnliga läkarna öppnade privata kliniker och sjukhem. Här fanns också en viss eftersläpning, för det gick trögt i början för kvinnorna att få de högre statliga tjänsterna när dessa väl öppnades för dem. Inte förrän 1958 undanröjdes det sista hindret för högre statliga tjänster för kvinnor då de tilläts bli präster.

Lunds kvinnliga studentförening och andra föreningar

Eftersom de kvinnliga studenterna ofta stötte på motstånd, slöt de sig samman i föreningar. År 1900 bildades Lunds kvinnliga studentförening på initiativ av Hilma Borelius och med henne som ordförande. Ändamålet var att skapa en mötesplats för de kvinnliga studenterna, eftersom de var utestängda från det manliga nations- och kårlivet. Akademiskt bildade kvinnors förening tillkom i Stockholm 1904, mycket på grund av besvikelsen över bestämmelsen i paragraf 28 där de högre statliga tjänsterna reserverades för männen. Lunds kvinnliga studentförening kom att bli en viktig rekryteringsbas för Akademiskt bildade kvinnors förening. Vi ser att flera av kvinnorna som läste historia i början av 1900-talet i Lund var ordförande, vice ordförande eller sekreterare i Lunds kvinnliga studentförening. Agnes Jacobsson var ordförande i föreningen liksom Gertrud Strandberg; Ester Möllerstedt var vice ordförande och Olova Nilsson sekreterare.

Lunds kvinnliga studentförening var en mycket seriös förening med möten varje månad och föredrag om aktuella ämnen. År 1902 framfördes ett förslag att bilda en förening för kvinnans politiska rösträtt, vilket förverkligades året därpå. Över hela landet bildades rösträttsföreningar med LKPR, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, som övergripande organ. Lunds kvinnliga studentförening hade en del gemensamma medlemmar med rösträttsföreningen, men det fanns även i studentföreningen ett motstånd mot kampen för kvinnans rösträtt, vilket kan verka förvånande. Hilma Borelius ville gärna ha studentföreningen som plattform för agerande för rösträtten, men det förslaget väckte opposition. Uppenbarligen önskade en del kvinnliga studenter hålla studentföreningen borta från politisk kamp av det slaget, och koncentrera sig på frågor som rörde studentliv och studier. Det dröjde till 1909 innan allmän rösträtt för män infördes, så tanken att även kvinnor skulle ha rösträtt var ännu inte förankrad hos alla kvinnor. Uppfattningen att kvinnor och män var olika och därför hade olika uppgifter i livet var grundmurad hos de flesta. Männen hörde på ett självklart sätt hemma i offentligheten, ansågs det, medan kvinnornas naturliga plats var hemmet, menade majoriteten. Rösträttskvinnorna hade även rykte om sig att vara fula och manshatande, radikala och samhällsomstörtande, och en del studentskor ville inte kopplas samman med dem.

Flera av de kvinnor som läste historia i Lund i början av 1900-talet var aktiva både i Akademiskt bildade kvinnors förening och i rösträttsföreningar. Exempelvis finns filosofie kandidat Lajla Hoppe med bland undertecknarna av ett upprop 1906 från föreningen riktat till konungen, med anledning av att filosofie doktor Gulli Rossander-Petrini inte fått en extra ordinarie lärartjänst vid Växjö läroverk, trots att hon var högt meriterad med en doktorsexamen i fysik. Anledningen var att hon var gift.

I stället gick tjänsten till en manlig student som ännu inte var färdig med sina studier. Uppropet protesterar mot förfarandet och framhåller att även gifta lärarinnor borde kunna få extra ordinarie tjänster vid läroverk, och samma lön som männen. Bland den stora mängd kvinnor med akademiska examina som undertecknat uppropet finns även filosofie doktor Louise Petrén och filosofie doktor Selma Colliander från Lund liksom Karolina Widerström, Ada Nilsson och flera andra kända kvinnor från rösträttsrörelsen.

I Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtts tidning *Rösträtt för kvinnor* kan man 1915 läsa att seminarieadjunkten fröken Ester Möllerstedt från Landskrona hållit föredraget ”En folkvisa – Ingalill” på den lokala rösträttsföreningens möte i Ystad den 20 november, och evenemanget beskrivs som ”en stämmingsrik högtidsstund”. Föreningen fick flera nya medlemmar den dagen. Ester Möllerstedt hade också skrivit flera artiklar om folkhögskolan, och undervisade vid folkskoleseminariet i Landskrona. I *Rösträtt för kvinnor* årgång 1916 återfinns filosofie kandidat Gertrud Strandberg som föredragshållare vid föreningens möte i Nybro på Birgittadagen i oktober. Som nämnts var Gertrud Strandberg en period ordförande och Ester Möllerstedt vice ordförande i Lunds kvinnliga studentförening, och de hade också läst historia. Historiestudenten Signe Bosson var en tid ordförande i Nässjö lokalförening för kvinnans politiska rösträtt.

För att underlätta för kvinnliga studenter grundades 1906 ett kvinnligt studentkooperativ vid Östra Mårtensgatan i Lund. Initiativtagare var Lunds kvinnliga studentförening. I kooperativet bodde bara kvinnor, vilket säkert kunde kännas tryggare för dem. Ett problem för de kvinnliga studenterna var ofta hur de skulle bo. Om det var möjligt bodde de kvar i föräldrahemmet, som Hilma Borelius, uppväxt i Lund, kunde göra. En annan möjlighet var att hyra rum, vilket Agnes Jacobsson gjorde då hon och hennes bror delade på en ”dublett”, där de hade varsitt rum och badrum. Detta var förstås en kostnad, som i syskonen Jacobssons fall löstes genom att de hade en rik farbror som bidrog ekonomiskt. Men, kostnaden det innebar att ha ett barn boende i Lund med rumshyra och måltider i matlag, som var det vanliga, hindrade säkert en del flickor från att studera. Om familjen inte hade råd att låta flera barn läsa vid universitetet så gynnades förmodligen sönerna, som hade en mer självklar framtid i det offentligas tjänst. Likaså var säkert en del föräldrar oroliga för att släppa iväg döttrarna till ett liv som student, borta från deras vakande ögon och beskydd. Det kvinnliga studentkooperativet var därför en välkommen lösning.

Kvinnornas andel ökar

Från höstterminen 1900 till vårterminen 1914 var som nämnts sammanlagt 239 kvinnor inskrivna vid Lunds universitet, vilket var en markant ökning jämfört med de

En del av de tidiga studentskorna underströk med sin klädsel att de var akademiker, med manliga attribut som studentmössa och fluga. Här Elsa Collin, som var en av pionjärerna med att som kvinna bära studentmössa. Hon sades vara fri och okonventionell, uppträdde i spex och var lierad med den radikala gruppen DYG. (AF:s arkiv; Wikimedia Commons)

avslutande decennierna av 1800-talet. De förbättrade möjligheterna för flickor att avlägga studentexamen när de kommunala mellanskolorna inrättades 1909 och det växande behovet av både lärarinnor och tjänstemän i samband med urbaniserings- och industrialiseringsprocessen kan förklara ökningen. Dessutom hade en grundlagsändring 1909 medgivit att ”infödda svenska kvinnor” kunde utnämnas och befordras till ett större antal lärar- och läkarbefattningar än tidigare. Antalet arbetsmöjligheter för akademiskt bildade kvinnor ökade därmed. Därtill fanns det fler kvinnor än män i befolkningen och sedan 1800-talets mitt var det en betydande andel kvinnor som aldrig gifte sig. Då kunde det kännas som en klok investering för föräldrarna att även satsa på döttrarnas utbildning, om de hade råd. Det gav döttrarna större möjlighet att försörja sig själva. En bit in på 1900-talet började således studentskan att upplevas som mer accepterad. När Elsa Collin från Helsingborg läste i Lund 1907, beskrevs hon som fri och okonventionell och med ”den vita mössan högt på hårburret”. Att bära studentmössa hade i början av 1900-talet blivit acceptabelt även för kvinnor, i motsats till tidigare.

Många av de kvinnliga studenterna kom från akademikerhem, där det förstas fanns en tradition av högre studier. Men många hade fäder som var affärsmän, eller kom från hantverkarfamiljer med egen rörelse. Här kan man tänka sig att det framväxande industrisamhället spelade en roll med dess expanderande alternativ. Om föräldrarna såg att dottern hade studiebegåvning så kunde en utbildning vid universitetet vara motiverad. Agnes Jacobssons far var vaktmästare, så hon kom från ett hem utan akademiska traditioner, men där modern starkt drev på barnen att läsa vidare. 1900-talet gav fler förutsättningar att studera och göra klassresor. De flesta studenterna vid Lunds universitet kom från Skåne, Blekinge, södra Halland och södra Småland. Lunds universitet hade en mer regional rekrytering än Uppsala, som mer uppfattades som ett riksuniversitet.

Slutord

Även om andelen kvinnor som avlade kandidat- och magisterexamina ökade, så var det inte vanligt att kvinnor avlade doktorsexamen. Hilma Borelius och Louise Petréén har nämnts, men det dröjde innan någon kvinna blev filosofie doktor i historia vid Lunds universitet. Den första var Toni Schmid, som 1931 disputerade i historia med avhandlingen *Den helige Sigfrid*. Det är en stor skillnad mot Uppsala, där Ellen Fries redan 1883 disputerade i historia på en avhandling om de diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Nederländerna under Karl X Gustavs tid. I samband med den disputationen hade professorn i statsvetenskap, Oskar Alin, yttrat att han hoppades att Ellen Fries inte bara var den första, utan även den sista kvinnan i Sverige som disputerade. I Lund dröjde det sedan till 1941 innan nästa kvinna blev filosofie doktor i historia. Det var Karin Hagnell som lade fram en avhandling om Sturekrönikan 1452–1496. Den tredje kvinnan i Lund, Greta Wieselgren, disputerade 1949 på avhandlingen *Sten Sture den yngre och Gustav Trolle*. Det hon däremot sedan skrev, var kvinnohistoria. År 1969 utkom *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, och Wieselgren har även skrivit om Fredrika Bremer och om en sömmerskeförening i Stockholm.

Sammanfattningsvis kan sägas att merparten av de kvinnor som läste historia i början av 1900-talet i Lund blev yrkesverksamma som lärarinnor över hela landet, och flera av dem var också engagerade i frågor om kvinnors politiska rättigheter.

Tablå. Kvinnliga studenter i historia 1904–1913

Signe Bosson född 1886	Gift m lektor Tyco Folke Alin, Lund. Student 1904. Privatlärarinna 1904–08. Fil.kand. Lund 1908. Lärarinna i Nässjö samskola 1908–11, i Matarengi folkhögskola 1911–12. Läroverksadjunkt vid Anna och Eva Bunths skola för flickor, Malmö. Ordförande i Nässjö Förening för kvinnans politiska rösträtt. 1910–11.
Olga Creutz	Inga uppgifter i detta material
Hedvig Feuk född 1871	Student 1890. Utexaminerad (efter två årskurser) från Högre lärarinneseminariet 1894. Privat lärarinna 1891–92, lärarinna vid Karlshamns flickskola 1894–96. Lärarinna vid Lunds Högre Elementarskola för flickor från 1896. Fil.kand. Lund 1911.
Dagny Flaum född 1889	Student 1908. Fil.mag. Lund 1911. Lärarinna vid samskola i Strömsund, och i Karlskoga kommunala mellanskola 1911–12. Lärarinna vid Östersunds flickskola från 1912.
Lajla Hoppe född 1884	Gift med bankkamrer Paul Gunnarsson, Stockholm. Student 1902. Fil.kand. Lund 1905. Lärarinna vid Schwartz skola 1905–08, Detthowska skolan 1908–13, Stockholm.
Agnes Jacobsson född 1887	Gift med docent Östen Undén, Lund (utrikesminister 1924). Student 1907. Fil.mag. 1911. Lärarinna vid Vimmerby samskola 1911. Ordförande i Lunds kvinnliga studentförening. Översättare.
Anna Linder född 1867	Student (i två ämnen) 1888. Högre lärarinneseminariet, examen 1892. Fil.mag. 1910. Lärarinna vid Linköpings elementarskola för flickor och Lyceum 1887–1896. Seminarieadjunkt vid folkskoleseminariet i Skara, Stockholm, Landskrona och Kalmar från 1912. Publicerade uppsatser i huvudsakligen pedagogiska ämnen i tidskrifter och tidningar.
Anna Ljunghoff	Inga uppgifter i detta material
Elsa Löwenadler född 1887	Gift med fil.kand. Knut Gerhard Ewerlöf, Uppsala, statsråd. Student 1907. Fil.kand. Uppsala 1912. Riksdagspolitiker för högern i andra kammaren från 1946.
Signe Malmqvist född 1885	Student 1906. Fil.kand. Lund 1909. Fil.mag. 1911. Lärarinna i Stockholm.
Karin Melander född 1882	Student 1906. Fil.mag. Lund 1909. Provår vid Högre Allmänna Läroverket å Södermalm, Stockholm 1910. Seminarieadjunkt i Kalmar 1911–12. Lärarinna vid statliga samskolan i Haparanda från 1912.

KVINNLIGA HISTORIESTUDENTER

Ester Möllerstedt född 1883	Student 1905. Fil.kand. Lund 1908. Provår vid Högre Allmänna Läroverket å Södermalm, Stockholm 1911. Lärarinna vid Stockholms folkskolor våren 1912. Seminarieadjunkt vid Landskrona folkskoleseminarium från 1912. Vice ordförande i Lunds kvinnliga studentförening.
Olova Nilsson född 1886	Student 1905. Fil.mag. Lund 1910. Privatlärarinna före examen. Lärarinna vid högre folkskolan i Arlov 1910–12, i Malmköping från 1912. Sekreterare i Lunds kvinnliga studentförening.
Ala (Anna Amalia) Ras- musson född 1881	Student 1900. Fil.kand. Lund 1909. Provår Lund 1910–11. Lärarinna i Eslöv och Arboga 1901–03. Biträdande föreståndare vid Hässleholms kvinnliga mellanskola från 1911.
Karin Redin	Inga uppgifter i detta material
Anna Rehnberg	Inga uppgifter i detta material
Asra Smedberg född 1882	Gift med lektor Edvard Björnsson, Borås. Student 1901. Fil.kand. Lund 1906. Provtjänstgöring vid Rönströmska Elementarskolan för flickor i Lund 1901–02. Lärarinna vid Karlshamns Elementarskola för flickor 1906–07, vid Kristianstads Elementarskola för flickor 1907–10.
Gertrud Strandberg född 1885	Student 1905. Fil.kand. Lund 1909. Lärarinna i Tranås högre folkskola 1909–11. Biträdande föreståndare vid Nybro kommunala mellanskola från 1911. Ordförande i Lunds kvinnliga studentförening.
Elvira Svensson född okänt år	Student 1910. Fil.kand. Lund.
Nora Svensson	Inga uppgifter i detta material
Ingeborg Sylvén född 1886	Student 1904. Fil.kand. Lund 1908. Fil.mag. 1909. Provår i Göteborg 1911. Lärarinna i kommunala mellanskolan i Katrineholm.

Källor: De biografiska uppgifterna är hämtade från Matrikel över Svenska Kvinnor som avlagt examen vid Universitet eller Högskola i Sverige 1875–1914, ibland kompletterade med uppgifter från Projekt Runeberg.

Anm: Uppgifterna täcker inte hela deras livstid utan sträcker sig i allmänhet bara till mitten av 1910-talet.

Referenser

Otryckta

Arkivcentrum Syd

Lunds universitets arkiv, Historiska institutionen

Seminarieprotokoll 1904–1913 (A3:1, det står 1905–1927 på volymen)

Fernstedt, Viktoria, *Lunds första kvinnliga studenter 1880–1915*, Kandidatuppsats framlagd vid Historiska institutionen 7 juni 1996

Lunds universitetsbibliotek

Samling Weibull, Martin

Brev från Concordia Löfving till Martin Weibull., Volym 11

Nätpublikation

Kåregård, Agnes, *Agnes Jacobsson Undén 1887–1935. Universitetsutbildad vaktmästardotter från Kristianstad*, (<https://www.yumpu.com/user/gamlachristianstad.nu>, besökt 2018-05-16)

Tryckta

Borelius, Hilma, ”Kvinnligt studentliv i Lund”, *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*, ny samling, Lund 1921

Hallind, Kristina, ”Lärda kvinnor i Lund”, *Förbjuden frukt på kunskapens träd. Kvinnliga akademiker under 100 år*, (B. M. Fridh-Haneson & I. Haglund, red.), Stockholm 2004

Hammar, Inger, ”Lund är så ytterligt konservativt...”, *Kvinnor vid Lunds universitet*, (C. Carlsson Wetterberg & G. Blomqvist red.), Lund 2000

Holgersson, Ulrika, ”Att leva som kvinna i Lund: från 1862 och framåt”, *Lunds historia. Staden och omlandet*, 3. *Modern tid. Där tankar möts (1862–2010)*, Lund 2012

Löfdahl, Else-Britt, ”Och den ljusnande framtid är vår”, *Kvinnor vid Lunds universitet*, (C. Carlsson Wetterberg & G. Blomqvist red.), Lund 2000

Matrikel över Svenska Kvinnor som avlagt examen vid Universitet eller Högskola i Sverige 1875–1914, Stockholm 1914

Ohlander, Ann-Sofie, *Staten var en man...? Om kvinnor och män i statens tjänst i historien*, Stockholm 2000

Oredsson, Sverker, *Lunds historia. Staden och omlandet*, 3. *Modern tid. Där tankar möts (1862–2010)*, Lund 2012

Posse, Amelie-Bräzdovà, *Kunskapens träd i blom*, Stockholm 1946

Sjöberg, Maria, ”Kvinnor emellan. Ellen Fries och Ebba Brahe”, *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Stockholm 2005

”Studentskan på excellensposten.”, *Idun* 2 november 1924

Tersmeden, Fredrik, ”Elsa Collin – den första kvinnan på spexscenen (och mycket mer)”, *Lundensaren – nyhetsbrev för alumner*, nr 6 juni 2014

Tersmeden, Fredrik, ”Kvinnornas tillträde till universitetet”, *Lunds universitet under 350 år. Historia och historier*, (B. Magnusson Staaf, F. Tersmeden, P. Francke, (red.), Lund 2017

Wieselgren, Greta, *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund 1969

Sture Bolin. Historia och politik i en ödesmättad tid

Lars Edgren

Min gamle historielärare på universitetet, Lars-Arne Norborg, brukade säga att det inte krävdes någon högre grad av snillrikhet för att bli historiker, det räckte långt med hårt arbete. Sen tillade han: ”personligen har jag bara träffat en historiker som var ett geni, och det var Sture Bolin.” Han var inte ensam om denna uppfattning. Den norske historieprofessorn Johan Schreiner tackade 1958 i ett brev Bolin för dennes stora bok om antikt myntväsen, men erkände samtidigt att han haft svårt att förstå den; den bekräftade det Schreiner redan visste, Bolin ”er et geni och jeg en idiot.” Erik Lönnroth, en av Sveriges mest inflytelserika historiker under 1900-talet, skrev i ett brev till Bolin 1958: ”Skulle Du någonsin tvivla på att vi alla anser Dig vara det *stora* namnet i vår historikergeneration, så vill jag att Du skall ha svart på vitt på detta åtminstone från mig.”

Bolin nådde ryktbarhet inte bara i Sverige, han fick också ett internationellt genomslag. Söker man i forskningsdatabaser efter citeringar av hans arbeten så finner man att de är många även under de allra senaste åren. Bolin var en forskare som i mycket högre grad än de flesta av hans samtida svenska historiker var orienterad mot internationella ämnen och delaktig i internationella vetenskapliga diskussioner.

Men Bolin var inte bara en aktiv och framgångsrik historiker. Han var också politiskt verksam inom den nationella rörelsen i Sverige. Detta har väckt strid bland historiker sedan Sverker Oredsson 1996 i en bok om Lunds universitet under andra världskriget lade stor vikt vid lundakonservatismen för att förklara den utbredda tyskvänligheten och nazistsympatierna i Lund under kriget. Denna tes underströks i bokens allra sista ord där två ledande personer namngavs; Sture Bolin var den ene av dessa.

I denna uppsats är det min ambition att placera Bolin i ett tidssammanhang, både som historiker och politiker. Hur förhöll han sig till sin lärare Lauritz Weibulls sätt att skriva historia? Hur tog han politisk ställning i de brytningar mellan ideologier som kännetecknade mellankrigstiden?

Bolin som historiker

Sture Bolin föddes 1900 i Väsby socken (utanför Höganäs). Redan under gymnasie-åren i Helsingborg gick han med i Sveriges nationella ungdomsförbud (SNU), en konservativ rörelse. Han följde noggrant förloppet i det pågående världskriget; hans sympatier låg på Tysklands sida. Till Lund kom Bolin 1918 och där anslöt han sig till det samma år grundade Lunds nationella ungdomsförbund, senare ombildat till Nationella studentklubben. Här blev han snabbt en av de ledande personerna.

Samtidigt bedrev han sina akademiska studier. I historia sökte han sig till Lauritz Weibull, som Yvonne Maria Werner skrivit om i en tidigare uppsats i denna bok. Weibull hade gjort sig känd för utmönstringar av stora delar av den äldre medeltids-historien och han var kontroversiell i dåtidens svenska historikersamhälle. Han blev skolbildare, man har talat om weibullarna som en grupp med ett särskilt program. Själva uppfattade de som räknats till gruppen den strängt tillämpade källkritiska metoden som avgörande för sammanhållningen. Forskningen har framhållit att källkritiken inte var ny. Det nya var att kraven på säkert fastställt kunskap ställdes högt. Forskaren skulle inte tveka att utmönstra osäkra källor, även om många goda historier på det sättet försvann ur historieböckerna. Förhoppningen var att kunna skriva en objektiv historia.

Som Werner påpekar i sin uppsats presenterade Lauritz Weibull vid sin installation som professor ett program för en historia som tog upp breda samhällsproblem till behandling. I realiteten ägnade han sig främst åt traditionella politiska skeenden i svensk och dansk historia. Men denna bredare uppfattning av ämnet satte spår hos Bolin. Det ämne som han tog för sin doktorsavhandling, fynden av romerska mynt i de germanska områdena, var något helt annat än de ämnen som Weibull hanterat. Det var allmäneuropeiskt och inriktat mot kontakter mellan kulturområden. Källorna var i första hand de materiella lämningarna – mynten – inte de skriftliga källor som Weibull arbetat med. Men Bolin uppger själv i bokens förord att uppslaget till undersökningen var Weibulls. Kanske var det en möjlighet för den senare att stödja ett bredare program än det han själv i sin praktik realiserade. På andra sätt anknyter boken väl till lärofaderns program. Mynt är ett källmaterial som passar väl i en strikt tillämpad källkritik. De är kvarlevor av det förflutna och ger ett vittnesbörd om kontakter oberoende av uppgiftlämnarens tendens, bristande uppfattningsförmåga eller dåliga minne. På det sättet var det ett källkritiskt idealt material. Samtidigt krävde det en omsorgsfull kvantitativ bearbetning. Noggranna mätningar av myntens vikt och metallsammansättning var nödvändiga. Bolins intresse för och användning av kvantitativa metoder var närmast en pionjärinsats bland svenska historiker och hans förmåga att räkna har måhända bidragit till att han betraktats som ett geni. Bolin disputerade 1927 och blev sedan docent i historia och fortsatte undervisa i Lund.

I samband med sin disputation 1927 förärdades Bolin en karikatyr i Lundagård (nr. 4) i form av en porträttbild placerad på ett romerskt mynt (1 ass). Texten "MV SSE REGNANTE" bör tolkas som "Mussolini härskar". I ett tal 1928 sade Bolin: "Den italienska fascismen är en rörelse, som jag endast med stor aktning kan tala om." (Bolins arkiv, vol. 72). Tecknare: Einar Andersson (signaturen 7.)

Som redan nämnts var Bolin politiskt engagerad i en starkt konservativ organisation i Lund. Lauritz Weibull brukar däremot anses ha varit politiskt liberal. I sin forskning ägnade sig Weibull med viss förtjusning åt att nedmontera klassiska inslag i den nationalistiska historieskrivningen. Till exempel ansåg han sig kunna bevisa att mannen bakom Stockholms blodbad inte var den *danske* kungen Kristian utan den *svenske* ärkebiskopen Gustav Trolle.

Hur gick denna närmast anti-nationella hållning ihop med Bolins anknytning till nationella värden? Ett svar ligger i den objektivistiska synen på vetenskapen. Bolin övertog detta ideal från lärofadern. Politik och vetenskap måste skiljas åt. Det är också möjligt att Bolins huvudsakliga val av andra ämnen än de traditionella svensk-nationella gjorde att konflikter inte skapades. Men Bolin var också själv kritisk mot vad han uppfattade som en överdriven nationalism. Hans egen betoning av det nationella skilde sig " ... från den hejdlösa, nationalistiska egoismen, vilken utmärkt det förra seklet och vårt århundrades gryning." Den senare liberala nationalismen skiljde sig, enligt Bolin, i grunden från den konservativa nationalism som inte upphäver det egna till norm för andra och erkänner alla andra folks rätt till sin nationalkänsla. ("Konservatism, IV", s 41) Med denna syn på nationalism låg kanske inte

Weibulls kritik av svenska nationella myter så långt borta?

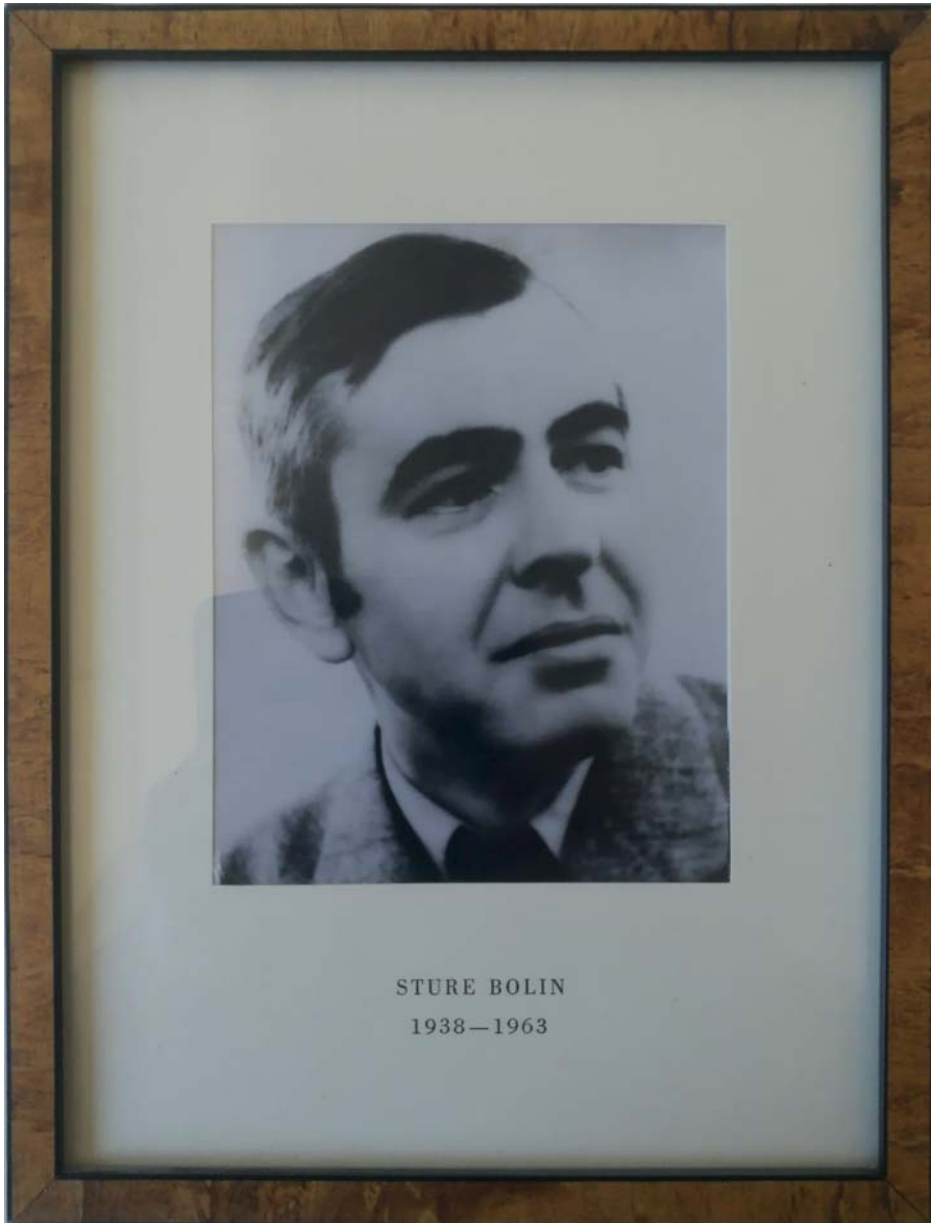
Bolins vetenskapliga produktion efter disputationen var omfattande och mångskiftande. Bland annat hann han med att skriva *Skånelands historia* i två band; han hann dock inte längre fram än till år 1000 e.v.t. Hans intresse för det skånska var också fullt förenlig med hans svenska nationalism. Han menade att hans nationalism, till skillnad från andras, inte hade svårigheter att se skillnader inom den egna nationen. Främst arbetade Bolin vidare med sin mynthistoriska forskning. När han 1937 sökte professuren i historia i Lund efter Lauritz Weibull hade han färdigställt tre band i ett stort verk om myntväsendets historia. Eniga sakkunniga – något för tiden mycket ovanligt – förordade Bolin och 1938 utnämndes han till professor.

Muhammed, Karl den store och Rurik

Utrymmet räcker inte för en närmare presentation av Bolins forskningsinsats. Jag vill lyfta fram ett exempel som visar hur han ingrep i stora historiska frågor med nya argument. Det gäller den inflytelserika uppsatsen ”Muhammed, Karl den store och Rurik”.

Artikeln grep in i en stor internationell historikerdebatt om övergången från antiken till medeltiden. Av tradition hade slutet för antiken satts till ungefär tiden för det västromerska rikets undergång 476 och de närmaste århundradena hade setts som en nedgångstid. Mot detta hade den belgiska historikern Henri Pirenne lanserat en alternativ syn, berömd som Pirennetesen. Enligt denna låg det stora brottet mellan tidsskedena först på 600- och 700-talen. Det var med den arabiska expansionen som nedgången i västra Europa inleddes när handelsvägarna över Medelhavet inte längre kunde hållas öppna. En tidigare enhetlig medelhavsvärld delades i två, en östlig, muslimsk och en västlig, kristen. I väst gick handeln tillbaka och samhället blev alltmer agrart.

Det är denna stora fråga som Bolin tog tag i. Titeln på hans uppsats anspelade direkt på Pirenne som presenterat sin tes i en uppsats med titeln ”Mahomet et Charlemagne”. Bolin påpekade att orsaken till att forskare nått så olika resultat i hög grad låg i det bristande källmaterialet. Och det är just ett tidigare underutnyttjat material som Bolin menade sig kunna tillföra; mynten som hittats nedgrävda i jorden över hela Europa. Mynten går att datera och ursprungsbestämma. Fynden av mynt kan alltså användas för att kartlägga och datera förbindelserna mellan olika områden, i detta fall främst mellan arabvärlden och östra Europa. Men mynt kan smältas och präglas om och då säger inte myntens präglingsort så mycket om förbindelser. Bolin ger sig in på en avancerad analysmetod där den detaljerade kvantitativa analysen är av största betydelse, särskilt myntens vikt och värdeförändringen mellan guld och silver, vilka båda användes som myntmetaller. Genom att påvisa

Denna bild av Bolin som professor mötte mig och många andra studenter som en i en lång rad av professorer när vi vandrade upp till Historiska institutionens andra våning. Foto: Lars Edgren, porträttets fotograf okänd (i institutionens ägo).

samvariationer mellan västra Europa och kalifatet menade sig Bolin kunna tillbakavisa Pirennes tanke att kontakterna mellan öst och väst upphört efter arabernas framträngande. Och här kommer då Rurik, vikingen som grundade Kievriket, in i bilden, det tredje av namnen i artikelns rubrik, och den som Bolin lagt till Pirennes titel. Den nordiska vikingatida expansionen österut över Rysslands floder till den arabiska världen innebar att nordborna etablerade direkthandel med arabvärlden. Frankerrikets roll för transitohandel minskade. Istället växte Norden fram som centralt i handeln med arabvärlden. Det var det välstånd som skapades av denna handel som skapade förutsättningarna för vikingatidens expansion.

Det som gör uppsatsen så spännande är det sätt den rör sig från myntanalysens detaljnivå till de stora sammanhang som resultaten utmynnar i. Uppsatsen är typiskt weibullsk på det sätt att den utgår från vad som uppfattas som säkert fastställda fakta (myntanalysen) och sedan tolkar dessa i ett större sammanhang. Typiskt är också att den innebär en omvärdering av tidigare uppfattningar. Omvärderingen kan nästan framstå som ett självändamål i denna forskningsstradition. Men ovanligt är den stora skala som tolkningen utmynnar i och att det är ett inlägg i en av den europeiska historiens stora frågor.

Sture Bolin och den nationella rörelsen

Parallellt med sin forskning var Bolin också politiskt aktiv. Det är inte alldeles enkelt att se förbindelsen mellan dessa två verksamhetsområden. Tidsmässigt låg hans forskning på betryggande avstånd från samtidens politiska strider. Men utvecklingen under 1930-talet ledde till att politik och historia förenades. När det andra världskriget utbröt kom han att ägna sin forskning åt ett samtidshistoriskt ämne, orsakerna till krigsutbrottet.

För att förstå bakgrunden till denna nyorientering måste något sägas om Bolins politiska hållning under 1930-talet. Det blir då också nödvändigt att ta ställning till de kontroverser som omgett hans politiska ställningstaganden. Oredsson lade, som redan nämnts, en betydande del av skulden för den omfattande pro-nazismen och tyskvänligheten i Lund under andra världskriget på Bolin och hans vän Elmo Lindholm, båda ledande personer inom den så kallade lundakonservatismen. Oredsson menade att Bolin var Tysklandsvän, rasist och ideolog för det nazianstrukna Sveriges nationella förbund. Även om Oredsson aldrig direkt påstod att Bolin var nazistsympatisör är det svårt att inte få det intrycket när man läser boken.

Men denna tolkning har inte stått oemotsagd. Birgitta Odén, Bolins elev och efterträdare som professor i historia, grep till pennan och skrev en försvarsskrift för sin lärare. Enligt henne tog Bolin tydligt avstånd från nazismen och han bör snarast betraktas som nykonservativ. Tobias Wetterlöv (då student i historia i Lund) publi-

cerade en uppsats där han också avvisade anklagelsen att Bolin skulle ha varit nazist och rasist.

Mycket har redan skrivits om detta. Enighet har inte nåtts. Min tolkning grundar sig därför på en förnyad granskning av källorna. Bolins arkiv förvaras på Lunds universitetsbibliotek. Under 1920-talet publicerade han några politiska uppsatser. När det gäller förhållandet till nazismen menar jag att han tog tydligt avstånd redan på 1920-talet. I ett tal 1928 tog han upp den ”tysk-folkliga rörelsen” som tidigare haft ett kraftigt genomslag, och vars program var nationell diktatur och antisemitism. Säkerligen avsåg han med detta nationalsocialisterna. Partiet var visserligen förbjudet efter Hitlers kupp försök 1923 men nazister uppträdde i samarbete med andra närbesläktade politiska krafter i våralet 1924. Bolin sade sig finna det oförklarligt att dessa tankar skulle ha vunnit några anhängare i Sverige överhuvudtaget. Han erkänner visserligen att rasfrågor kan vara av betydelse men de måste studeras ”fördomsfritt och med vilja att nå sanningen” – alltså inte på det sätt som de tysk-folkliga gjort. (odaterat tal i Bolins arkiv, vol. 72, kan dateras till 1928).

Efter Hitlers makt tillträde återkom Bolin vid några tillfällen till nationalsocialismen. Hösten 1933 skrev han att nazismen innehåller sådant som är främmande för det svenska: ”... antisemitismen i dess nazistiska utgestaltning, den naiva tron på rasen och blodet, brutalitetsdyrkan, vetenskapens förslavande.” (*Östgöta korrespondenten* 28/10 1933) I ett tal 1934 upprepar han att nazismen inte hör hemma i Sverige, ”... vi nationella, äro icke sinnade, att bekämpa klasshat och klassöndring för att istället hänge oss åt rashat och rassöndring. Aldrig!” (odaterat tal i Bolins arkiv, vol. 72, kan dateras till 1934) Av bevarade brev från Elmo Lindholm, ordförande i Sveriges nationella förbund och Bolins gode vän, framgår att de var bekymrade över nazistsympatisörers inflytande i förbundet och Lindholm använder i detta sammanhang ordet ”nassarna”, uppenbarligen på ett sådant sätt att han förväntade sig instämmande. (Lindholm till Bolin, 28/11 1938) Avståndstagandet från nazismen är konsekvent i de bevarade texter vi har från Bolin.

När det sen gäller rasismen har jag redan citerat hans yttrande från 1928 att rasfrågor ska studeras allvarligt. De har uppenbarligen betydelse för honom. Fem år tidigare skrev han i en översikt över de nationella studenternas verksamhet i Lund att ”vi” hävdar den egna rasen och kulturen. ”Därför betona vi rasfrågan och det judiska problemet mycket ...”. (”Nationella ungdomsförbundet i Lund”, s. 10) Vid något tillfälle har Bolin, vilket Odén framhållit (s. 31), använt tydliga antisemitiska stereotyper. Antisemitismen vid denna tid var mycket utbredd och antisemitiska stereotyper var vanliga. Rasbiologi betraktades som etablerad vetenskap. Många politiska aktiva från denna tid kan beslås med antisemitiska uttalanden. De politiska konsekvenserna av rasismen kunde skilja sig väsentligt. I Bolins politiska skrifter och tal var rastänkandet aldrig centralt för politiken, så vitt jag kan se.

Så långt håller jag alltså med Odén och Wetterlöv i deras ställningstaganden. Men jag tror att det finns ytterligare att säga om Bolins politiska engagemang, särskilt när det gäller hans demokratisyn och hans fortsatta engagemang i Sveriges nationella förbund, som gör att han inte heller kan betraktas om en för sin tid vanlig konservativ.

Med början det år jag skriver detta – 2018 – kommer det så kallade demokratiska genombrottet att firas i Sverige. Det som ska firas är de reformer som mellan 1918 och 1921 medförde att rösträtten blev allmän och lika. Visserligen fanns det fortfarande inskränkningar i den allmänna rösträtten, men nu hade kvinnor rösträtt på samma villkor som män. Men rösträtt är inte det samma som demokrati. Denna förutsätter bland annat också att regeringsmakten grundas på majoriteten i riksdagen – det vi kallar parlamentarism, eller att regeringsmakten utgår från en folkvald president.

Den politiska högern hade i det längsta gjort motstånd mot den allmänna rösträtten, men kom att acceptera den relativt snabbt efter 1920. Men därmed är det inte givet att de accepterade demokrati i den mening som ordet i allmänhet brukas idag. Det fanns en utbredd skepsis mot både parlamentarismen och partiernas roll i politiken i svenska högerkretsar. Bolin var en representant för denna skepsis mot den parlamentariska demokratin.

Genomgående i hans politiska texter är kritiken av liberalismen. Liberalismens grundproblem var enligt Bolin dess individualism och betoning av förnuftets förmåga att inrätta samhället efter en abstrakt uppfattning om verkligheten. Inom ekonomin leder liberalismen visserligen till ekonomisk utveckling men också till en oförsonlig allas kamp mot alla. Politiken byggs på abstrakta principer. Till dessa hör demokratin. Men konfronterad med verkligheten är det inte säkert att denna kan skydda de värden den säger sig bygga på. Under rubriken ”Demokrati och diktatur”. skrev Bolin en utförlig kommentar till Hitlers maktövertagande 1933. Vad han här gjorde var att relativisera skillnaden mellan dessa begrepp som både då och nu brukar betraktas som motsatser. I Tyskland hade den demokratiska Weimarrepubliken redan före 1933 i stor utsträckning inskränkt demokratin för att försvara styrelseskicket; han kallade det en diktatorisk parlamentarism. I gengäld hade Hitler nått makten på demokratisk väg och var ur den synpunkten fullt demokratisk; men det han skapat var en parlamentarisk diktatur. Det var enligt Bolins mening demokratin som bar skulden till att en ”... barbar och hetsig uniformsklädd viljemänniska ...” kommit till makten. I artikeln kallade Bolin den rådande demokratin ”formaldemokrati” och ville därmed markera att det bara var formerna som var demokratiska.

I sin mest genomarbetade artikel om politisk teori från 1928 (”Joseph de Maistre och nuet”) hade han också berört den liberala demokratins problem. Även här hade han hävdad att demokratin framkallar sin egen negation, diktaturen. I stället för den

liberala demokratin betoning av individens självbestämmande, menade Bolin att samhället måste byggas på historiskt framvuxna och etablerade auktoriteter som individen underkastar sig. Bolin nämner tre organisationsformer, hemmet, kungadömet och kyrkan.

Bolins engagemang ledde till att han även på nationell nivå blev en betydelsefull person inom högerns nationella ungdomsförbund (SNU). Han blev invald i den kommitté som 1933 skulle utarbeta ett förslag till SNU:s hållning i författningsfrågan. Förslaget lämnades in 1934. Utgångspunkten var uppfattningen att det demokratiskt-parlamentariska systemet misslyckats i Europa. Nu måste regeringsmakten stärkas. Riksdagen och dess partier hade fått alltför stort inflytande. Förslaget innebar att parlamentarismen upphävdes. Regeringen skulle bestå av dugliga och aktade män och behövde inte ha förankring i riksdagens majoritet. Första kammaren skulle avskaffas och ersättas av ett riksråd – förslaget var Bolins – som hade prövningsrätt i förhållande till riksdagen. Riksrådet skulle inte utses genom allmänna val utan bestå av ledande personer i samhället. Rösträtten skulle däremot inte förändras och som ett komplement skulle bestämmande folkomröstningar införas. Detta sågs som ett sätt att vädja direkt till folket förbi den av partier dominerade riksdagen. Kungen skulle behålla den makt han hade genom regeringsformen från 1809. Detta var ståndpunkter i författningsfrågan som Bolin också företrädde i egna tal. Förslaget riktades alltså inte mot den allmänna rösträtten utan mot parlamentarismen och partisystemet.

Den europeiska utvecklingen under mellankrigstiden gav grogrund för en debatt om demokrati. Efter första världskriget hade i stort sett alla europeiska länder fått demokratiska (ofta republikanska) författningar men i land efter land ersattes demokratiska regimer med auktoritära eller diktatoriska system. Mussolinis Italien och Hitlers Tyskland är bara de två mest kända exemplen. Det var inte alls självklart att demokratin hörde framtiden till. Den var även i Sverige ett omstritt värde. SNU var en av de politiska krafter som utmanade den svenska parlamentariska demokratin och här spelade Bolin en inte oviktig roll.

SNU hade under 1920-talet fungerat som högerns ungdomsförbund. In på 1930-talet blev slitningarna tydliga. Det har diskuterats vad som slutligen föranledde brytningen, om det var synen på ekonomi eller ungdomsförbundets närmande till nazistiska tankegångar. Sanningen är nog den att dessa frågor hängde samman. Tydligt är att ungdomsförbundet var skeptiskt till demokratin, att det började förordade en mer aktiv statlig styrning av ekonomin och att många av dess medlemmar hyste beundran för nazismen i Tyskland. Sammantaget framstod SNU som en belastning för högern som tydligt markerade sitt avståndstagande från nazismen, och skilsmässan genomfördes i början av 1934.

Det nu helt självständiga SNU ombildades först till SNUONF (Sveriges natio-

nella ungdomsförbund och nationella förbund) som 1935 blev Sveriges nationella förbund (SNF). Sture Bolin fortsatte sina aktiviteter inom förbundet. Hans gode vän Elmo Lindholm var ordförande. Enligt min mening har Birgitta Odén i alltför hög grad nedtonat hans fortsatta roll inom SNF. Det är riktigt att Bolin inte längre tycks ha skrivit politiska artiklar som klargör hans politiska uppfattningar. Men en person måste bedömas inte bara efter sina ord – något Odén lägger stor vikt vid – utan också efter sina handlingar. Medlemskap i en organisation är en sådan handling.

När SNF i Lund grundades var det Bolin som hade skrivit och framträdde med uppropet; det återfinns i Bolins arkiv. 1938 kom han in i förbundets styrelse. Lindholm rådgjorde förtroligt med honom om förbundsfrågor i slutet av 1930-talet och av de bevarade breven framgår också att han var delaktig i skrivandet av ett nytt program för förbundet 1938. Programmet publicerades i *Nationell tidning* sommaren 1938 (16–29/7). Det var antidemokratiskt och förordade korporativism, alltså en ekonomisk ordning byggd på samarbete mellan arbete och kapital inom olika ekonomiska sektorer. Det gällde att föra en nationell politik över klassgränserna. Programmet har också rasistiska inslag. Rasbiologi ska stödjas ”... i syfte att hindra fortplantning av dåliga och befördra utveckling av goda arvsanlag”. ”Förbud ska utfärdas mot invandring av för vår nation, kultur och ras främmande element” – givetvis handlade det om den aktuella frågan om judiska flyktingar från Tyskland. Antisemitismen var öppen i följande programpunkt: ”Ingripande måste göras mot de osunda förhållandena inom viktiga svenska livsområden, bakom vilka kan spåras ett internationellt judiskt inflytande.” Bolin var alltså inte bara medlem, utan också styrelsemedlem i ett förbund med ett program, som han varit med att utarbeta, av en karaktär som gör det rimligt att beteckna det som fascistiskt. Jag menar att Odén har gått alltför långt i sin vilja att framställa Bolin endast som ”nykonservativ” och att hon också har nedtonat hans politiska engagemang under det sena 1930-talet.

Den bild jag här har gett av Bolins politiska ställningstaganden kan framstå som paradoxal. Hans tankegångar hade beröringspunkter med fascismen men samtidigt var han tidigt uttalad antinazist. Men de politiska skiljelinjerna före andra världskriget var inte uppdragna på samma sätt som de kom att bli senare. Demokrati var inte en lika självklar överideologi. Jag tolkar Bolins uppfattning så att han menade att ett politiskt system måste vara rotat i den svenska nationella traditionen och säkra rättstatens principer. Då utgjorde nazismen inte något alternativ till den liberala demokratin. Men ett alternativ behövdes. Det fann han i en rörelse med tydliga influenser från fascismen.

Forskning och politik under andra världskriget

Till sist lämnade Bolin dock det förbund han varit trogen i tjugo år. Wetterlöv har tidigare visat att hans begäran om utträde beviljades i juni 1940. Motivet för utträdet framgår av ett brevkast daterat till den 14 april samma år, vilket inte tidigare uppmärksammats. (Bolins arkiv, vol. 75) Konceptet innehåller många överstrykningar och tillskott som visar att det inte var ett brev som skrivits med lätthet. Bolin hänvisade till en långvarig oenighet med förbundet när det gällde utrikespolitiken, en oenighet som han daterade åtminstone till världskrigets början. Lindholm, SNF:s ordförande, hade tidigare övertygat honom att stå kvar i partiet, men *Nationell tidnings* reaktioner på Tysklands invasion av Danmark och Norge den 9 april 1940 hade slutligen gjort det omöjligt för honom att stå kvar. ”Saken är enkel nog: vi ha alltigenom olika uppfattning på det utrikespolitiska området.” Vad var det som stått i tidningen? I ledaren i det nummer som utkom närmast efter den 9 april lades skulden för den tyska invasionen på de allierade. I en annan artikel förordades att Sverige skulle ockupera Narvik för att hindra att Norden blev en krigsskådeplats i stormaktskriget. Det var SNF:s alltför tydliga ställningstagande för Tyskland i kriget som var avgörande för Bolins beslut att utträda ur förbundet.

Orienteringen av Bolins forskning måste alltså ses mot bakgrund av hans intresse för den storpolitiska utvecklingen och att han i ökad grad kände främlingskap inför partikamraternas ställningstaganden. Hans forskning, som även tidigare förvisso hade varit internationellt orienterad men avlägsen från dagspolitiken, blev nu dagsaktuell. Hans metodövningar i den akademiska undervisningen lämnade den svenska medeltiden och i stället fick studenterna läsa dokumentutgåvor från de krigförande makterna. Det slutliga resultatet blev en stor bok om förspelet till kriget, *Det ensidiga våldet*, utgiven 1944. Även om denna bok har det uppstått en viss vetenskaplig diskussion. Oredsson har hävdats att Bolin var tyskvänlig och det var först efter Hitlers införlivande av återstoden av Tjeckoslovakien i mars 1939 som ”... hans tro på det nya Tyskland rasade samman.” Fram till dess skulle han ha sett med gillande på Tysklands utrikespolitik men då ändrades hans syn och i boken lades ansvaret för kriget ensidigt på den tyska våldsanvändningen. Vad gäller Bolins sympatier för Tyskland lutar sig Oredsson helt på en minnesbild av en historiestuderande i Lund, Gunnar T. Westin – senare professor i historia i Stockholm. (Oredsson 1996, s 193) Jag delar Odéns bedömning att dessa minnen utgivna först 1991 inte kan tillmätas något vitsord. Jag känner inte till samtida källor som visar hur han förhöll sig till Tysklands utrikespolitik före 1938, men med tanke på hans tydliga avståndstagande från nazismen skulle det förvåna om han såg välvilligt på Hitlers politik.

Boken är skriven i en objektivistisk tradition och författarens egna åsikter uttrycks

därför inte direkt mer än vid något enstaka tillfälle. Det är värt att notera att boken inte handlar om kamp mellan demokrati och diktatur, det är klassisk diplomatisk historia där varje land framstår som en enhetlig aktör. Vid något tillfälle framhålls att en diktatur har större möjligheter att styra opinionen, särskilt pressen, men i stort sett är författaren i sin framställning neutral i förhållande till styrelseskicket. Det var den nazistiska dyrkan av våldet, tillämpad på utrikespolitikens område, som var grunden i hans avståndstagande från Hitlers utrikespolitik.

Sovjetunionens anfall mot Finland 30 november 1939 engagerade Bolin och han kom att aktivt engagera sig för den nybildade föreningen Nordens frihet och den svenska frivillig rörelsen i Finland. Nordens frihet var en tvärpolitisk organisation som bildades som en direkt följd av vinterkrigets början. Här samlades inte minst kulturpersonligheter med olika politisk bakgrund till ett gemensamt försvar för det man uppfattade som det nordiska. I februari 1940 skrev Bolin till sin finske vän, historikern Gunnar Mickwitz (brevet returnerades eftersom denne dött i striderna innan det kom fram och återfinns därför i Bolins arkiv) att han knappt har kunnat arbeta vetenskapligt utan ägnat all sin tid åt politiskt arbete för Nordens frihet. Han uppfattade att det var en organisation med brett stöd från representanter i alla partier. För Bolin – och kanske för andra med liknande bakgrund – är det rimligt att tänka sig att Nordens frihet var en väg bort från ett alltmer sekteristiskt politiskt engagemang till ett med ett bredare politiskt stöd.

Efterkrigstiden

Bolins politiska aktivitet upphör så vitt jag kan bedöma efter andra världskriget. Istället är det rollen som internationellt framgångsrik forskare och lärare i historia som dominerar. Bolin är under 1950-talet av kollegorna uppenbart en mycket respekterad forskare. Hans brevväxling omfattar en lång rad svenska, nordiska och internationella forskare. Han är en ofta anlita sakkunnig vid tillsättning av professorer i de nordiska länderna. Hans politiska förflutna framstår inte på något sätt som en belastning för honom. Han anlitas av regeringen för att utreda Sveriges utrikespolitik under det gångna kriget.

Bolins insatser efter kriget var betydande. Han hjälpte flyktingar från baltstaterna. Han var vetenskaplig rådgivare i det stora insamlingsarbetet av minnen och föremål från Ravensbrück som idag är av stort internationellt intresse – och som alldeles nyligen digitaliserats. Det var han som grundade historiska institutionen genom att skapa lokaler runt det källinsamlingsarbete han påbörjat.

Sin forskning om myntväsendet äldre historia fullbordade han aldrig. Den första delen kom ut 1958, *State and currency in the Roman empire to 300 A.D.*, och blev hans internationellt sett viktigaste arbete. Bland annat lanserade han här en ny teori om

Historiska institutionen skapades 1949 i lokaler på Magle Stora kyrkogata med Bolin som den främste tillskyndaren. Den här bilden är tagen i de nya institutionslokalerna 1951 av Sydsvenskan. Bolin till höger, till vänster sitter hans blivande efterträdare, Birgitta Odén, då förste amanuens. Fotograf okänd. Rättigheter: Bilder i syd.

penningväsendet uppkomst i Lydien (Mindre Asien) på 600-talet f.v.t. Det var alltså den boken som vännen Schreiner ansåg bevisa det redan kända, att Bolin var ett geni. Han blev också utnämnd till hedersdoktor i Oslo och kallades till ledamotskap i Royal Numismatic Society i London. Fortfarande är boken flitigt citerad i numismatisk forskning. Bolin avled i början av 1963 medan han fortfarande innehade sin professur i historia.

Bolin synes ha varit allmänt respekterad både inom och utanför akademien under efterkrigstiden. Han har synbarligen inte varit belastad av sitt engagemang i mellankrigstidens nationella rörelse. Det kan vara anledning att reflektera över detta. Ett förhållande som kan vara värt att lyfta fram är att de personliga relationerna under 1920-talet mellan företrädare för olika politiska uppfattningar kunde vara goda. En av vänsterns företrädare i dåtidens Lund, Per Nyström, har vittnat om hur de politiska motståndarna var personliga vänner och förde politiska samtal på stadens kaféer. År 1936 blev Bolin vidtalad att skriva om den äldsta historien i ett av LO initierat arbete om den svenska arbetarklassens historia (ett uppdrag som han

accepterade men aldrig fullföljde) trots att hans politiska uppfattningar har varit kända. När nazismen kom till makten i Tyskland skärptes de politiska motsättningarna. Men inför den utmaning som nazismen medförde befann sig Bolin redan från början på rätt sida. Under kriget kom sedan hans engagemang i den tvärpolitiska föreningen Nordens frihet och hans antinazistiska engagemang inom universitetet att tryggt placera honom i ett politiskt fullt accepterat läger. Det var hållningen till nazismen och Tyskland som efter kriget var avgörande för hur en person uppfattades. Hans engagemang för Sveriges nationella förbund var då mindre väsentligt.

Avslutning

Bolin levde i en dramatisk tid. Hans ungdom präglades av första världskriget och dess efterspel, hans tidiga akademiska karriär ägde rum mot bakgrund av kraftiga politiska motsättningar. Detta var konflikter han som politiskt aktiv i hög grad var delaktig i. Han tog ställning mot den liberala demokratin i den utformning den hade i Sverige, och närmade sig idégods som hörde hemma i tidens fascistiska strömningar. Men på en punkt var han klarsynt: redan tidigt markerade han ett avståndstagande från den tyska nationalsocialismen.

Som forskare var han präglad av lärofadern Lauritz Weibulls program, vilket betonade att historisk kunskap bara kunde byggas på källkritiskt säkerställda fakta och där kritiken användas för omvärderingar av etablerade uppfattningar. Men Bolin vidgade programmet. Han orienterade sig mot internationella problemställningar och använde kvantitativa metoder för att analysera ekonomiska och sociala problem. På detta sätt blev han en föregångare. Socialhistoria hade tiden för sig. Måhända har hans orientering mot internationella ämnen bidragit till den inriktning på internationell historia som varit ett kännemärke för historieforskningen i Lund och som behandlas av Klas-Göran Karlsson i ett bidrag till denna bok.

Hans politiska engagemang Sveriges nationella förbund förefaller inte ha utgjort någon belastning för honom under efterkrigstiden. Först i en långt senare tid har läget förändrats. En moraliserande historieskrivning lyfter nu fram personer som hyst fascistiska och rasistiska idéer under mellankrigstiden. Och då är det inte orimligt att en person som Bolin åter kommit i fokus. Samtidigt är det viktigt att notera att den tidens stridslinjer drogs på andra sätt än dagens. En antinazistisk hållning kunde vara förenlig med verksamhet i ett närmast fascistiskt parti. Det är enligt min mening viktigt att se att demokratin länge har varit omstridd. Den föddes inte som Pallas Athena ur Zeus panna omkring 1920. Den har en historia både före och efter detta datum. Och det är en historia som måste skrivas och som inte främjas av en ensidig moralisering. Det är en historia där även demokratins motståndare hör hemma.

Referenser

Otryckt material

Lunds universitetsbibliotek. Handskriftssamlingen

Sture Bolins arkiv (vol. 1–15 (brev), vol. 72 (bl. a. två politiska tal som kan dateras till 1928 och 1934) och vol. 75)

Tryckt material

Bolin, Sture, *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938–1939. Försök till historisk skildring*, Lund 1944

Bolin, Sture, *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Studier i romersk och äldre germansk historia*, Lund 1926

Bolin, Sture, ”Joseph de Maistre och nuet”, *Det nya Sverige* 1928

Bolin, Sture, ”Konservatism, I–IV”, *Nationell samling. Tidskrift för Skånes nationella ungdomsförbund* 1923–24

Bolin, Sture, ”Muhammed, Karl den store och Rurik”, *Scandia* 12 (1939)

Bolin, Sture, ”Nationella ungdomsförbundet i Lund”, *Nationell tidskrift* 1923

Bolin, Sture, *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen*, 1–2, Lund 1930–1933

Bolin, Sture, *State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm 1958

Bolin, Sture, ”Två slagord. Demokrati och diktatur”, *Nationell tidning* 27/5 1933

Byström, Tora, *Nordens frihet. Samfundet, tidningen, kretsen*, Lund 2009

Dahl, Izabela A., “... this is material arousing interest in common history;...’Zygmunt Łakociński and Polish Survivors’ Protocols”, *Jewish History Quarterly* 233 (2007)

Dahl, Izabela A., “Collective Memory and National Identity Constructions. Polish Survivors’ Records in Sweden”, *Justice, politics and memory in Europe after the Second World War*, (S. Bardgett, D. Cesarani, J. Reinisch & J.-D. Steinert, red.), London 2011

Johansson, Alf W., *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939–1940*, Stockholm 1973
Nationell tidning

Nyström, Per, ”Lundaradikalismen – från 20-tal till 30-tal”, *Under Lundagårds kronor*, 5:1, Lund 1991

Odén, Birgitta, *Sture Bolin. Historiker under andra världskriget*, Stockholm 2011

Oredsson, Sverker, ”Genmäle om Sture Bolin och Sveriges nationella förbund”, *Scandia* 83 (2017)

Oredsson, Sverker, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, Lund 1996

Oredsson, Sverker, ”Några kommentarer om Sture Bolin”, *Historielärarnas förenings årsskrift* (2012)

Oredsson, Sverker, ”Några synpunkter på Sture Bolin och Sveriges Nationella Förbund”, *Scandia* 77 (2011)

Torstendahl, Rolf, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Stockholm 1969

Westin, Gunnar T., ”En historiestuderande i 30-talets Lund”, *Under Lundagårds kronor*, 5:1, Lund 1991

Wetterlöv, Tobias, ”Antinazistisk ’världsstjärna’ eller ’rasist’? Kontinuitet och förändring i Sture Bolins politiska gärning och hur denna har värderats”, *Scandia* 77 (2011)

Villius, Hans, ”En enkel Uppsala–Lund”, *Under Lundagårds kronor*, 5:2, Lund 1991

Wärenstam, Eric, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970

Wärenstam, Eric, *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934*, Stockholm 1965

STURE BOLIN

Åkerlund, Andreas, "Vilhelm Scharp – tyskvän, nationalist och antinazist?", *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket*, (M. Björkman, P. Lundell & S. Widmalm, red.), Lund 2016

Östgöta correspondenten, 27/10 1933

Östling, Johan, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008

Kreativitet och öppenhet. Birgitta Odén – mitt i forskarvärlden

Eva Österberg

Möten och människan

Som en av många har jag haft lyckan att vistas i Birgitta Odéns närhet en stor del av mitt yrkesliv. Visserligen var jag inte hennes elev, utan Jerker Roséns, men varken Birgitta eller Jerker ville vara några gränsbevakare på Historiska institutionen i Lund. Istället uppmuntrade de alla doktorander att ta kontakter varhelst i miljön, liksom i andra miljöer. Kort sagt att röra sig över vetenskapliga gränser. Redan som doktorand fick jag därför inspiration av Birgitta Odén, liksom jag fått senare såsom hennes kollega och efterträdare. Vi blev vänner. Birgitta var en underbar vän: trofast, omtänksam och inlevelsefull, men samtidigt rakt på sak, argumentativ och diskussionsglad.

Låt mig berätta hur vår närmare kontakt började. I min avhandling skrev jag om böndernas svårigheter under kriget på 1500-talet. Birgitta Odén var expert på 1500-talet vid denna tid. När jag närmade mig disputationen, sa Jerker Rosén till mig: ”Eftersom du kritiserar Birgittas resultat på en viktig punkt, kan du kanske lika gärna låta henne se manuskriptet nu”. Sagt och gjort. Jag knackade på Birgittas dörr, något ängslig, och frågade om hon kunde ha tid att läsa manuskriptet. ”Visst”, sa Birgitta snabbt, ”jag hör av mig!” Och endast ett par dagar senare hörde jag hennes snabba steg utanför mitt lilla rum på tredje våningen på Magle Stora Kyrkogata. Dörren slets upp och Birgitta störtade in och började omedelbart diskutera de punkter hon fann tvivelaktiga. Det var överväldigande för en doktorand, utan erfarenhet av professorer hemifrån och än så länge inte så mycket i Lund heller. Men jag svarade och försvarade mina resonemang så gott jag kunde. Vi diskuterade lite fram och tillbaka nästan som i en pingpongmatch. Plötsligt utropade Birgitta: ”Milda makter, jag kommer för sent till fakultetsmötet! Jag måste gå!” Och så försvann hon som en virvelvind. Jag satt kvar, trött och något undrande. Men så hörde jag plötsligt Birgittas snabba steg i korridoren igen. Hon rusade in, gav mig en varm kram, skrattade och utbrast: ”Jag glömde ju att säga – *detta* blir en *utmärkt* avhandling!”

Egentligen vittnar detta mitt första riktigt betydelsefulla möte med Birgitta i hög grad om hennes personlighet. Det visar hennes kritiska saklighet när det gällde forskning, hennes diskussionsvilja, respekt även för yngre forskare om de verkade ta forskning på allvar, hennes snabba intellekt. Men historien visar också hennes omtanke och generositet, de egenskaper som fick henne att vända om och komma tillbaka för att ge beröm åt den unga doktoranden, trots att professorn nog därmed definitivt kom för sent till fakultetsmötet.

Många har i själva verket under årens lopp berättat om inspirerande möten med Birgitta Odén – på konferenser, i hennes tjänsterum eller på seminarier. Vi är också åtskilliga som minns sammankomsterna i hennes eget hem: den stora våning med ateljé och mängder av böcker som hon delade med sin älskade make Uno Dunér och deras son Mårten. Uno Dunér hade varit officer, men han var även konstnär och djupt intresserad av humaniora. Han var betydligt äldre än Birgitta men hade inte alls någonting emot att vara hemma-man för Birgitta och hemma-pappa för Mårten. De tre (Birgitta, Uno och Mårten) utgjorde en unik, lycklig familj. Så småningom utvidgades den genom Mårtens hustru Ylva Stubbergaard och barnbarnen. Denna lycka i privatlivet framhöll Birgitta under hela sitt liv; den gav henne styrka och glädje och vackra minnen – liksom stor sorg när Uno avled.

I Birgittas hem placerades gästen i en fåtölj och så lade Birgitta upp sina ben i sin röda favoritsoffa. Samtalen kunde handla om politik, forskning, böcker vi läst eller personer vi träffat. Men också om livets krumbukter och ljuspunkter, om kärlek, vänskap eller åldrande. Det var typiskt för Birgitta. Hon mötte verkligen andra människor. Hon kunde vara allvarlig eller glad; under alla omständigheter var hon alltid diskussionsvillig, klartänkt, öppen och omtänksam. Det visste inte bara vänner bland historiker i hela Norden utan också vänner och kolleger vid andra fakulteter, som till exempel Torsten Hägerstrand i kulturgeografi, teologen och universitetskanslern Carl-Gustaf Andrén, Bodil Jönsson på Tekniska högskolan eller Rosmari Eliasson vid sociologiska institutionen.

Inget mänskligt var Birgitta främmande. Hon var inte heller rädd för att visa sin egen mänsklighet, antingen det var i förtjusning eller sorg, oro eller entusiasm. Ja, även i ilska. Eller i den nervositet som hon själv erkände alltid fanns hos henne då hon skulle framträda och strida för det hon ville stå för, på konferenser, i debatter, på fakultetsmöten. Hon väjde inte. Men det hade sitt pris, för en känslig människa.

Det faller sig naturligt att börja i personlighetsdrag och relationer till andra människor även när man talar om Birgitta Odén som professionell yrkesmänniska. Hos henne hängde det nämligen ihop på ganska märkvärdiga vis. Birgitta som en naturälskande människa hade tidigt idéer om miljöforskning. Gärna tog hon sina gäster ut på en promenad i Botaniska trädgården i Lund, belägen utanför hennes lägenhetsfönster. Hon kallade den skämtsamt och belåtet för ”sin” trädgård. I sina som-

marparadis, Grisslehamn eller Norra Rörum, ägnade hon sig gärna åt rabatterna, med en häpnadsväckande energi och entusiasm. Därför var det också som en vacker skänk från himlen att körsbärsträd och magnolior stod i blom och Lund var som vackrast när Birgitta Odén avled stilla den 5 maj 2016.

Inte endast naturen och växtligheten tillhörde emellertid Birgittas starka personliga intressen. Med sitt sociala och politiska engagemang ansåg hon det självklart att vara öppen för samhällsvetenskapliga teorier och tankeutbyte även med politiker. Och som äldre fick hon själv insikter i åldrandets villkor. Det blev samtidigt ett av hennes stora forskningsområden under senare år, ett av de allra viktigaste.

Birgitta Odén både gav och fick idéer i sin samvaro med andra människor. Och hon hade aldrig några problem med att tacka för de uppslag hon fick och lyfta fram kolleger och elever. Hon var en generös person och ville inte känna sig låst av ämnesgränser eller snäva nätverk. Till sin natur var hon *expansiv* och läste och tog in idéer vitt och brett. Denna programmatiska öppenhet mot andra discipliner, liksom i förhållande till politik och samhälle, är en viktig del av det livgivande arv som hon lämnat efter sig i historikervärlden.

Hon kunde möta människor på djupet och behärskade konsten att entusiasmera, att skapa debatt och samtidigt arbeta med allvarlig och seg energi. Sådan var Birgitta Odén!

Vägen till Lund

I sitt intresse för naturens gåvor och böckers rikedom hade Birgitta en hel del att brås på. Hon föddes i Uppsala som äldsta barnet till Sven och Agnes Odén, den 11 augusti 1921. Sven Odén (1887–1934) blev professor i oorganisk kemi vid Tekniska högskolan i Stockholm och drev bland annat försöksverksamheter på jordbruksområdet. Birgitta kom på det viset att gå i skola i Stockholm. Båda hennes syskon blev senare framstående forskare inom naturvetenskap, Svante Odén och Angelica von Hofsten.

Ett starkt inflytande över sin omgivning hade också Birgittas mor, Agnes, född Bergman och sedermera omgift Lindencrona. Hon var en charmerande dam som kunde citera Shakespeare eller läsa tyska och franska 1800-talsromaner på originalspråken. Men som Birgitta själv berättade i en intervju, var också Sven Odén humanist på sin fritid. Och det var ju just den fritidspappan som hon fick se mest av. Tyvärr dog han dock tidigt, en traumatisk upplevelse för familjen.

Uppsala som födelseort, skola i Stockholm ingick alltså i Birgitta Odéns bakgrund, liksom en allsidigt begåvad familj. Men när hon slutat skolan, blev det Lund och ämnet historia som lockade. I Lund fanns vänner som gudfadern Nils Zeilon. Och Birgitta hade hört talas om historikern *Sture Bolin*, som sysslade med ekono-

Birgitta Odén i sitt eget hem under senare år, i livligt samspråk med en gäst. Hennes gester, uppmärksamhet och engagemang är typiska för henne, liksom den röda soffan där hon själv gärna satt vid kollegers och elevs besök. Foto: Kennet Ruona. (Sektionen Kommunikation, Lunds universitet)

miska och sociala problem. Det intresserade henne. I en intervju inför pensioneringen, med Torsten Hägerstrand som intervjuare, nämner hon att det var familjens vän Bengt Thordeman, riksantikvarien, som gav henne tipset:

Han berättade för mig att i Lund fanns det en professor med de intressena, nämligen Sture Bolin. Och så kom jag till hans seminarium och det passade som hand i handske till mitt intresse. Han var intresserad för teori och han hade ett väldigt brett intresse för historia och var inte alls inriktad på futila detaljer. Jag tyckte det var enastående att möta en historiker som arbetade på det sättet, och därför blev jag kvar i hans seminariemiljö. (Över gränser, 1987, s. 2)

Om sin studietid intervjuades Birgitta också i den så kallade professorsboken, som innehöll en rad samtal med kvinnliga professorer. Boken initierades sedan Boel Flodgren blivit den första kvinnliga rektorn vid Lunds universitet. Birgitta Odén, som då var pensionär, avslöjade i sitt avsnitt hur hon egentligen velat bli egyptolog men kom att läsa bland annat kulturgeografi för Helge Nelson och statskunskap för Fredrik Lagerroth – och så kom hon till historieämnet och fastnade där. Sin avhandling skrev hon till stor del på Universitetsbiblioteket, där det fanns tysta arbetsplatser och hon hade historikerna Sten Carlsson och Jerker Rosén i närheten. Under sina doktorandstudier fick hon, som traditionen då var, göra en andra-opposition på en avhandling. Den handlade om pengar på 1600-talet. Den store ekonom-historikern Eli Heckscher kom med anledning av detta på besök till Lund och lyssnade på henne. Birgitta, som ju talade rikssvenska med liten doft av stockholmsmål, minns hans komplimang efteråt: ”Heckscher sa: Med det idiomet kan fröken aldrig göra karriär i den här stan. Kom upp till mig i Stockholm.” (*Professorsboken*, 1996, s. 123). Det var förstås oerhört smickrande, kommenterar Birgitta långt senare. Men hon hade redan fäst sig vid Lund och Sture Bolin som handledare.

Som den första kvinnliga professorn vid det dåvarande Lunds universitet installerades så Birgitta Odén under högtidliga former år 1965. Hon övertog den lärostol som tidigare tillhört Lauritz Weibull och Sture Bolin, två forskare som behandlas av Yvonne Maria Werner och Lars Edgren i andra bidrag till denna bok. Tillsammans med åtskilliga andra kvinnliga och manliga doktorander hängde jag över räcket på aulans balkonger. Vi historiker var tårögda av stolthet, när vi såg Birgitta, allvarsam och vacker, vandra in i salen.

När Birgitta valdes in i Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i Stockholm år 1973 blev hon en av de allra första kvinnliga forskarna där. Hon tillhörde på det viset en grupp av pionjärer. Hon märktes och hon gjorde skillnad. Det ansvaret var hon medveten om och hon tog det, även när det kändes tungt. Men någon affär av sin pionjärposition som kvinna gjorde hon egentligen aldrig själv.

Hon var positiv till kvinnohistoria, förtjust när allt fler kvinnor kom till forskarutbildningen, och glad när jag blev den som efterträdde henne som professor – men mer för min person och forskningsinriktning, än för mitt kön, vågar jag påstå. Hon räknade för övrigt med att kvinnor skulle bli allt vanligare på professorstjänsterna, allteftersom de kom att utgöra en allt synligare och större grupp vid universiteten på olika nivåer.

I en sen intervju som Bodil Jönsson gjort, får Birgitta frågan vad hon skulle vilja säga till kvinnor idag när de kommer in på forskarbanan. Birgitta tvekar först – som om hon egentligen tycker att det hon sagt allmänt om historieforskning, oavsett om den bedrivits av män eller kvinnor, vore tillräckligt. Men så svarar hon: ”jag skulle vilja säga till dem: glöm inte att ni *också* är kvinnor.” Ty, markerar hon, det är viktigt att även problemen och möjligheterna i kvinnors livssfärer blir uppmärksammade i forskningen.

Forskaren och professorn

Vilka är då Birgitta Odéns stora bidrag till historieforskningen och universiteten? Det är ingen alldeles lätt fråga att besvara, av två skäl: dels var Birgitta Odén en synnerligen produktiv forskare på flera olika områden, dels avspeglar hon liksom de flesta forskare i viss mån sin miljö och tidsanda. Hon rörde sig i alla avseenden kvickt och hemtamt, kreativt och receptivt i sin miljö på Historiska institutionen, liksom på den nationella och nordiska arenan. I viss mån gällde detta även den internationella forskningen. Birgitta läste snabbt och uppmärksamt ny forskning från utlandet. Hon beklagade emellertid själv att hon inte var ännu mer obesvärad på flera andra språk. Av omtanke om sin make ville hon inte heller vistas mera sammanhängande perioder utomlands. Hon och sonen Mårten hade dock en givande tid i U.S.A. Och när såväl nationella som internationella forskningsfronter ändrade sig, fanns hon ofta mitt i debatterna, utan att ändå avsvärja sig den weibullska kritiklustan och metodiken som låg i botten av hennes egen utbildning som forskare.

Under 1940- och 50-talen hade svenska historiker gärna inriktat sin forskning på ekonomiska och politiska teman under förmodern tid, antingen medeltiden eller vasatiden. Själv blev Birgitta Odén också först känd för tre stora böcker om den svenska statens finans- och handelspolitik under 1500-talet, däribland avhandlingen *Rikets uppbörd och utgift* (1955). Även om hon också hunnit markera nya intressen för historiska problem senare i tid, som 1800-talets emigration, var det i huvudsak denna samlade, skarpsinniga och i god mening tunga merit såsom 1500-talsforskare som gav henne professuren efter Sture Bolin. Det skedde i en kvalificerad och hård konkurrens med bland andra kollegerna Jörgen Weibull och Göran Rystad.

Dessa böcker rörande 1500-talets Sverige innehåller sammanlagt en imponerande

analys av *skattesystemets struktur* liksom av *spänningen mellan krigsambitioner och finansiella realiteter*. Analysen baserades på ett nästan övermäktigt stort otryckt källmaterial. Svensk 1500-talshistoria var också ett centralt område för flera historiker i Birgittas omgivning, som Sven A. Nilsson, Kerstin Strömberg-Back eller Lars-Olof Larsson. På flera sätt låg Birgittas perspektiv i linje med den internationella forskningen kring det vi är vana att kalla ”state-formation in the early modern period”. I Lauritz Weibulls anda formulerade Odén klara källkritiska problem kring de rikshuvudböcker som länge uppfattats som en bild av rikets verkliga ekonomi. Birgitta visade att det närmast var planer, överslag, modeller. De måste konfronteras med faktiska räkenskaper. Redan här visade hon dessutom sin internationella orientering genom att sätta in det svenska räkenskapssystemet i ett större europeiskt sammanhang, med Frankrike, England och de tyska territorierna som strategiska jämförelser.

Men det var en brytningstid när Birgitta tillträdde sin professur. Intressant nog öppnade hon redan i sin installationsföreläsning ett fönster mot det som senare blev ett av hennes kännetecken, nämligen intresset för teorier. I denna elegant framförda föreläsning kopplade hon finanssystemets svagheter i den tidigmoderna staten till Joseph Schumpeters resonemang om ”finanssociologiska kriser”. Perspektivet försköts alltså från risker i finanssystemet till social oro i landet.

Under 1960-talet och de följande decennierna in på 2000-talet konfronterades historieämnet så med nya teoretiska och metodologiska utmaningar: först från socialhistoria och både historiematerialism och ny-positivistiska modeller, senare hermeneutik och kulturforskning, kvinnohistoria och genusvetenskap. Birgitta levde mitt i detta och var inte rädd att ta ställning. Hon fick doktorander som var historiematerialistiskt och socialhistoriskt engagerade, som till exempel Lars Olsson, Ingemar Norrlid, Bengt Sandin eller Lars Edgren. Och en tidig kvinnohistoriker som Christina Carlsson Wetterberg.

Birgitta försvarade alltid historia som humaniora, liksom kraven på strikta källkritiska metoder i historikers empiriska arbete. Samtidigt menade hon liksom till exempel Rolf Torstendahl att historiens musa Clio borde närma sig samhällsvetenskaperna och deras teorier. Hon uppmuntrade också doktoranderna till teoretisk nyorientering. I samtalet med Torsten Hägerstrand framhåller hon just detta:

jag tror att historia också skulle kunna bli mer generaliserande. Det ligger ju i min ambition att se ämnet som en teoretisk vetenskap. Men det är ju klart att vi inte har löst komplikationerna av att historia samtidigt har ansvaret för variationerna – för att se variationerna som ligger i det idiografiska. Men jag är inte – och det tror jag att jag framhöll också – någon anhängare av en idiografi som närsynt går in i de enskilda detaljerna. Det tror jag inte vi behöver så mycket av. (*Över gränser*, 1987, s. 4)

I sin egen forskning kom Birgitta Odén att ta upp en rad fruktbara nya områden, varav flera kan kallas socialhistoriska. Hon försökte förena teori, framtidsinriktat samhällsintresse och historiska förändringsförlopp. Det var inte en slump att hon inför pensionen underströk att historiker borde ägna sig åt generaliserande samhällsvetenskap men icke fick glömma att synliggöra variationerna i den historiska verkligheten – dock helst utan att fastna i petisserer.

Om man betraktar Birgitta Odéns omfattande forskning i sin helhet, kan den framför allt sägas ha rört följande områden:

Först den redan nämnda *finans- och handelspolitiken i den tidigmoderna svenska staten*, i ljuset av 1500-talsregenternas försök att skapa ett östersjövälde.

Ett *andra* forskningsintresse utgjorde tidigt *emigration och migration*. (till exempel artikeln ”Ekonomiska emigrationsmodeller och historisk forskning. Ett diskussionsinlägg”, *Scandia* 1971). Birgitta Odén planlade stora materialinsamlingar och inspirerade doktorander, men fick aldrig riktigt möjligheten att själv fullfölja det stora empiriska arbetet. Däremot blev hennes diskussion av den internationella och nationella forskningens teoretiska tolkningsalternativ både fruktbart kontroversiell och inspirerande i den nordiska forskningsmiljön.

För det *tredje*: *historieämnets utveckling i vårt land, forskarutbildningen under 1900-talet, universitetshistoria*. Till de historiografiska arbetena hör bland annat biografen om Lauritz Weibull: *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (1975). Odén ville komma bort från diskussionen om vilken eller vilka studiemiljöer och forskare i Lund som skulle ha inspirerat Weibull i hans källkritik och omtolkningar. Istället önskade hon vidga perspektiven och se Weibulls insatser för att skärpa de historiska metoderna som en del av en bredare europeisk vetenskaps- och idéhistoria. Hon uppfattar vetenskapliga innovationer som en fråga om rörelser ”inom större kontaktnät”. Som jag redan berört, levde hon som hon lärde: hon var en individ som verkade mitt i den större forskarvärlden.

I en mindre bok om Sture Bolin prövar Odén begreppet ”faktoid” för att kritisera åsikten att Bolin haft antidemokratiska tendenser under 1920- och 1930-talen. Istället lyfter hon fram hans vetenskapliga gärning och strävan att ”bevara källmaterial om krigets brutala verklighet till kommande generationers forskning”. (*Sture Bolin*, 2011)

Till de historiografiska frågorna återkom Birgitta Odén sedan flera gånger med större eller mindre, alltid intressanta bidrag. Hon presenterade till exempel Annales-skolan eller analyserade svensk historieforskning i början av 1900-talet. (”Den weibullska inriktningen”, tills. med Rolf Torstendahl, *Historieskrivningen i Sverige*, 2012)

Vetenskapssociologiskt intresse hade projektet om forskarutbildningen i Sverige: (bl. a. *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, 1991). Projektet hade en ambitiös komparativ målsättning, både vad gäller tid och discipliner. Så studerar Odén

forskarutbildningens förändringar från 1890 till 1975 i ämnena historia, statskunskap, kulturgeografi och ekonomisk historia. Perioden innefattade stora förändringar som sätts i relation till övergripande teman som forskningspolitik, samhällsutveckling och universitetens expansion genom tillskottet av nya grupper av studenter. Men analyserna förs även ner i djupgående reflexioner kring forskningsmiljöer och kreativitet. I ett par antologier skrev Odén dessutom speciellt om kvinnor vid universiteten (till exempel "Han, hon och lagerkransen", *Kvinnor vid Lunds universitet*, 2000)

Steget från utbildningshistoria till *historiedidaktik*, som ett *fjärde* intresse, var inte heller så långt. Birgitta Odén gav sitt stöd åt ett historiedidaktiskt och miljöhistoriskt intressesområde genom flera av sina kolleger och doktorander. Hon samarbetade med Malmö högskola för att bland annat, som hon menade, konfrontera sin egen historiesyn med den historiesyn som lärarna i skolan hade. Tillsammans med forskare vid lärarhögskolan i Malmö försökte hon initiera miljödidaktik. Med Göran Behre som medredaktör gav hon ut en bok där bland annat historieämnets uppgifter i samhället eller relationen mellan vetenskapssyn och historiepedagogik problematiserades av nordiska forskare (*Historievetenskap och historiedidaktik*, 1982).

Ett *femte* engagemang under flera år blev slutligen de tvärvetenskapliga satsningarna på forskning *om de äldre i samhället, nu och då*. Birgitta Odén arbetade här tillsammans med sociologen Lars Tornstam och medicinaren Alvar Svanborg. Historikern i gruppen bidrog inte minst med de långa utvecklingslinjerna samt punktstudier kring de äldres villkor. Bland annat visar hon i en briljant artikel att ättestupan är en myt som dock visat sig användbar för politiska syften i modern tid. Och hon analyserar oväntade material som biskop Billings bönböcker med syftet att trösta äldre (*Äldre genom tiderna*, 2012).

Dessutom fascinerades Birgitta Odén av *själv mord i historien* och hur vi skall tolka uttryck för "leda vid livet". Ämnet hade samband med projektet om de äldre. Inom detta område publicerade Birgitta en bok tillsammans med ett par yngre forskare, Bodil Persson och Yvonne Maria Werner. Hon skrev även mikrohistoriska essäer och gav en intressant introduktion till det som kallas mikrohistoria (*Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia*, 1998).

Förändring och konsekvens

Att förknippa Birgitta Odén med förändringar i historieämnet, är som framgått lätt – ja, närmast oundvikligt. Hennes nyfikenhet och tolerans inför nya strömningar var enastående, liksom hennes förmåga att ta upp nya ämnen och teoretiska begrepp. Teoretisk inspiration fick hon ofta genom att gå över ämnesgränserna.

Samtidigt finns det skäl att framhålla den konsekvens som ändå fanns i hennes

forskning. Den vilade alltid på omfattande källstudier, genomförda kritiskt. Ofta var källorna sådana som kan kvantifieras: kamerala handlingar, befolkningsstatistik, eller antal disputationer inom forskarutbildningen. Men hon analyserade också idéer och texter kvalitativt. Gärna sökte hon förändringar över tid men även strukturen i ekonomi eller politiskt tänkande. Vårt eget samhälles förändringar var alltid en drivkraft i hennes val av ämnen. Det var ingen tillfällighet att hon stödde en grupp yngre forskare som med blicken på framtiden pläderade för vikten av forskning om miljö-förändringar i historien. Kontakten med andra forskare och även politiker förstärkte hennes vilja som forskare att syssla med problem som aktualiserats genom samhällsutvecklingen under 1800- och 1900-talen.

Ett honnörsbegrepp för Birgitta var *problematisering*. I detta stod hon alltid på weibull-traditionens mark och hade också den engagerade samhällsvarelsens optimism och hopp. Ett annat honnörsbegrepp var förändringsprocesser i samhället. I det ökande intresset för att använda teori uttryckte hon gärna sin tacksamhet till föregångaren Sture Bolin. Hon visade över huvud taget lätt entusiasm, när hon blev förtjust i en vetenskaplig prestation – men den skulle gälla ett problem som var *viktigt!* Mitt i all sin charm och excellens var hon samtidigt en i god mening ”no- nonsense-lady”.

Odén var likaså trogen den weibullska synen att historikerna kunde göra nytta genom att *riva ner myter, vara kritiska i samhället*. I den bok som kom att bli hennes sista pekar hon själv på sin konsekvens i detta avseende, samtidigt som formuleringarna markerar det viktiga i de *existentiella* problem som blev alltmer artikulerade i hennes senare projekt och verk. Så citerar hon först vad hon själv en gång sagt som relativt ny professor på 1960-talet. Om historikern hade en roll så var den att ”ge den kritiska analys, det korrektiv, som behövs för att göra myterna verkningslösa – myten från varje håll, där man använder historia som propagandainstrument.” (”Historia och samhälle”, *Lundaforskare föreläser*, 1969). Mer än fyrtio år senare upprepar hon ståndpunkten i artikeln om ättestupan. Men historikerns uppgift formuleras då inte bara som att avslöja myter utan också att undersöka myternas funktioner i samhället och relationer till existentiella problem (*Äldre genom tiderna*, 2012, s. 26). Birgitta Odén ville helt klart *göra nytta* som historiker – även utanför universitetens värld. Resonemanget om myternas plats i politisk propaganda är en positionering som ligger i förlängningen av den weibullska kritikens anda. Men den känns dessutom igen i dagens forskning om historiebruk, till exempel insikten hur historien kan missbrukas och dess myter och missuppfattningar återanvändas på fatala vis.

Öppenheten för det nya och trofastheten mot en historieforskning på stadig empirisk grund smälte hos Odén i själva verket samman till en symbios. Hon släppte beredvilligt fram både positivistiska och marxistiska teorier på doktorandseminarierna, liksom nya kultur- och kvinnohistoriska begrepp. Men hon beskrev aldrig sig själv som marxist. I en internationell utblick vad gäller de gamlas situation i världen

sammanfattar hon dock sin syn i en anda som visar hur ett materialistiskt perspektiv ändå låg djupt hos henne: ”Attityder ensammar förmår föga. Endast den ekonomiska och sociala verkligheten får kulturmönster att förändras.” (*Äldre i samhället – förr. Fem föreläsningar*, 1985.)

Birgitta Odén skrev också inlevelsefullt om tidiga kvinnor vid universitet i Norden och deras strategier för att hantera sin utsatta positions möjligheter. Hon kunde kritisera ”normalvetenskap” från ett kvinnohistoriskt perspektiv. Om feministisk forskning byggde på en långt driven kunskapsrelativism och konstruktivism förhöll hon sig dock något avvaktande. Snarare kom hennes senare forskningar om de äldre, om självmord och tröst att inspireras av en mer existentiellt inriktad form av kulturhistoria. Vi delade bland annat det intresset, och hon följde under flera år efter sin pensionering mina specialseminarier där doktoranderna bland annat diskuterade våld, kvinnor, kultur, skam och skuld med rättsmaterialets hjälp. Det var typiskt för Birgitta att hon utan svårigheter smälte in i gruppen av för henne nya doktorander, vilka i sin tur mötte henne med såväl stor respekt som avspänd debattlust. När en av mina doktorander firade sin disputation och bad de inbjudna att komma i kläder från hans period, 1500- och 1600-talen, anlände också Birgitta utklädd. Skrattande stod hon i dörren som en magnifik Maria Stuart!

Birgitta försökte alltid sätta in enskilda människoöden i ett större samhälleligt sammanhang. Hon önskade till exempel inte att förtjusningen i mikrohistoria skulle leda till den ”söndersmulade historievetenskapens kaos”. Men hon ville inte heller att makrohistorien skulle vara fixerad vid centralmakten eller bara återge en hegemonisk elitkultur. För att undvika båda farorna förespråkade hon i Peter Burkes eller Natalie Zemon Davis’ anda att man pendlar mellan nivåerna, en dialektik mellan makro- och mikronivåerna (*Leda vid livet*, 1998, s 13 f). Hon trodde att kunskap skulle kunna ackumuleras och olika perspektiv förenas, i varje fall i viss mån. Men hon befarade att ”tendenser till relativism” skulle leda till att historievetenskapen splittras i de många historierna. (*Den frivilliga döden*, 1998. s. 209)

Sist och slutligen var det för Birgitta Odén alltid *frågan, problemet*, som var drivkraften – inte teorin. Teorin var en inspiration, liksom samhällsengagemanget. Bådadera kunde ge analytisk hjälp och möjliggöra möten över ämnesgränserna.

Naturvetaren Bodil Jönsson, som samarbetade med Birgitta Odén i tvärvetenskapliga satsningar, har väldigt väl formulerat Birgittas fokusering på fruktbara, skarpa, rentav oväntade originella problem:

Birgitta var mästerlig i att mejsla ut frågor och problem i vilka forskningen kunde ha något att tillföra. Och så kunde hon vända på en frågeställning. För mig var det exempelvis oförglömligt när hon sade apropå ”vårdfällan” (den som bottnar i att kvinnor utövar långt mer omsorg om barn och äldre än män gör): Vad om tanken har

fastnat åt fel håll? Tänk om vården och omsorgen också för den utövande människan oftare är en förmån än en fälla? Tänk om det är därför som kvinnor genomsnittligt lever längre?” (Bodil Jönsson, *En annan historia*, 2017, s. 40)

Det ökande intresset för forskning om andra länder som efter hand har kommit att karakterisera historieämnet i Sverige, inte minst i Lund, som Klas-Göran Karlsson visar i en uppsats i denna bok, väckte Birgittas förtjusning. Hennes egen forskning utgick från svenskt material, i stort sett. Men hon var glad över de ansträngningar som andra forskare på institutionen gjorde att också genomföra grundforskning på andra länders och internationella konflikters områden. Så erkände hon alltid entusiastiskt det stora värdet i till exempel Sven Tägils och hans grupps konfliktforskning rörande Europa, Carl-Axel Gemzells 1900-talsforskningar, Göran Rystads USA-forskning eller Kristian Gerners och Klas-Göran Karlssons analyser av reella förhållanden och historiebruk i Östeuropa.

Historiker i flera roller

Birgitta var en historiker i flera roller. Historia var en nyttig vetenskap även om den inte alltid figurerade i dagsdebatterna, menade hon. Med sina empiriska studier, i långtidsperspektiv, kan historikern underminera myter, avslöja vad som är nytt och gammalt i nutiden, eller kritisera förhastade prognoser.

I denna tilltro till historikerns kompetens, och utifrån sin starka pliktökänsla, sade Birgitta ja till många uppdrag både i och utanför universitetens värld. Hon deltog under några år tillsammans med andra forskare i regeringens forskningsberedning, där först Tage Erlander och senare Olof Palme var ordförande. Dessutom ingick hon i den socialdemokratiska regeringens framtidsutredning, under ledning av Alva Myrdal, där hon samarbetade med bland andra Lars Ingelstam och Torsten Hägerstrand. I ett efterhandsperspektiv var hon ganska pessimistisk i fråga om vilka effekter forskningsberedningen hade. Men hon var alltid villig att försöka ge stöd åt forskning som var samhällsrelevant.

Birgitta gjorde också plikttroget projektbedömningar för olika forskningsråd, framför allt Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Det var viktigt att historiker fanns med och att Lund syntes, ansåg hon. I den andan uppmuntrade hon även mig och Bengt Ankarloo att senare ingå i Vetenskapsrådet eller Riksbankens Jubileumsfond. Och hon var positiv till att jag kom att följa henne i regeringens forskningsberedning som humanioras representant; beredningen arbetade då, efter Palmes död, under medverkan av Bengt Göransson, Ingvar Carlsson, Odd Engström och Kjell-Olof Feldt. Birgitta hade fighting spirit och tog stort ansvar varhelst hon deltog. Inför vänner kunde hon dock visa att hon var ledsen och trött

emellanåt under de år då hon inte bara var professor, handledare och en viktig person i fakultetsarbetet, utan också projektledare och engagerad bedömare i fonder i Stockholm. Men hon gav sällan upp. Också på det sättet var hon ett gott exempel.

Som dekanus för fakulteterna för humaniora och teologi stödde Birgitta Odén till exempel miljöhistorisk forskning, freds- och konfliktsforskning och bidrog till att etablera ett universitetsprogram för Mellanöstern- och Nordafrikastudier.

Hela tiden forskade Birgitta emellertid också själv i sina egna projekt, ibland tillsammans med flera doktorander. En hel rad yngre forskare blev hennes forskningsassistenter, och flera av dem disputerade sedan själva. Hon var mycket beroende av dem och prisade dem alltid: Pia Pikwer, Ylva Stubbergaard, Monika Edgren, Conny Blom, Elisabeth Reuterswärd, Monica Udvardy, Bengt och Yvonne Maria Werner, med flera. Assistenterna letade i arkiven, kom med idéer, gjorde forskningsrapporter, skaffade böcker, skötte korrespondens. Och de skrev rent. Ty Birgitta var inte särskilt tekniskt lagd. Alltså skrev hon aldrig på dator, och endast till nöds på skrivmaskin. I själva verket författade hon helst på vita randiga block med blyertspenna! Och så skrev assistenter eller sekreterare rent.

Men formulerade sig enastående väl, det gjorde hon, alltid med klar argumentering och genomtänkt komposition i en drivande stil, utan onödiga krusiduller men med tydliga poänger. Att formulera ett problem som var angeläget och hålla fast vid det genom hela texten, var typiskt för den weibullska tradition där hon först fått sin identitet som historiker. Men hos Birgitta Odén blev problemformuleringarna efter hand alltmer beroende av de dilemman hon såg i samhället av idag. I sin avhandling drevs hon framåt i analysen genom att ha ställt ett rent källkritiskt problem: vilken typ av källa som rikshuvudböckerna från 1573 och 1582 egentligen var. Långt senare (i boken *Den frivilliga döden*, 1998) kunde hon formulera problemet om självmord i historien utifrån ett kulturellt och kunskapsteoretiskt långtidsperspektiv, i vad hon uppfattade som ”söndersmulningens” och ”relativismens tid”. Eller också ville hon analysera ålderdomen historiskt mot bakgrund av samtida demografiska tendenser och välfärdsstatens ambitioner, men också myterna om hur äldre behandlats alltifrån de medeltida isländska sagorna (*Äldre genom tiderna*, 2012).

Liksom hos de flesta författare märks även språkets förändringar om man läser Odéns texter från 1950-talet i jämförelse med publikationer från 2000-talet. Avstampet i avhandlingen framstår idag som något sirligt men tydligt, i en empirisk och källkritisk anda: ”Emellertid är det uppenbart, att lösningen av ett sålunda ställt problem är möjligt endast i den mån överslagens innehåll kan konfronteras med räkenskaper, som återger de finansiella förhållandena för de berörda åren” (*Rikets uppbörd och utgift*, 1955, s. 2). Den vetenskapliga metoden betonas, att kritiskt jämföra olika slag av källor.

Skillnaden märks ifall man ställer detta citat mot till exempel slutorden i en sent skriven artikel inom det framtidsinriktade och tvärvetenskapliga åldringsprojektet. Birgitta Odén hoppas där att äldre människors kompetenser av mognad, överblick, inlevelse, social förmåga och erfarenhet skall tas till vara: ”Endast så kan vi nå trygghet och utveckling med en åldrande befolkning under en unik fas av svensk historia – den tid då människor över 65 år för första gången i vår historia kommer att uppgå till 25 procent av befolkningen.” (*Äldre genom tiderna*, 2012, s. 187)

Birgitta Odén var likaså en god talare, med en ljus distinkt röst. Dessutom var hon en stilig dam, ofta välklädd i blått och med intensivt blå ögon. Hon berättade själv förtjust hur litteraturprofessorn Carl Fehrman kom fram till henne efter hennes första fakultetsmöte i egenskap av professor. Han och hon hade haft olika åsikter om ett och annat under mötet. Men nu kom han fram, bugade artigt och sa, av allt att döma med en glimt i ögonen: ”Välkommen i fakulteten! Det är i alla fall en angenäm förändring att lyssna till en ljus sopran – istället för alla de andra basarna!”

Trots allt samvetsgrant arbete på olika håll, hade Birgitta Odén tid för sina forskarseminarier och sina doktorander. Hon var en karismatisk, dynamisk seminarieledare och inspirerande som handledare. Om detta har många av hennes forskarstuderande vittnat. I samklang och utbyte med sina kolleger skapade hon en öppen miljö på Historiska institutionen i Lund, där nya forskningsfält och teorier fick frodas. Det är signifikativt att doktoranderna i en festskrift tackade för ”hennes pluralism, hennes beredskap och kapacitet att stödja nya idéer och öppna nya forskningsfält – att överskrida gränser.” (*Över gränser*, 1987, s. ix). Det var liv och lust, sprakande energi, intensiva debatter och glada skratt i Birgitta Odéns närhet.

Det finns forskare som blir ihågkomna, blir ”klassiker”, för en enda viss upptäckt eller bok, en specifik omvärdering, en ny metod eller teori. Birgittas storhet ligger, som jag ser det, *inte* i just någon enda upptäckt, en enskild omvärdering eller ny metod. Metodologiskt var hon hela tiden trogen, och drog nytta av, weibull-traditionens källkritik och vilja att göra omvärderingar. Teoretiskt var hon eklektisk och lånade gärna både samhällsvetenskapliga begrepp och teorier och – under senare års forskjutningar i ämnet historia – kulturvetenskapliga och existentiella perspektiv.

Hennes *stora* talang ligger snarast just i den kreativa öppenheten för olika frågor och perspektiv, och i de envisa fruktbara problematiseringarna i historiskt perspektiv av sådant som är relevant och viktigt för nutiden och framtiden: exempelvis äldrevården, eller universitetens och forskningens uppgifter. Sammanlänkade med detta är även hennes forskningspolitiska insatser, där hon i olika sammanhang stödde forskning om freds- och konfliktforskning, framtiden, natur och åldrande. Och inte minst ligger hennes storhet i det magnifika exempel hon utgjorde som en påfallande nyfiken, förändringsvillig och entusiasmerande forskare och handledare. Det exemplet är det många av oss som försökt följa. Birgitta visade oss vad det betydde att vara kreativ!

Birgitta Odén har sannerligen märkts och gjort skillnad. Inte bara som ”den första”, utan genom lyskraften hos hennes personlighet och det kreativa och fram-synta i hennes arbete som forskare och handledare, så som jag också har formulerat det i mitt minnestal vid Vitterhetsakademiens möte i Stockholm.

Lyste gjorde Birgitta i varje konstellation, i kraft av sin intelligens som forskare, sin djupa inlevelse som humanist och sin mångsidiga personlighet. Charm, seriöst engagemang, skratt och allvar förenades lyckosamt i hennes person. Aldrig slutade hon att formulera samhällliga och mänskliga problem, och långt upp i åren delade hon generöst med sig av sina insikter.

Alltid starkt engagerad i det hon gjorde, kunde Birgitta vara stridbar och kritisk mot åsikter och idéer. Samtidigt var hon ömsint och empatisk i kontakten med människor. Framför allt förmedlade hon glädjen i kravet – i ansvaret – att som historiker tänka djupare och djupare i strävan att försöka förstå nuet och i bästa fall hjälpa framtiden.

Birgitta Odén var med rätta en beundrad forskare, men inte enbart det – utan även en rik människa som många älskade.

Referenser

Birgitta Odéns större arbeten
(urval av viktiga artiklar och projektantologier, i tematisk och kronologisk ordning)

Statsfinanser och handel under 1500-talet:

Rikets uppboörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet, Lund 1955

Kopparhandel och statsmonopol. Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet, Stockholm 1960

Kronohandel och finanspolitik 1560–1595, Lund 1966

”Naturaskatter och finanspolitik – ett finansiellt dilemma”, *Scandia* 33 (1967)

Historievetenskapen inför framtiden: modeller, teorier, debatt:

”Emigrationen från Norden till Nordamerika under 1800-talet”, *Historisk tidskrift* 83 (1963)

”Clio mellan stolarna”, *Historisk tidskrift* 88 (1968)

Statistik för historiker, (tills. med Bernt Schiller), Stockholm 1970

”Ekonomiska migrationsmodeller och historisk forskning. Ett diskussionsinlägg”, *Scandia* 37 (1971)

Att välja framtid. Ett underlag för diskussion och överväganden om framtidstudier i Sverige, (SOU 1972:59), (tills. med Alva Myrdal, Lars Ingelstam, Torsten Hägerstrand m. fl.)

Historiografi, forskarutbildning:

”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”, *Scandia* 41 (1975)

Lauritz Weibull och forskarsamhället, Lund 1975

”Annalesskolan och det svenska forskarsamhället”, *Att skriva historia*, (J. Le Goff & P. Nora, red.), Stockholm 1978

Forskarutbildningens resultat 1890–1975, Lund 1982

Historievetskap och historiedidaktik, (G Behre & B. Odén, red.), Lund 1982

Forskarutbildningens förändringar 1890–1975, Lund 1991

”Han, hon och lagerkransen”, *Kvinnor vid Lunds universitet*, (G. Blomqvist & C. Carlsson Wetterberg, red.), Lund 2000

Sture Bolin. Historiker under andra världskriget, Stockholm 2011

”Den weibullska riktningen”, (tills. med Rolf Torstendahl), *Historieskrivningen i Sverige*, (G. Artéus- & K. Åmark, red.), Lund 2012

Äldre i samhället, självmord:

Äldre i samhället: förr, nu, i framtiden, (tills. med L. Tornstam & A. Svanborg), Stockholm 1982–1983

De äldre i samhället – förr. Fem föreläsningar, Lund 1985

”Familjen igår och idag”, *Socialmedicinsk tidskrift* 63 (1986)

Att åldras i Sverige, (tills. med A. Svanborg och L. Ingelstam), Stockholm 1993

Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia, Lund 1998

Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv (tills. med Bodil B. Persson och Y. M. Werner), Stockholm 1998

Äldre genom tiderna. Åldrande och äldrepolitik som en historiker ser det, Stockholm 2012

Övriga referenser

Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén, Lund 1987

Professorsboken. Fyrtionio Lundakvinnor berättar, (M. Wirmark, C. Svanborg, I. Persson, B. Hahn-Hägerdal, red.), Stockholm 1996

Österberg, Eva, ”Kultur, genus och samtiden. Svensk historieforskning från senare delen av 1980-talet till 2010”, *Historieskrivningen i Sverige* (G. Artéus & K. Åmark, red), Lund 2012

Österberg, Eva, ”Introduktion”, Birgitta Odén, *Äldre genom tiderna. Åldrande och äldrepolitik som en historiker ser det*, Stockholm 2012

Österberg, Eva, ”Birgitta Odén.” *Kungl. Vitterhets, Historie- och Antikvitetsakademiens årsbok*, Stockholm 2017

En annan historia, (Lina Thomsgård, red.), Stockholm 2017

Lundahistoriker i världen. Internationell historia som lundensiskt forskningsfält

Klas-Göran Karlsson

Ämnet kräver en precisering. Det finns naturligtvis Lundahistoriker som efter disputation har gett sig ut i världen för att finna sin lycka, antingen för att arbeta med annat än forskning och undervisning eller för att arbeta med detta på universitet utanför Sverige. Om dem tänker jag inte skriva. Jag vill bara notera att de inte bara är en minoritet, utan också en liten minoritet. Historiker blir inte bara vid sin läst, utan också vid den ursprungliga lästen. Förr fanns dock en betydande grupp som efter disputation återvände till sitt tidigare arbete som historielärare, många som gymnasielektorer. Idag, när banden mellan skola och universitet är långt svagare, stannar de allra flesta kvar vid universitetet, inte alltid med tryggade arbetsvillkor.

I stället skall jag ägna min uppmärksamhet åt Lundahistoriker som har intresserat sig för internationell historia, europeisk historia, världshistoria och global historia, begrepp som hade behövt preciseras och relateras inbördes, vilket jag inte kommer att göra. Men jag är alltså mindre intresserad av Lundahistorikers strikt geografiska än av deras mentala och intellektuella resande över Sveriges gränser, även om jag tror att det finns ett samband mellan de två rörligheterna. Mitt tidsperspektiv är grunt, mest beroende på att jag är sist ut i en serie av presentationer av historiker från Lund. Lauritz Weibull, Sture Bolin, Birgitta Odén och deras forskargärningar är redan presenterade i denna bok. Det ger mig den tveksamma fördelen att jag kan skriva om historikergenerationer som jag har upplevt och levt med. Att vara medverkande i historien kan man ha analytisk glädje av, men den är inte odelad, vilket sammanhänger med det numera lite gammeldags ordet objektivitet, om detta får stå för distans och ett sakligt förhållande till ämnet. Alla de internationellt orienterade historiker som läser det här och inte blir nämnda kan skylla på att jag inte har klarat av att balansera mellan avstånd från och närhet till historien.

Internationell historia på undantag

Det behövs en lång inledning och vi måste gå utanför Lund för att ge perspektiv på Lundahistoria i världen. Jag har roat mig med att räkna artiklar i svensk *Historisk tidskrift* (HT) under hela 1990-talet, om än inte med någon stor metodisk finesse. Syftet har varit att undersöka hur många av artiklarna som ägnades internationell historia, och hur många som avhandlade svensk historia, och detta under ett årtionde då Europa och världen genomgick dramatiska förändringar och världen utanför utan tvekan kröp närmare oss. Huruvida också historien om världen utanför oss kröp närmare oss kan jag inte säga, för jag har inte undersökt utrymmet för internationell historia i HT under tidigare decennier, och jag kan förstås bara uttala mig om intresset för världen utanför Sverige i den historievetenskap som publicerades i den professionella organisationen Svenska Historiska Föreningens tidskrift. Inte ens detta kan jag göra med någon stor säkerhet, för många artiklar undandrar sig en sådan enkel etikettering i svenskt och icke-svenskt. Cirka 25 artiklar under 90-talet rör historiografiska, tematiska eller forskningsetiskt orienterade områden som är svåra att nationsbestämma, eller rumsbestämma överhuvud. Jag har räknat till 18 artiklar som avser internationell historia, om man med detta menar texter där en icke-svensk historia får stå på egna ben och den svenska historien inte blir alltings mått. En handfull av dessa artiklar är dock komparativa, med Sverige som ett av jämförelseleden. Ungefär 75 artiklar handlar mer entydigt om aspekter av svensk historia. För många skribenter är det så självklart att deras text handlar om svensk historia att man får läsa en bit för att konstatera det.

Det är rimligt att tänka sig att resultatet av en undersökning av tidigare årgångar av HT hade visat på en ännu större dominans för svensk historia. Uppenbart är att en svensk historiker skriver om svensk historia, och med fördel på svenska, och inte bara i HT, kan jag på fri hand tillägga. Vem skall annars ta hand om den svenska historien? brukar försvararen av den svenska historiens primat retoriskt fråga. Svaret är väl: vem som helst, som på det sättet osökt skulle kunna skaffa sig ett gränsöverskridande eller transnationellt perspektiv, präglad av både närhet och distans. Detta är dock ingen unikt svensk situation. Den stora andelen icke-svenska historiker skriver också om sin egen historia. Icke desto mindre vore fler internationella perspektiv på Sveriges historia inte att förakta. Perspektiven skulle naturligen bli jämförande, och Sverige skulle oftare och bättre ha skrivits in i ett internationellt eller globalt historiskt sammanhang, där både likheter och skillnader, unika och generella drag hade framträtt tydligare. Sak samma kan förstås sägas om svenska historikers forskning om världen utanför Sverige. När jag för bara ett decennium sedan fick frågor av journalister – det var på den tiden när journalister ännu efterfrågade kunskaper av andra än sig själva – om vem som skulle kunna kommentera något

som hade hänt i Berlin eller Paris, blev jag dem svaret skyldig. Veterligen sysslade då ingen svensk historiker på allvar med tysk eller fransk historia. Det gick inte ens att pressa fram ett namn på någon med aktiv, forskningsbaserad kunskap om brittisk historia, vilket antydde att förhållandet inte i första hand hade språkliga orsaker.

Om man accepterar min utgångspunkt, måste nästa fråga bli varför det blev så här. Svaret är långt mer komplext än vad jag kan ge här. Att ägna sig åt internationell historia innebär att man beträder ett annorlunda språk- och kulturområde än det egna, vilket kräver en specifik och resurskrävande utbildning, eller möjligen ursprunglig tillhörighet till denna kultur. Att i sin utbildning förena språk och historia är numera tyvärr mycket ovanligt. Mycken historisk forskning görs numera av doktorander, och med fyra år till förfogande kan det kanske vara långt, dyrt och besvärligt att nå arkiv i världen, trots internet och många andra gränsöverskridande nätverk. Jag tror emellertid inte att denna förklaring når särskilt djupt. När historikerkollegan Alf W. Johansson på 1990-talet reflekterade över det svenska utanförskapet under andra världskriget, beskrev han svenskarnas neutrala hållning i termer av närmast ett sinnestillstånd, *a state of mind*. Måhända är det denna mentalitet, byggd på vad Johansson beskriver som en föreställning om en upphöjd svensk position från vilken vi kunnat iaktta och se ned på den övriga världen, som har präglat de svenska historikerna. Vi var vid den tiden inte med i Europa, inte i världskrigen, inte i förintelsen, inte i historien, skulle man nästan kunna tillägga. Måhända bör vi dra denna nationella linje ända tillbaka till den professionella historievetenskapens tillkomst, med huvuduppgiften att legitimera den svenska nationalstaten och svenskheten. I sin genomgång av forskarutbildningens förändringar i Sverige formulerar Birgitta Odén det uttalat ideologiska målet som att ”genom en vetenskaplig och objektiv historieundervisning väcka fosterlandskärlek, att utbilda ett nationellt politiskt medvetande”, och hon konstaterar att samma statsidealistiska och patriotiska grundsyn präglade historieämnet på alla nivåer under dess etableringsfas, från läroverket till universitetet, från undervisningen till forskningen. Att objektivitet och vetenskaplighet inte självklart gick hand i hand med fosterlandskärlek noterades inte. Med en sådan uppgift behövs inte resten av världen, mer än möjligen som en kontrastiv pedagogik.

Mot ett internationellt uppvaknande

Nu är det emellertid hög tid att mildra min dom och nyansera framställningen. Det kan man göra på två sätt. Det första är att konstatera att en förändring faktiskt har ägt rum. Det är visserligen bara ett intryck, men ändå ett intryck från någon som står någorlunda centralt placerad i historievetenskapen. Jag har under det senaste dryga decenniet upplevt ett värderingsskifte från ointresse till intresse, från negativ

till positiv hållning inför den europeiska och globala historien, både bland studenter och kolleger. Det är visserligen sant att svensk historia ännu står stark både bland forskarstuderande och etablerade forskare i Sverige, och läsare av HT kan ännu konstatera att svensk historia står sig väl. Men svenska historiker skriver inte längre som en kulturell lagbundenhet om svensk historia, och allt fler yngre forskare skriver på engelska. Det är svårare att få respengar till att åka på internationella konferenser eller forskningsvistelser utomlands, vilket rimligen beror på att allt fler söker sådana medel.

Frågan om varför denna glädjande utveckling har ägt rum är naturligtvis ett ämne för en historiografisk doktorsavhandling mer än en jubileumsartikel. Samhällsutvecklingen har utan tvekan hjälpt till, genom multikulturalismens ankomst, europeiseringen, globaliseringen och framväxten av en allmänt mer "historisk" värld efter kalla krigets och kommunismens bortgång. Inre vetenskapliga förskjutningar har emellertid också haft betydelse. Så länge vi skrev politisk historia var nationalstaten en tämligen given ram. Övergången till social historia några decennier in på efterkrigstiden förändrade inte nämnvärt detta förhållande, även om framför allt ett migrationsperspektiv så småningom bidrog till att något lösa upp de nationella gränserna. Men den så kallade kulturella vändningen har däremot satt djupa spår. När Eva Österberg i flera nyskapande böcker har ägnat vänskapens, tystnadens och barnens historia sin uppmärksamhet, är det uppenbart att sådana perspektiv inte gör halt vid nationalstatens gränser. Barn är ju ett folk och bor i ett främmande land, som Olle Adolphson sjunger. Eftersom det är svårt att idag hitta en historiker i Lund som inte först och främst är kulturhistoriker, finns anledning att vara generös med att peka ut dem som arbetar med internationell historia.

När en annan mycket kortvarig lundensare, Bo Stråth, i spetsen för en historikerkommission med uppgift att utvärdera det norska historikersamhällets hälsotillstånd, 2008 slog fast att historieskrivningen i Norge led av metodologisk nationalism, skickade han ett kraftfullt budskap också till grannlandet i öster. Huvudbudskapet var att norsk historia, eller den egna historien generellt, har varit men inte bör vara all historias mått. Nationen bör vara kvar i vårt intresse, men bör samtidigt utmanas, inte minst i den vetenskapliga historieskrivningen. Om det nationella projektet har mött allt fler frågetecken, har i stället det transnationella, gränsöverskridande mottagits med ett ökat antal utropstecken. Bara genom att i ökad utsträckning röra oss i den stora forskarvärlden och följa och skriva in oss i forskningen och forskningsdebatten utanför vårt eget land rör vi oss framåt, var kommissionens slutsats. Det norska forskningsrådet tog mer resolut och direkt itu med denna utmaning än vad den svenska motsvarigheten har gjort, men indirekt har värderingen av det norska tillståndet fått just en transnationell betydelse.

Lund som undantag

Den andra kvalifikationen rör – äntligen – ämnet för dagen: internationellt orienterade Lundahistoriker. Historiska institutionen har nämligen under hela min tid som professionell historiker, det vill säga sedan det sena 1980-talet, och även betydligt längre tillbaka, utgjort ett undantag från regeln om den svenska historiens företrädesposition. Det skall sägas att det även i Göteborg tidigt fanns historiker som Åke Holmberg och Magnus Mörner som forskade om världen utanför Sverige, men det är ändå inte fel att påstå att historieinstitutionen i Lund under lång tid har haft en särställning. Institutionen var relativt väl representerad bland författarna till 1990-talets få internationellt orienterade HT-artiklar. Stora internationellt inriktade historiska forskningsprojekt började genomföras i Lund redan i övergången från 60- till 70-tal, och större utrymme har allmänt getts åt internationell historia, med engelska och tyska som alternativa språk. Bara i Lund fanns det en jordmån för att starta en bokserie som *Lund Studies in International History*, med Sven Tägils studie av gränskonflikter i Nordslesvig från 1970 som första verk. CESIC, *Center for the Studies of International Conflicts*, hade inte heller någon motsvarighet någon annanstans på de svenska historiska institutionerna. Dess första volym, om nordisk flyktingpolitik i världskrigens epok, kom 1989. Hos oss har doktorsavhandlingar sedan jag antogs till forskarutbildningen på Historiska institutionen under 80-talets första hälft handlat om aspekter av, i alfabetisk ordning, Armeniens, Belgiens, Danmarks, DDR:s, Englands, Finlands, Indiens, Indonesiens, Iraks, Irans, Israels, Italiens, Japans, Kinas, Kongos, Lettlands, Palestinas, Polens, Rysslands, Skottlands, Slovakien, Sovjetunionens, Storbritanniens, Tjeckiens, Tjeckoslovariens, Tysklands, Ukrainas, Ungerns, USA:s, Vietnams och Österrikes historia – och jag har säkert missat något land. Såväl Nationernas förbund som Förenta nationerna har varit föremål för avhandlingsstudier, liksom den europeiska integrationen, flyktingorganisationer, Bagdadpakten och det internationella studentsamarbetet. Det är onekligen ett imponerande, och nationellt avvikande, resultat.

Också denna avvikelse kräver förklaring, och sannolikt inte bara den att Lund ligger närmare kontinenten och historiskt har utgjort ett gränsuniversitet. Som har framgått av tidigare kapitel fanns i Lund sedan tidigt en stark tradition av forskning om skandinavisk och nordisk historia. Sture Bolin var en historiker som hade en vid internationell utblick och placerade både ”Sverige” i den medeltida världens centrum och Historiska institutionen i Lund på världskartan. Till detta kommer tre framträdande senare Lundahistoriker som inte bara själva ägnade sig åt att skriva internationell historia. De förmådde också skapa forskningsmiljöer som förstärkte intresset för internationell historia bland yngre historiker i Lund, däribland jag själv. Även dessa historiker, som i hög grad var verksamma samtidigt och skapade syner-

gieffekter som gav Historiska institutionen en stark och dynamisk internationell profil, nämner jag här i bokstavsordning.

Carl-Axel Gemzell

Den yngste var Carl-Axel Gemzell, född 1931 och död 2006. Han hade bopålar i Lund under hela sitt vuxna liv men var professor i Roskilde 1977–1981 och i Köpenhamn 1981–2001. Som flera andra Lundahistoriker, som Jörgen Weibull och Sven-Anders Söderpalm, var han alltså en internationell historiker redan genom sin arbetsplats. Därtill hade han tyska och brittiska orienteringar i både forskningsintressen och nätverk. Själv rörde han sig huvudsakligen inom tre internationella forskningsområden. Det första var tysk utrikes- och försvarspolitik under andra världskriget, som han först studerade i en tyskspråkig doktorsavhandling om Nazitysklands intresse för och strategiska överväganden om Skandinavien, och sedan i ytterligare ett stort verk om tysk flottstrategi i ett längre tidsperspektiv och med ett bredare samhällsperspektiv. Var de tyska angreppen på Danmark och Norge i april 1940 defensivt motiverade av det samtidiga brittiska intresset för samma område, en hållning som var i linje med nazisternas egen propaganda och även den ansvarige amiralen Erich Raeders försvar vid Nürnberggrättegångarna? Eller var motivet snarare offensivt, ett rent erövringskrig i linje med en offensiv tysk militär tradition, vilket Gemzell bestämt hävdade? Ytterligare stöd för sin tes fann han i att Raeder hade framlagt sina offensiva flottplaner innan briterne hade visat något intresse för Skandinavien, och att denne hade vunnit Hitler för sina idéer.

Ett andra forskningsområde var välfärdsstatens ursprung och utveckling, särskilt med England som exempel, och liksom för det förra ämnet utifrån en både bred och djup teoretisk inläsning. Den fråga som han mest förtjänstfullt ställde rörde vetenskapens betydelse för välfärdsstatens expansion, både som innovation och som diffusionsprocess. Det senare, hur nya produkter och processer förvandlas och förs över från en upptäcktskälla till olika slags organisatoriska avnämare och brukare, långt ifrån alltid rätlinjigt och under ordnade förhållanden, var för övrigt också ett resonemang som han redan hade applicerat både teoretiskt och empiriskt på den tyska flottstrategin i *Organization, Conflict, and Innovation* från 1973. Som Birgitta Odén noterade i en festskriftsartikel till Gemzell var två av de viktigaste tankegångarna bakom den svenska uttolkningen av välfärdssamhällets förvetenskapligande att forskningsråd skulle inrättas och att ”teamwork’, lagforskning, skulle införas också inom samhällsvetenskap och humaniora för att ge mera sammanhängande resultat än vad de ’förminskade’ avhandlingarna kunde bidra med”. Båda dessa aspekter, som först fördes fram i en svensk forskningsutredning 1963, skulle visa sig bli mycket betydelsefulla för forskningen om internationell historia i Lund.

Carl-Axel Gemzell, professor i modern historia vid Köpenhamns universitet 1981–2001. Fotograf Foto-Jensen, Lund.

Forskningen i Lund kom Gemzell framför allt att påverka genom sitt tredje intresseområde, som rörde relationen mellan å ena sidan säkerhets- och utrikespolitik, å andra sidan ekonomiska faktorer. I skärningspunkten fanns handelspolitik, som fick en bred och djup lundensisk belysning genom att den blev ämnet för en rad doktorsavhandlingar om handelsförbindelser mellan den handelspolitiska småstaten Sverige och stormakterna Storbritannien och Tyskland under perioden från sekelskiftet 1900 fram till andra världskriget. I alla spelade Gemzell rollen som inspiratör och handledare. Yvonne Maria Werner skrev om 1906 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat (1989), medan Kattelektorn Bengt Nilson undersökte svensk-brittiska handelsförbindelser under skärpt konkurrens från depressionsåret 1929 till andra världskrigets utbrottsår 1939 (1983). Särskilt Nilsons val av tidsperiod vittnar om ett allmänt intresse i dessa avhandlingar för situationer då frihandels princip undergrävdes av politiska, diplomatiska, ekonomiska, militära och andra utvecklingar, och då motsättningarna ökade både inom och mellan länderna, med stor påverkan på de stora staternas men framför allt den lilla statens handelspolitik.

Göran Rystad

Gemzells forskning var inte bara genuint internationellt hållen, utan också lika konsekvent samtidsorienterad, om man med det menar att den rör historiska processer som fortfarande är giltiga och historiska strukturer som vi ännu lever i och med. Att så emellertid inte alltid från början behövde vara fallet illustreras väl av de båda andra lundensiska historikerna på min lista. Göran Rystad, född 1925, var efter internationella forskningsvistelser och en kort tid i Umeå professor i historia i Lund under åren 1975–1991. Hans väg till internationell historia gick via en doktorsavhandling från 1955 om svensk inrikespolitik under 1600-talets senare del, och ett verk om krigsunderrättelser och propaganda under det trettioåriga kriget (1960). Långt senare, efter en internationell debatt om 1600-talets allmänna kris som fick stor omfattning också långt utanför historikersamhället, gav det upphov till forskningsprojektet *The Europeanization of Sweden in the 17th Century*, sponsrat av det svenska humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, och en uppmärksammas konferensvolym på samma tema (1983). Själv analyserar projektledaren Rystad krisperioden som en tidig moderniseringsprocess som involverade både konsolidering av territorialstaten och centralisering av makt till den absoluta furstestaten. Denna process beskriver han i nästa tankeled som ett mönster för sentida europeisk integration och utvecklingsländernas framväxt. Imperiestaten Sveriges roll i denna europeiseringsprocess var ett specifikt intresseområde, men för att studera denna roll och dess förändringar, hävdar Rystad, är det nödvändigt att tydligare iakttä hur Sverige – och övriga Skandinavien – påverkades utifrån och interagerade med ett europeiskt samhälls- och statssystem. Trettioåriga krigets utveckling från en rad disparata och avgränsade regionala konflikter till ett fullskaligt kontinentalt krig blir hos Rystad en katalysator för denna europeiska process.

Året då projektet om den tidiga europeiska integrationen sjuösattes med en internationell konferens, 1982, var produktivt. Då gav Rystad också ut en epokgörande liten skrift som uppehöll sig vid Münchensyndromet, det vill säga den historiska erfarenheten eller lärdomen att man måste möta aggressiva diktatorers erövringspolitik inte med undfallenhet eller kompromissvilja utan med resoluta motåtgärder. Den negativa grundvalen är förstas den brittiske premiärministern Neville Chamberlains undfallande hållning gentemot Hitler vid deras Münchenmöte i september 1938, bevingat i den verklighetsfrämmande spådomen om ”peace in our time”. Rystad kan visa att detta syndrom spelade en viktig roll i eftervärldens amerikanska utrikespolitiska föreställningsvärldar, och inte minst för kalla krigets uppdämpningspolitik gentemot kommunismen, i Korea- och Vietnamkonflikterna. Däremot skriver han inte mycket om Münchensyndromets stora motbild, Kubasyndromet, efter president Kennedys bestämda hållning gentemot Chrusjtjovs sovjetunion under

Göran Rystad, professor i historia vid Lunds universitet 1975–1991. Foto: Håkan E Bengtsson/Hagblom-Foto. (Sektionen Kommunikation, Lunds universitet)

Kubakrisen i början av 1960-talet. Kanske var den amerikanska Kubapolitiken då det tydligaste beviset på Münchenlärdomens genomslagskraft. Rystads reflektioner om historiska lärdomar och historiebruk i politik och samhälle hade en bredare förankring i den lundensiska miljön, iakttagbar till exempel i den samma år publicerade antologin *On Making Use of History*, och skulle framöver följas upp av nya generationer av Lundahistoriker, inte minst i studiet av Sovjetunionen och Östeuropa. I det nämnda samlingsverket beskrivs detta specifika och unika intresse för det historiska tänkandets sociala funktioner som ett uttryck för ”Lunds anknytning till kontinentalt såväl som angloamerikanskt tänkande”.

Rystad hade vid denna tid redan publicerat en monografisk studie av sekelskiftets amerikanska utrikespolitik, präglad av spänningen mellan expansionism och anti-imperialism, utrikespolitiska ambitioner och inrikespolitiska realiteter. Han gestaltar den amerikanska imperialismens dubbeltydighet väl när han berättar om politikern som skulle sälja den amerikanska utrikespolitiken i ett tal i Missouri och möttes av en gammal lantbrukares röst: ”Well, I guess we can stand it as long as hogs are twenty cents a hundred.” Boken, som var ett resultat av ett flertal forskningsvistelser i USA, den första redan 1963, blev väl mottagen av amerikanska forskare och place-
rade in honom i ett dynamiskt internationellt forskningsfält. Med flera andra böck-

er om USA:s historia, inte sällan byggda på samma dynamik mellan politisk dröm och verklighet, eller mellan retorik och realpolitik, måste Rystad betraktas som en framstående utforskare av amerikansk historia. Recensioner antyder att framstående amerikanska historiker hade samma uppfattning. Det ger honom en särställning också bland internationellt orienterade svenska historiker.

Om Rystad hade en unik position i Sverige som kännare av amerikansk utrikespolitik, blev han som ansvarig för ett antal större forskningsprojekt en inspiratör för många yngre Lundahistoriker med internationell orientering. Ett var det riksbanksfinansierade *Uprooted by the War. Refugees, Displaced Persons and Expellees in Europe in the Early Post-War Era*, som initierades i mitten av 1980-talet och också inleddes med en stor internationell konferens och en antologi, under medverkan av inte bara Rystad utan också Sven Tägil, Kim Salomon och Rune Johansson. Salomon skulle senare inneha professuren i internationell historia i Lund. Salomon och doktoranden Cecilia Ruthström-Ruin analyserade tillkomsten av FN:s flyktingkommissariat, UNHCR, som en internationalisering eller globalisering av flyktingpolitiken. Andra projektdoktorander skrev om förspelen till den nya flyktingregim som framträdde efter andra världskriget, samt om en av dess omedelbara bakgrunder, fördrivningen av tyskar efter andra världskriget. Ett annat och närliggande stort forskningsprojekt som startade 1988, *Encounter with Strangers*, hade visserligen en svensk resonansbotten, som i debatten snarare blev skånsk, eftersom den medvetet knöts till frågan om flyktingmottagande i Sjöbo. Flera av projektrapporterna hade emellertid en påtagligt vidare geografisk ram.

Sven Tägil

Den tredje förgrundsgestalten är Sven Tägil, född 1930, liksom Rystad student från Hässleholm. Även han tog vägen till internationell historia genom ett för lundsiska förhållanden mer traditionellt ämne med tydliga källkritiska ambitioner, nämligen den danske 1300-talskungen Valdemar Atterdag (1962). Det nyskapande var att Tägil gestaltade honom som en europeisk furste, som mer än att strida i närområdet kring Öresund tog aktiv del i den europeiska storpolitiken och konkurrerade med kontinentala motsvarigheter om herraväldet i högmedeltidens norra Europa.

Men medeltiden skulle inte bli Tägils forskningsarena. I stället kom han att ägna resten av sitt professionella liv åt internationell samtids historia. 1970 var i flera bemärkelser ett gränsår. Då publicerade han på tyska sin andra monografi, som inte i den källkritiska hållningen men i ämnesvalet, tysk gränspolitik i Nordslesvig under åren från det nazistiska maktövertagandet till andra världskrigets utbrott, drastiskt skilde sig från avhandlingsstudien. Samma år fick han finansiella medel till det beslätade forskningsprojektet ”Stats- och nationsgränser som konfliktskapande/konfliktavledande faktorer”, bekvämare benämnt gränprojektet. Fem yngre forskare

Sven Tägil, professor i empirisk konfliktforskning vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet med placering i Lund 1975–1995. Foto: Kennet Ruona. (Sektionen Kommunikation, Lunds universitet)

skulle skriva sina avhandlingar inom projektet, var det tänkt. Det fick från början en konfliktteoretisk, samhällsvetenskaplig inriktning mot att i det historiska materialet söka identifiera generella samband, om än av begränsad och preliminär natur, så kallade *middle-range theories*. Det var en samhällsvetenskapligt historiserande ambition som bland andra Birgitta Odén just hade talat för. Projektet gavs därmed en minst sagt solid teoretisk överbyggnad: frågor om individen som aktiv varelse eller som fångad i samhällsstrukturer, om komparationens villkor, om begrepp som stat och nation, våld, konflikt och gränskonflikt, och om användbara förklaringsmodeller belystes på ett sätt som inte var vanligt i svenska historievetenskapliga sammanhang. Det skulle ge oss lundensare ett teoretiskt försteg, eller åtminstone teoretisk inspiration, under lång tid framöver. En rad senare Lundaprojekt kunde hämta näring i det teoretiska grundarbetet.

Räknat i antalet färdiga avhandlingar blev projektets resultat däremot mindre övertygande. Tanken var att segdragna konflikter som hade fötts eller förstärkts efter de gränsdragningar som hade gjorts i Europa efter första världskrigets Parisfreden och

utvecklats under mellankrigstiden skulle analyseras. Endast två sådana avhandlingsstudier blev verklighet: Kim Salomons arbete om den dansk-tyska gränskonflikten i Sönderjylland under åren 1920–1933, publicerat 1980, och Rune Johanssons om konflikter i Eupen-Malmédy i gränsområdet mellan Tyskland och Belgien, framlagt 1988. Ett antal tänkta avhandlingsprojekt, som Kristian Gerners om konflikter i det polsk-tjeckiska gränsområdet Teschen, har visserligen – ännu – inte förverkligats, men det framgår på många sätt att den epokgörande avhandling som Gerner så småningom skrev om relationen mellan Sovjetunionen och flera av Centraleuropas länder under efterkrigstiden är, som han uttrycker det, ett postumt barn av gränsprojektet.

Med finansiering från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet hade Tägil en professur i empirisk konfliktforskning åren 1975–1995, placerad vid Historiska institutionen i Lund. Jag har hört sägas att Erik Lönnroth spelade en central roll för tillkomsten av denna tjänst. Den var guld värd för värdinstitutionen, dels för att en extra professur vars innehavare verkade för den institutionella forskningsmiljöns bästa utan kostnader tillfördes den länge mycket begränsade personalstyrkan, dels för att en lång rad framgångsrika forskningsprojekt växte fram under den empiriska konfliktforskningens breda paraply. Det var lagarbeten under Tägils ledning som handlade om så skilda ting som Sveriges internationella villkor, etno-social konflikt och politisk mobilisering, judarna i det svenska samhället, konflikt och samarbete vid Persiska viken, integration och uppsplittring i efterkrigstidens Europa, etniska minoriteter i Norden och regionernas Europa. En rad antologier, avhandlingar och andra monografier skrevs som bekräftade Lunds goda rykte som svenskt och nordiskt forskningscentrum för internationell historia.

Om forskningsprojekten var olikartade, fanns ändå sammanhållande faktorer. Den första var förstås projektledaren, Sven Tägil. Den andra var att dessa projekt förmådde locka till sig språkkunniga och brett och djupt historieintresserade människor. Några, som jag, som hade skrivit en avhandling om historieundervisning och politik i Ryssland och Sovjetunionen närmast som ett ensamarbete, med bara handledaren Kristian Gerner som samtalspartner, sögs oemotståndligt in i den dynamiska och välkomnande miljön. Vi fick vår egentliga vetenskapliga skolning där, och därtill en genuint positiv inställning till vetenskapligt lagarbete.

En tredje sammanhållande aspekt var det fördjupade teoretiska anslaget, i synnerhet i frågor som rörde identitet, etnicitet och nationalism, och den sociala och politiska mobilisering och konfliktutveckling som följde i dessa företeelsers spår. En återkommande utgångspunkt alltsedan gränsprojektet har tagits i de konflikter som har blivit följden av en brist på överensstämmelse mellan de moderna nationalstaternas territorier och den etnonationella sammansättningen av befolkningarna i dessa stater. En annan och närliggande har varit ett fokus på identiteter och identifikationer som inte har varit de nationalstatliga utan har utgått från mellan- eller

överstatliga regioner och unioner. Sådana identiteter kan gå tillbaka på historiska gränsdragningar, men också på naturomständigheter såsom hav, som har bidragit till att förena människor över statsgränser.

En fjärde faktor var utåtriktningen. Flera av forskningsprojekten gick närmast hand i hand med konfliktutvecklingar i världen, som den dubbla och samtidiga utvecklingen mot integration i väst och desintegration i öst, men också konflikter i Kaukasusområdet, på Balkan och i Mellanöstern, och den östeuropeiska kommunismens och Sovjetunionens fall. Stundtals kändes det som om konfliktdeltagarna, innan de gjorde nästa drag, kollade in vad Lundaforskarna hade skrivit om lämpligheten i denna manöver. Överallt spelade projektens frågor om etnicitet, territorialitet och nationalism en avgörande roll, varför efterfrågan på projektens produkter var stor, inte bara i universitetsvärlden. Utåtriktat på ett annat sätt var Tägils seniora samarbete med två andra framstående, internationellt orienterade Lundaforskare, statsvetaren Christer Jönsson och geografen Gunnar Törnqvist, kring den europeiska kontinentens absoluta grundfrågor: tid och rum, stater, imperier och unioner, kultur och makt. Till utåtriktningen hörde till sist också att Tägil hela tiden har funnit det angeläget att sprida kunskap om projektens resultat, både i historieläroböcker och i *Bra Böckers världshistoria*, vilket har inspirerat många av oss till liknande arbeten.

De forskningsprojekt som jag själv har lett efter Tägils pensionering har naturligen varit mer präglade av den vetenskapliga kulturella vändningens intresse för erfarenhetsbearbetningens, minnesarbetets och historiebrukens betydelse för olika slags konflikter, men det europeiska ramverket, den samtidshistoriska inriktningen på politisk mobilisering på etnisk och nationell grund, intresset för gränsöverskridandets problematik och den naturliga utåtriktningen knyter samman dessa projekt i många generationer, med Sven Tägil som given "Doktorvater".

Ett nytt jubileum

Avslutningsvis skulle jag bara vilja tillägga två saker. Den första är att det närmast behövs ett forskningsprojekt, och inte en jubileumsartikel, för att grundligt analysera de historievetenskapliga synergieffekter som utvecklade forskningen om internationell historia i Lund under flera efterkrigsdecennier. Inte minst hade nätverket då kunnat göras bredare, och sannolikt också kommit att inkludera forskare som inte omedelbart tillhör den internationella krets som jag här har presenterat. Den andra saken är att jag i denna presentation inte har kunnat anknyta till många av de yngre historiker i Lund som har arbetat eller nu arbetar med internationell historia. Som jag nämnde blir det glädjande nog allt fler. Men hav tröst! Det dröjer inte så länge innan Lunds universitet fyller 400 år. Då kommer det, hoppas jag, att finnas anledning att uppmärksamma nya höjdpunkter i Lundaforskningen om internationell historia.

Referenser

- Encounter with Strangers. The European Experience*, (H.-Å. Persson, red.), Lund 1997
- Gemzell, Carl-Axel, *Organization, Conflict, and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning, 1888–1940*, Stockholm 1973
- Gemzell, Carl-Axel, *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan*, Lund 1965
- Gerner, Kristian, *The Soviet Union and Central Europe in the Post-War Era. A Study in Precarious Security*, Lund 1984
- Gerner, Kristian & Klas-Göran Karlsson, *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*, Stockholm 2002
- Historia i centrum och periferi*, (G. Graninger & Sven Tägil, red.), Lund 1973
- Johansson, Alf W., "Neutrality and Modernity. The Second World War and Sweden's National Identity", *War Experience, Self-Image and National Identity. The Second World War as Myth and History*, (S. Ekman & N. Edling, red.), Stockholm 1997
- Johansson, Rune, *Small State in Boundary Conflict. Belgium and the Belgian-German Border 1914–1919*, Lund 1988
- Jönsson, Christer, Sven Tägil & Gunnar Törnqvist, *Europa, quo vadis? Integration och splittring i tid och rum*, Stockholm 2007
- Jönsson, Christer, Sven Tägil & Gunnar Törnqvist, *Organizing European Space*, London & New Delhi 2000
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm 1999
- Karlsson, Klas-Göran, *Historieundervisning i klassisk ram. En didaktisk studie av historieämnets målfrågor i den ryska och sovjetiska skolan 1900–1940*, Lund 1987
- Nilson, Bengt, *Handelspolitik under skärpt konkurrens. England och Sverige 1929–1939*, Lund 1983
- Nordisk flyktningpolitik i världskrigens epok*, (H.-Å. Persson & R. Johansson, red.), Lund 1989
- Odén, Birgitta, "Clio mellan stolarna", *Historisk tidskrift* 88 (1968)
- Odén, Birgitta, "Forskarutbildning i välfärdsstat", *Konflikt & Samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, (C. Due-Nielsen, H. Kirchhoff, K. C. Lammers & T. Nybom, red.), Köpenhamn 1993
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*, Lund 1991
- On Making Use of History, Research and Reflections from Lund*, (J. Zitomersky, red.), Lund 1982
- Persson, Hans-Åke, *Retorik och realpolitik. Storbritannien och de fördrivna tyskarna efter andra världskriget*, Lund 1993
- Rystad, Göran, *Ambiguous Imperialism. American Foreign Policy and Domestic Politics at the Turn of the Century*, Lund 1975
- Rystad, Göran, *Dream and Reality. The United States in Search of a Role in the Twentieth-Century World*, Lund 1999
- Rystad, Göran, "Introduction. Europe and Scandinavia in the 17th Century", *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*, (G. Rystad, red.), Lund 1983
- Rystad, Göran, *Prisoners of the Past. The Munich Syndrome and Makers of American Foreign Policy in the Cold War Era*, Lund 1982
- Rystad, Göran, red., *Encountering Strangers. Responses and Consequences*, Lund 1997
- Rystad, Göran, red., *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era*, Lund 1990
- Ruthström-Ruin, Cecilia, *Beyond Europe. The Globalization of Refugee Aid*, Lund 1993

- Salomon, Kim, *Konflikt i grænseland. Sociale of nationale modsætninger i Sønderjylland 1920–1933*, København 1980
- Salomon, Kim, *Refugees in the Cold War. Towards a New International Refugee Regime in the Early Cold War Era*, Lund 1991
- Simonsen, Dorthe Gert, Thomas Lindkvist, Bo Stråth, Nils Erik Villstrand, Anette Warring & Vera Schwartz, *Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom. Fortidens makt of fremtidens muligheter i norsk historieforskning*, Oslo 2008
- Sjöberg, Tommie, *The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947*, Lund 1991
- Tägil, Sven, *Mot en osäker framtid, 1965–*. (*Bra Böckers världshistoria*, band 15), Höganäs 1987
- Tägil, Sven, *Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933–1939*, Lund 1970
- Tägil, Sven, *Valdemar Atterdag och Europa*, Lund 1962
- Tägil, Sven, red., *Europa – historiens återkomst*, Hedemora 1993
- Tägil, Sven, red., *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization*, Stockholm 1984
- Tägil, Sven, red., *Studying Boundary Conflicts. A Theoretical Framework*, Lund 1977
- Werner, Yvonne Maria, *Svensk-tyska handelsförbindelser kring sekelskiftet 1900. Politik och ekonomi vid tillkomsten av 1906 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat*, Lund 1989
- Österberg, Eva, *De små då. Perspektiv på barn i historien*, Stockholm 2016

Författarpresentationer

LARS EDGREN, professor i historia vid Lunds universitet. Pågående forskning om sociala hierarkier i 1700-talets Malmö, radikala rörelser under svenskt 1800-tal och historiografi under 1900-talet.

HARALD GUSTAFSSON, professor i historia vid Lunds universitet. Han har i sin forskning huvudsakligen sysslat med nordisk tidigmodern historia och med teman som politisk kultur, statsbildning och identiteter.

KLAS-GÖRAN KARLSSON, professor i historia vid Lunds universitet sedan 2000. Med allmänt intresse för internationell samtidshistoria har han särskilt forskat inom tre områden: Rysslands, Sovjetunionens och övriga Östeuropas historia, folkmord och brott mot mänskligheten samt europeiskt historiebruk.

HANNE SANDERS, professor i historia vid Lunds universitet. Pågående forskning om kyrka och religiös världsbild 1650–1720 i Lunds stift, historieskrivning om reformation och religion 1500–1850, herrnhutism i Norden under 1700-talet och Öresundsregionen under 1800- och tidigt 1900-tal.

EVA HELEN ULVROS, professor i historia vid Lunds universitet. Hennes forskning är inriktad mot genus-, kultur- och socialhistoria. Hennes senaste bok är *Kvinnors röster. Livsöden från det moderna Sveriges framväxt* (2016). I hennes bok *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia* (2004) kan man läsa mer om dansmästarna.

ANNA WALLETTE, forskare i historia och verksam som lektor och studievägleddare vid Lunds universitet. Hon disputerade på avhandlingen *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (2004) där bland annat Lagerbring figurerar. Hon har sedan dess intresserat sig för historieskrivningens plats i historie- och minneskultur.

FÖRFATTARPRESENTATIONER

YVONNE MARIA WERNER, professor i historia vid Lunds universitet. Hennes specialområde är katolicismens historia i Norden, och hon har skrivit ett stort antal arbeten på detta område, där hon bland annat belyst identitets-, kultur- och genusperspektiv. I sin undervisning har hon ett starkt fokus på historiografi, teori och metod.

EVA ÖSTERBERG, professor i historia i Uppsala 1983–87 och i Lund 1987–2007. Hennes arbeten har ofta haft en social-, kultur- eller mentalitetshistorisk inriktning. Bland hennes böcker märks *Gränsbygd under krig* (1971), *Mentalities and Other Realities* (1991), *Folk förr* (1995), *Vänskap – en lång historia* (2007), *Tystnader och tider* (2011), *De små då. Perspektiv på barn i historien* (2016). Tillsammans med kollegor och doktorander har hon även gett ut ett antal antologier, rörande bland annat våld, brottslighet och kvinnors liv i historien.

Studia Historica Lundensia

Skriftserien innehåller följande volymer:

1. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, 2001
2. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, 2001
3. Anna Lindberg, *Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste, and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000*, 2001
4. Per Göran Johansson, *Gods, kvinnor och stickning. Tidigindustriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870*, 2001
5. Bodil Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, 2001
6. Charlotte Tornbjert, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, 2002
7. Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*, 2002
8. Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709*, 2002
9. Andreas Linderoth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, 2002
10. Martin Alm, *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, 2003
11. Jens Lerbom, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*, 2003
12. Curt Åke Olsson, *Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968*, 2003
13. Eva Bergenlöv, *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, 2004
14. Mathias Cederholm, *De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, 2007
15. Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, 2010
16. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011
17. Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, 2011
18. Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, 2012
19. Andreas Tullberg, *“We are in the Congo now”. Sweden and the trinity of peacekeeping during the Congo crisis 1960–1964*, 2012
20. Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
21. Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955*, 2015

22. Per Højeberg, *Utmaningarna mot demokratins skola. Den svenska lärarkåren, nazismen och sovjetkommunismen*, 2016
23. Erik Bodensten, *Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, 2016
24. Marianne Sjöland, *Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av Populär Historias och History Todays historieskrivning*, 2016
25. Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, 2016
26. Valter Lundell, *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, 2017
27. Agneta Edman, *Between Utopia and Home. Swedish radical travel writing 1947-1966*, 2017
28. Erik Bodensten, Kajsa Brillman, David Larsson Heidenblad och Hanne Sanders (red.), *Nordens historiker. En vänbok till Harald Gustafsson*, 2018
29. Lars Edgren (red.) *Historia och historiker. Om Lunds universitet genom 350 år*, 2018

